

Terjék József

**Körösi Csoma
dokumentumok
az Akadémiai
Könyvtár
gyűjteményeiben**

Budapest · 1976

Keleti Tanulmányok
Oriental Studies

1

Sorozatszerkesztő:
Apor Éva

Terjék József

Kőrösi Csoma

dokumentumok

az Akadémiai

Könyvtár

gyűjteményeiben

The Library of the Hungarian Academy of Sciences launches a new series titles Oriental Studies - Keleti Tanulmányok, the first volume of which is this publication. The new series indicates the separation of a special field from the series titles Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei - Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. In this independent series oriental studies and papers on the documents and the history of the Oriental Collection will be published.

Terjék József

**Körösi Csoma
dokumentumok
az Akadémiai
Könyvtár
gyűjteményeiben**

Budapest · 1976

79
491595

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Lektorálta: Ligeti Lajos

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 7301 05 4

2888 76

ELŐSZÓ

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kimeríthetetlennek tűnő kincsestárából gondos kezek újra elővarázsoltak egy kötetre valót. A választás ezuttal Kőrösi Csoma Sándorra esett. Az ő küzdelmes életét idézik a következő lapok, az ő önzetlen, tántoríthatatlan helytállásáról vallanak újra a régi dokumentumok, ránk hagyott tudományos öröksége a korábbiaknál is világosabb szavakkal szól hozzánk: a tibeti studiumok megalapítójának tudós érdemein, úgy látszik, nem fog az idő.

Kőrösi Csoma Sándor életéről, művéről már sok könyv, tanulmány és kisebb-nagyobb anyag-közlő kiegészítés jelent meg. Kőrösi Csoma iránt az érdeklődés ma sem lankadt el, ellenkezőleg, alakja sokak szemében romantikus hőssé magasztosult, mások a sikeres tudóst bámulják benne. Nem fogy a számuk azoknak, akik új mondanivalóval jelentkeznek, és szemmel láthatóan növekedik azoké, akik olvasni, még többet tudni szeretnének az Ázsia-kutató nagy magyar tudósról.

A Csomára vonatkozó régi és új ismereteknek az MTA Könyvtára kétségtelenül egyik fontos "hiteles helye". Akadémiánk Kőrösi Csoma Sándort még tibeti szótárának megjelenése előtt, 1833. november 15-én, tagjai sorába választotta. Csoma első életrajzírója, emlékének hűségese ápolója, Duka Tivadar, aki 1863-ban szintén az MTA tagja lett, minden Csomáról gyűjtött emlékét, ezek között annak tibeti kézíratait és fanyomatait, egy azok megőrzésére szolgáló diszes szekrénnel együtt az MTA Könyvtárának adományozta.

Terjék József, jeles tibetista, az MTA Könyvtárának tudós munkatársa vállalkozott arra, hogy a Könyvtár Csomára vonatkozó emlékeit rendbe szedi és megszólaltatja. Persze Terjék nem maradt, nem maradt meg pusztán a "házi" emlékek vallomása mellett, hiszen azok meg-

értéséhez, helyes magyarázatához másutt őrzött iratokhoz, okmányokhoz is hozzá kellett nyúlnia. Teljességre mégsem törekedett, nemcsak azért, mert hiszen nem a teljes Csoma életrajz és életmű bemutatására vállalkozott, hanem annál kevesebbre is, többre is.

A kevesebbre az MTA Könyvtárának saját anyaga szorította, többre pedig tibetista szemmel megismert, és talán nem tulzok, ha azt is mondom, hogy megcsodált Csomát akarta a magyar érdeklődő olvasó elé állítani.

Kétféle Csománk van ugyanis.

Az egyik itthon él, csak itthon, a könyvolvasó nagyközönség tudatában: a romantikus hős, aki mondhatatlan fáradalmak, nélkülözések árán kereste az őshazát és az ottmaradt atyafiak leszámazottait, akik még ma is a mi nyelvünket beszélik, valamelyest torzítva, de úgy, hogy mi mégis megértjük őket. Ezek szemében tragikus hős Csoma, akit célja elérése előtt elragadott a halál. Még a felettlőbb szörványosan jelentkező hazai kritika is, melynek először Földes József adott hangot, ezen a területen helyezte el Csomát s inkább csak sajnálkozással adott kifejezést azon nézetének, hogy Csoma vállalkozása délibáb-kergetés volt, s nem csoda, hogy eredménytelen maradt. A tibetivel való foglalkozás ezek szemében csak valami mellékes, lényegtelen dolog, afféle elkerülhetetlen ballaszt, afféle kísérő zene, amiről tudomást venni sem nagyon érdemes.

A másik Csoma külföldön élt és él ma is. Itt mit sem tudnak Csoma őshaza-kutatásáról, vagy ha sejtenek is róla valamit, alig szentelnek neki komoly figyelmet. Itt Kőrösi Csoma Sándor tudós, nagy tudós, egy tudománynak a megalapítója, a tibetisztika úttörő mestere. Ha még oly vázlatosan is, de áttekintjük, mit és hogyan írtak Csomáról külföldi vezető nagy tudósok kezdettől fogva napjainkig, és ha elolvassuk, hogyan írnak ma Csomáról az általa alapított tibetisztika képviselői, kicsinyek és nagyok, akkor a temérdek írásból, az elismerésnek bámulatosan színes táblója tárul elénk, ahol a hívős, tárgyilagos méltatástól kezdve a fenntartás nélküli magasztalásig a nézetek minden árnyalata megtalálható.

A tibetisták előtt sem ismeretlen az az aszkéta életmód, az a magát nem kimélő odaadás, páratlan szorgalom és rátermettség, amellyel Csoma eljutott a siker csúcsára. Annak az elismerésnek, amely Csomát,

mint tibetistát övezi, szintén van valami szubjektív töltése.

Bár Csoma fellépte után csaknem száz évig nem akadt a tibetisztikának magyar művelője, híre-neve elég volt ahhoz, hogy ezt a hiányt a tibetistákkal feledtesse. Mikor idestova ötven esztendővel ezelőtt e sorok írója Párizsban Bacot professzor tibeti óráján első ízben megjelent, s a professzor kérdésére a nevén kívül nemzetiségét is meg kellett vallania, az szemmel láthatóan örvendezve állapította meg, a világ minden tájáról összeverődött, különben nem nagy létszámú hallgatóság élénk helyeslésétől kísérve, hogy hiszen akkor a tibeti nyelvet is jól ismeri ... Csoma kései honfitársa pedig riadtan tekintett újdonsült tibetista kollégáira: ezek csak nem hiszik, hogy nálunk a rikkancsok a körülon száguldvá az újdonságokat tibeti nyelven kiáltozzák?

De félre a tréfával.

Nálunk Csomáról, mint tibetistáról, valóban édeskeveset tud az átlagos olvasó. Terjék József mint tibetista jelen munkájában azt a célt tűzte maga elé, hogy a magyar olvasónak azt mutassa be: mit végzett Kőrösi Csoma Sándor a tudománynak azon a területén, ahol valóban maradandót alkotott, hogyan fedezte fel - korábbi sikertelen kísérletek után - a tudomány számára a tibeti nyelvet és irodalmat. Az irodalom ezuttal a buddhista irodalmat jelenti, pontosabban az északi buddhizmus irodalmának tibeti nyelvű kulcsát.

Csoma tudományos nagyságát általában tibeti nyelvtanával és tibeti szótárával szokták érzékeltetni. Ez helyes, de nem volna szabad e két nagy teljesítmény mellett megfeledkezni egy harmadikról, a két nagy buddhista kánonikus gyűjteménynek, a Kandzsurnak és a Tandzsurnak az ismertetéséről, amelyet elsőnek szintén ő kísérelt meg, s amellyel újtjára indította a tibeti nyelvű buddhista irodalomnak a később hatalmassá terebélyesedett szinte önállósult studiumát.

Terjéknek ez a szent egyoldalúsága vállalkozásában az új, még akkor is új, ha Dukáé a kezdeményezés érdeme ezen a téren is. A tibetista Terjék belülről látja Csoma tibetista problémáit és érdemeit, ő tehát első kézből, hitelesen kalauzolja olvasóját ott, ahol mások, Duka is, kénytelen volt másodkézből tájékoztatni.

Terjék művének megírásában sajátos új műfajt próbál meghono-

sítani. Nem elégedett meg egyszerű anyagközléssel, amint azt helyében szinte mindenki tette volna. Összefoglal, értékel, véleményt mond dolgokról és emberekről, közben egy percre sem feledkezik meg anyagáról, az adatok szerteágazó szálaíró; nyomon követi és beszélteti őket. És az adatok beszélnek, olykor világosabban és szebben, mint a helyettük kínálgató stereotip fogalmazás. Nem mondja el, hogy a nagy tudós haláláról az egykoru nemzetközi sajtó mély részvétellel emlékezett meg; helyette kommentár nélkül közli a kérdéses ujságok címét és a nekrológ pontos adatait. Nem kell ezt betűről-betűre elolvasni, csak szemmel áttekinteni, s az olvasó megtud, megérez valamit, amit olyan lehelet-finoman megfogalmazni talán nem is lehetne.

Nagyobb fába vágta a fejszét, amikor Csoma tibeti könyveinek a részletes katalógusát is közli. A tibeti nyelv rejtelseiben járatlan olvasó számára bizony nem könnyű ebben a labirintusban eligazodni, de érzésem szerint Terjék itt is elég támogatást nyújt ahhoz, hogy az érdeklődő soha el ne veszítse lába alól a talajt. A beavatott számára ez a katalógus érdekes, izgalmas olvasmány, s bizonyára akad majd olyan olvasó is, aki itt kap rá a tibeti nyelv izére.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel a műnek az a fejezete, amely Duka Tivadarról szól. Ugy érzem, eddig még nem írták meg ilyen tárgyilagosan, ugyanakkor ekkora melegséggel Duka szerepét Csoma érdemeinek elismertetésében, emlékének ápolásában. Az utókor hálája és elismerése csendül ki Terjék olykor megható gyengédséggel megírt soraiból. Hitelesnek, minden korábbinál életszerűbbnek tűnik Terjék leírásában Malan alakja is.

Terjék gondosan végigkíséri Csomát tibetista pályáján kezdetétől fogva a végéig, minden figyelmet érdemlő szakaszán megáll, gondosan elidőzik, s a végzett munkát megfontoltan elemzi. Mint mondtam, szerzőnk Csomát elkíséri tibetista pályafutásának egészen a végéig. Ez a vég - mint arra Terjék nyomatékosan rámutat - korántsem esik egybe Csoma halálával. Csoma jóval előbb befejezi tibetista tevékenységét: elajándékozta tibeti könyveit, egyet sem tart meg belőlük, hiszen nem lesz rájuk többé szüksége. Hiba volna ebből arra következtetni, hogy Csoma beleunt volna abba a tevékenységbe, amely neki sikert és nemzetközi elismerést szerzett.

Befejezte tibetista tevékenységét, mert eleget tett vállalt kötelezettségének, s úgy érezte, hogy visszatérhet eredeti tervének megvalósításához: elindulhat az őshaza felkutatására. Nem vaktában, hanem most már tibeti tanulmányai során szerzett információk birtokában kel útra, hogy "Lhasától a Kham tartománytól északkeletre Kina nyugati határain" felkeresse a jugarok országát. Még Göttingából hozhatta magával a Jugria; ujjur: Ungarus hamis azonosságát; ebbe a sorba kétségtelenül beleillett a jugar vagy jugur népnév. A tibeti források viszont igazat mondtak, amikor vele a jugar népet Kina nyugati határain kerestették; a mondott helyen, Kanszu tartományban, máig ott él a jugar nép, saját nyelvünök jö-guroknak, vagy sárga jö-guroknak hívják őket és a régi, híres török népnek, az ujjurnak Észak-Kínában letelepedett leszármazottai ők. Sajátos török nyelvet beszélnek, mindig is törökül beszéltek és soha semmi kö-zük nem volt sem Jugriához, sem a keresett magyar őshaza népéhez.

Kőrösi Csoma Sándor ezt már nem tudhatta meg soha. Ötvennyolc éves fejjel elindult északkeletre, újra vándorbottal a kezében, a magyar őshaza délibábja után. Elindult, de nem jutott tovább a dardzsilingi temetónél . . .

Budapest, 1973 májusában

Ligeti Lajos
akadémikus

PREFACE

Out of the apparently inexhaustible mine of the Library of the Hungarian Academy of Sciences careful hands have again conjured something amounting to a volume. The choice fell on Alexander Kőrösi Csoma this time. The following pages call to mind his toilsome life and the old documents show his unselfish, unshakable firmness, while his scientific heritage appeals to us now more explicitly than before: Time, it seems, cannot encroach upon the scholarly merits of the founder of Tibetan studies.

On Alexander Kőrösi Csoma's life and works plenty of books, essays and supplementary articles have already been published. Interest in him has not languished, on the contrary: Kőrösi's figure has been elevated to a romantic hero by many, while others are fascinated by the successful scholar. Those coming up with new information are as numerous as used to be, and there is a steady increase in the number of those who would read more about the great Hungarian Asia-explorer.

The Library of the Hungarian Academy is undoubtedly an authentic place of reference regarding Csoma. Prior to the publication of his Tibetan dictionary, Alexander Kőrösi Csoma was elected a member of the Academy on November 15, 1833. Tivadar Duka, Csoma's first biographer and fosterer of his memory, who was also elected a member of the Academy in 1863, bestowed all his relics collected about Csoma, e.g. Csoma's Tibetan manuscripts and wooden prints, upon the Library of the Hungarian Academy along with a decorated case serving for the preservation of those.

It was József Terjék, an excellent Tibet-researcher of the Library, to undertake putting the memories of the Library about Csoma in order

and making them speak. Terjék did not, of course could not, adhere to the Academy's memories only, since to understand these better he was bound to examine documents and records protected elsewhere. He did not aim at completeness though; because his task was not the presentation of an overall Csoma biography and oeuvre, but both less and more than that.

Less than that because of a limited material in the Library of the Hungarian Academy; more because he wanted to introduce Csoma to the Hungarian reader as he himself - a Tibetist - had come to know, even admire, him.

For we have a double picture of Csoma. One is the romantic hero in the consciousness of the national reading public who, through unspeakable pains and indigence, was seeking after our original home and the descendants of kinsmen speaking our language even now somewhat distorted but still intelligible to us. He is a tragic hero in "domestic" eyes snatched by death near before his goal. Even Hungarian criticism, which used to be most sporadic, represented first by Baron József Eötvös, assessed him the same way sounding a pitiful opinion of Csoma's undertaking as castles in the air and its failure being predictable. Preoccupation with the Tibetan language means to them some sort of a secondary, negligible thing, an inescapable overtone not worthwhile attending to.

The other Csoma has been, and is still, living abroad. His exploration of the Hungarian original home is not known there at all, or would not be taken much notice of. Alexander Kőrösi Csoma means there the scholar, the founder of a science, the pioneer of Tibetan studies. If we were to have a glance at the writings of great foreign scholars and read how Csoma is referred to by the representatives of Tibetan studies today, then we should be stricken by a fantastic colorful spectrum of appreciation where all shades of views can be found from detached review to unreserved appreciation.

His ascetic way of life, his unsparing devotion and unequalled bent through which Csoma attained success is not unknown for the Tibetists. Although Hungary did not have a representative of Tibetan studies for almost a hundred years after Csoma, his fame-and-name proved sufficient

to have this forgotten by the Tibetists. When some fifty years ago the writer of this preface first attended Professor Bacot's Tibetan class in Paris and was asked to tell not only his name but also his nationality, the Professor, approved by the small audience from all the world over, remarked with a brightened face that then he must be familiar with the Tibetan language ... And the late compatriot of Csoma looked startled at his day-old fellow-Tibetists: do they really imagine the newsboys keep yelling out headlines in Tibetan along the Boulevard in Budapest!

But let's stop joking.

The average Hungarian reader is indeed extremely unaware of Csoma the Tibetist. Being an expert, József Terjék's aim in this work was to present the achievements of Alexander Kőrösi Csoma in that field of scholarship where he did produce of lasting value: how he, after previous abortive attempts, discovered the Tibetan language and literature for scholarship. Literature here means Buddhist literature, or rather the Tibetan clue for the literature of northern Buddhism.

To demonstrate Csoma's scientific greatness, one would refer to his Tibetan dictionary and grammar. It is quite proper, but besides these two one ought not to forget a third one: namely, the review of the two great Buddhist Canon Books, the Kanjur and the Tanjur. It was actually the very first review starting the independent study of the Buddhist literature of Tibetan language growing enormous afterwards.

This keen one-sidedness of Terjék is a novelty in his book, even though Duka has the merit of initiation in this regard too. Terjék the Tibetist can see the problems and merits of Csoma the Tibetist from within, so he guides the reader around with first-hand information while others, like Duka, were obliged to inform indirectly.

Terjék is trying to establish here a particular new genre. He does not content himself with the simple publication of the material as practically everyone would have done in his place. He summarizes, evaluates, gives his opinion of things and men, not forgetting meanwhile about his material and the diverging branches of the data: he follows them and makes them speak. And the data do speak, often more clearly and distinctly than the stereotype wording they stand for. The author does not

say that the contemporary international press paid a compassionate tribute to the great scholar at his death, he gives instead the headlines of newspapers in question and the exact details of the obituary. One is not to read this point by point, only to run it through, and the reader will sense and understand something impossible to voice so subtly.

The writer had a harder task in publishing a detailed catalog of Csoma's Tibetan books. For the reader unfamiliar with the mysteries of the Tibetan language it is certainly not easy to get his bearings in this labyrinth, I think, however, Terjék renders sufficient help to the interested not to lose his footing. This catalog proves interesting and exciting for the initiate, and no doubt some reader or other would get here a taste of the Tibetan language.

The chapter on Tivadar Duka deserves particular attention. I believe Duka's role in getting Csoma recognized and fostering his memory had not received its due regard before so objectively and at the same time so warmly. The gratitude and appreciation of posterity can be felt in the lines written sometimes with moving tenderness. Also Malan's figure, as Terjék portrays him appears authentic and more life-like than ever before.

Terjék accompanies Csoma along his career as Tibetist from the beginning to the end, stopping at each phase of importance, lingering awhile and analysing closely the work performed. As has been mentioned above, our author follows Csoma to the very end of his Tibetist career. This end, as Terjék emphatically points out, is by no means coincidental with Csoma's death. The scholar had finished his Tibetist activity much earlier, giving away all his Tibetan books thinking he would not need them any more. It would be false reasoning Csoma got bored with an activity gaining him success and international fame.

He completed his Tibetan activity because he fulfilled his voluntary obligation and, so he felt, he could return to his primary plan: to explore the original home of the Hungarian people. Not at a venture, however, but armed with knowledge learned during his Tibetan studies does he leave for the country of the Yugars "on the western borders of China northeast from the provinces Lhasa and Kham". He may have brought

this false identification of: Yugria:uygur:Ungarus from Göttingen; the ethnic name Yugar or Yugur undoubtedly fits in well with this row. Otherwise the Tibetan sources were right in having him search for the Yugars on the western borders of China, i.e. in Kansu, because this folk has been living in that very place up till now. In their own language they are called Yögurs or the yellow Yögurs and they are the descendants of an ancient, Turkish people called Uygur settled in Northern China. Their speech is, and has ever been a peculiar kind of Turkish; they had nothing to do with either Yugria or the people of the looked-for original home of Hungarians.

Alexander Kőrösi Csoma was never to learn this any more. He, at fifty eight, left for northeast, once again took to the road after the illusory original home of the Hungarians. He left but failed to go further than the Darjeeling-graveyard ...

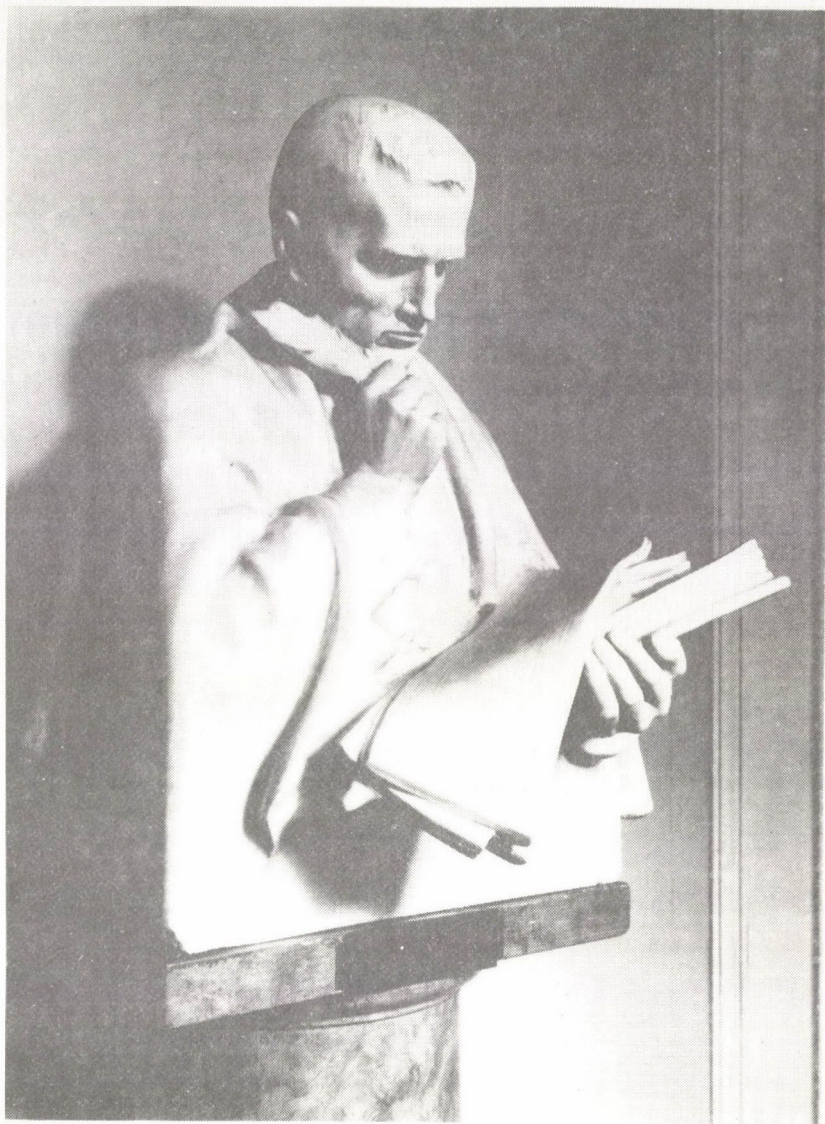
Budapest, May 1973

Lajos Ligeti

member of the Hungarian
Academy of Sciences

I.

**KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR
A TIBETISZTIKA MEGALAPÍTÓJA**

Kőrösi Csoma Sándor szobra (az MTA székházában)

ÓSHAZAKUTATÁS ÉS TIBETISZTIKA

Amikor Kőrösi Csoma Sándor 1819 novemberében elhagyta hazáját és keletre indult, egyetlen határozott célkitűzése volt: a magyar őstörténet kutatása, nyomára bukkanni a magyarság eredetének, vándorlásainak, mint ő maga 1821. március 1-én kelt levelében írja: "Én, hogy mind tulajdon vágyódásomnak eleget tegyek, mind pedig nemzetemhez való háládattosságot s szeretetemet megmutassam, számba nem vevén a fáradságot s megtörténhető veszedelmet ... nemzetünk eredetének és régibb történeteinek felkeresése és kifejtése végett indultam volt ki hazámból". A később megszólaltatott kortársak visszaemlékezései is egybehangzóan bizonyítják, hogy Csoma csaknem gyerekkora óta ezzel a feltett szándékkal folytatta tanulmányait, s minden tevékenységét ennek a távolabbi jövőben megvalósítandó feladatnak vetette alá. Elhatározása tehát rendkívül megfontoltnak, csaknem fanatikusnak nevezhető. Ezt tudva figyelemre méltó, hogy semmilyen hivatalos bejelentéssel vagy segélykéréssel nem élt, titkon indult útjára, mintegy jelezve, hogy törekvését egyéni kötelességének, szinte magánügyének tartja. A hazai közvélemény azonban csakhamar tudomást nyer útrakeléséről, s számontartja, sőt számon is kéri Csomától az eredményeket. 1821-es teheráni jelentkezését követően több évre megszakad kapcsolata a hazával, s mikor az első híradások érkezik felőle, meglepetéssel és némi csalódottsággal értesülnek a hazai tudományos körök arról, hogy Csoma a tibeti studiumokba vetette magát.

Akkor is, de azóta is többször felmerült már az a kérdés, hogy a tibeti forrásokban a magyarság őseinek nyomát kereste-e, vagy félretette azt egy ideig, kedvezőbb lehetőségek reményében; netalán teljesen felhagyott eredeti programjával, a magyar őshaza keresésének gondolatával, s végleg más tudomány művelésére adta magát? Aki ismerős a Csoma-

irodalomban, tudja, hogy ezek a kérdések egyáltalán nem közömbösek, mert az, hogy tevékenységének központjául mit tartunk, eldönti tudományos munkájának becsét, sőt emberi értékét is.

Az egykoru magyar közvélemény Csomában csak a magyar őshazakutatót látta, s így a remélt és várt eredmények elmaradásával meg is születik a csalódottság, melynek nem formálója, hanem csupán kimondója Eötvös József, aki 1843-ban megtartott emlékbeszédében a következőket mondja: "méltó, hogy mi, kikhez a tudomány tiszta szolgálata jutott feladatul e hazában, meg ne feledkezzünk a fáradhatatlan munkásról, ki célját, éppen mert az ember erejénél magasabb vala, el nem érheté ugyan, ki az igazságot, melyet keresé, föl nem találhatá egészen - de ki éltének egész erejét egy célra irányozva dicsó példája a férfiúi állhatatosságnak ..." Eötvös humánus hangvételű, de mégiscsak elmarasztaló értékelésű sorai hosszú időre meghatározták a Csomáról alkotott közvéleményt. Csoma sorsának tragikus ábrázolása talán a veszített szabadságharc utáni magyar közhangulattal is összhangban állhatott, azonban fő oka mégiscsak az volt, hogy nemcsak közeli barátai, de az előbb idézett, kétségtelenül európai látóköri Eötvös József is Csoma tibetisztikai munkásságát mellőzve működésének központjába a sikertelen magyar őshazakutatást állította. Hogy milyen volt a közmegítélés Duka Tivadar fellépte előtt, azt legpontosabban Stein Aurél fogalmazta meg: "Magyarországon a hazafias érzés a kalandos tudós emlékét szerette benne. Komoly nyelvészek hajlandók voltak Csoma céljairól és eredményeiről valami szánakozó türelmetlenséggel beszélni. Megadván a kellő tiszteletet önfeláldozó kitartásának, mégis csak azok közé a nemes rajongók közé sorolták, a melyekben sohasem volt hiány magyar földön, a kik kritikai módszerektől függetlenül egyedül csak a képzelt etymologia fata morganáitól vezettetve, igyekeztek ad majorem gloriam patriae a magyar nemzet eredetét sorjában az ősi ázsiai művelődés minden székhelyével, Assyriával, Khinával, Indiával és a többi, egybekapcsolni".¹

A róla alkotott vélemények ismeretében forduljunk talán a legilletékesebbhez, magához Csomához. Hogy mit tartott céljának elindulásakor, azt már láttuk. Miként nyilatkozik azonban erről a későbbiek folyamán? 1825 januárjában kelt (Kennedy századoshoz írt) levelében már fontos

módosulást, változást találunk: "elhatároztam, hogy elhagyom hazámat s keletre jövök, s ahogy lehet biztosítván mindennapi kenyeremet egész életemet oly tudománynak szentelendem, melyek a jövőben hasznára lehetnek az európai tudós világnak általában, s különös világot vethetnek bizonyos - még homályban lévő adatokra nemzetem történetében". Az ezt követő leveleiben már csak az előtte álló tibetisztikai kutatások feladatairól és céljairól beszél, olykor egészen apró részletességgel, s mintegy nyolc éven át nem is tesz említést semmi egyébről. Ekkor, 1832-ben ér utol a hazai szó és az országos gyűjtés, s ez ismét felidézi benne régi vágyát. Neumannak és Döbrentei Gábornak írt (1832. április és július) leveleiben aggódva mentegetőzik: "nehogy úgy tűnjék, hogy irántam való várakozástok hiábavaló" - mondja, s bizonygatja: "ázsiai utazásom tárgya: kikutatni a magyarok első települési helyeit. Összegyűjteni történelmi tetteiket, megfigyelni a hasonlóságot, ami több keleti nyelv és a mi anyanyelvünk között van", azonban "nagy fájdalommal tölt el az, hogy a magyarok Ázsiában lévő régi nyomairól eddig semmit nem tudtam irni". Biztosítja azonban honfitársait, hogy az ügyet szívéen viseli, s mihelyt valami bizonyosabbat megtud, azonnal megírja. Aligha lehet kétséges, hogy a hosszú idő után érkezett hazai szó váltja ki Csomából a lelkes fogadkozást, mely mellett ugyan figyelemre méltóan jelentkezik az eddig végzett tudományos munka, aminek éppúgy tisztában van értékével, mint azazal, hogy odahaza ez kevés embert érdekelhet: "Az legalább öröme van, hogy hosszú távollét után általában az európai tudományosságnak tudtam valamit használni, de nagyon fájlalom, hogy kiváltképp hazánknak eddig semmit sem tettem". Az újra fellángolt kötelességtudat készíti Csomát, hogy összehasonlító nyelvészeti tanulmányokba kezdjen, s negyedik tanulmányútja (1834. dec. - 1837. dec.) okaként újra eredeti szándékát jelöli: "minthogy végcélomat, amelyért keletre jövök, még el nem értem" útnak indul, s kéri a Bengáliai Ázsiai Társaság titkárát, hogy csak a Magyarországról érkező leveleket továbbítsa számára. Valószínű tehát, hogy az eddigi sikeres tibetisztikai kutatásokat félretevő negyedik tanulmányút a régi vágy, a magyar őshaza-keresés motiválására jött létre, de nem hallgathatjuk el azt sem, hogy ez volt a legkevésbé eredményes útja. Láthatjuk mindezekből, hogy Csoma saját maga nem tesz határozott

és konzekvens kijelentéseket, leveleiben hol a tibetisztikai elhivatottságát, hol pedig a magyar őshaza kutatását vallja fő céljának, ezzel mintegy teret hagyva a későbbi kétkedéseknek és találgatásoknak.

A kortársak véleményeiben tapasztalt elfogult megítélés, Csoma önmaga vallotta céljában mutatkozó bizonytalanság után fölmerül a kérdés, mi az a biztos támpont, ahol Csoma munkásságának egyértelmű megfogalmazására találhatunk? Ma már nyilvánvaló, ami oly sokáig nem volt az, hogy a tudós életművének megítélésében nem a megfogalmazott véleményeknek van döntő jelentőségük, hanem az elvégzett és közzétett tudományos munkának. Így egyértelmű és világos képet nyerünk arról, hogy mit tekinthetünk Csoma életének és munkásságának fő feladatául. Nézzük előbb tudományos publikációit a tibetisztika tárgykörében. Elöljáróban összegezhetjük, hogy 3 monográfiája és 24 cikke látott napvilágot, ami, ha csak a számszerűséget vesszük is alapul, igen figyelemre méltó egy olyan tudományterületen, melynek ő volt a megalapozója. Könyvei alapvetőségét felesleges hangsúlyozni, hiszen ezek legismertebb alkotásai. Tibeti–angol szótárában és tibeti nyelvtanában azonban nem csupán az úttörő munkát végezte el, valamennyi azóta megjelent szótár és grammatika felhasználja anyagát. Harmadik (poszthumusz) monográfiája, a kétnyelvű buddhista terminológiai szótár angol fordítása még ma is az egyetlen feldolgozott kiadás. Több cikkében, melyek a könyvterjedelmet is meghaladják, a lamaista irodalom 320 kötetes kánonjának analitikus feldolgozását adja, megvetve ezzel a tibeti irodalomtörténet alapját. Egyéb cikkeiben is egy-egy terület alapos felmérését találjuk, így a tibeti gyógyászatnak, a tibeti nyelvészeti irodalomnak, a lamaista kronológiai rendszernek stb., melyekhez szépirodalmi szemelvények gazdag tárháza járul. Cikkeinek jelentőségét mi sem bizonyítja szemléletesebben, mint az, hogy gyűjteményes formában 1885-ben, 1911-ben és 1957-ben új kiadásokban láttak napvilágot, melyekhez hasonlóan szótára és nyelvtana 1971-ben, majd hogy 150 év elmúltával ért meg új kiadást, mintegy jelezve kivételes tehetségének elévülhetetlenségét.

Ha ezek után a magyar őstörténetre vonatkozó tudományos publikációit keresve, ilyen egyetlen egyet sem találunk (leveleiben tett alkalmi kijelentéseket nem számítva), aligha lehet kétséges a válasz arra, hogy

ki volt Kőrösi Csoma Sándor. Tibetista, aki hazájának nem az őshazakutatással, hanem éppen azzal szerzett dicsőséget, hogy egy addig teljesen feltáratlan tudományágnak, a tibetisztikának nemzetközi hírű megalapítójává lett.

II.

DUKA TIVADAR MUNKÁLKODÁSA KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR EMLÉKEZETÉÉRT

Duka Tivadar fényképe

1. DUKA TIVADAR HAGYOMÁNYTISZTELETE

Amikor a Magyar Tudományos Akadémia 1925-ben fennállásának 100 éves jubileumát ünnepli, az Angol Akadémia köszöntő levelében² öt magyar tudós nevét emeli ki, mint azokét, akik a nemzetközi tudományos életben a legnagyobb elismerést szerezték. A levélben említett tudósok közül Kőrösi Csoma Sándor, Vámbéry Ármin, Goldziher Ignác és Stein Aurél neve újabb 50 év elteltével is közismert tudományterületükön szerzett alapvető érdemeik révén. Az ötödik, Duka Tivadar talán nem annyira ismert, mint az imént említettek. Ő azzal került a legnagyobbak névsorába, hogy Csoma emlékéét fáradhatatlan törekvéssel arra a megbecsült magaslatra állította, mely a tibetisztika megalapítóját meg is illeti.

Munkásságának eredményeit magába foglaló két kötetnyi Csoma-dokumentumgyűjteményét élete végén az Akadémiának adományozta, s a megőrzött "Csoma-albumok"³ jelen tanulmányunk egyik fő forrásanyagát adják. Ha kézbe vesszük ezeket a gyűjteményeket, hosszabb ideig tartó lapozgatás után is erős kétséggel latolgathatjuk, hogy valóban Csoma életére vonatkozó dokumentumokat látunk-e (mint ahogy azt a címe jelzi), vagy pedig Duka Tivadar életét bemutató naplót. Élete ugyanis sajátosan egybeolvadt az általa kitűzött céllal, mint ahogy Goldziher Ignác megfogalmazta: "Duka Tivadar megértő buzgósága mintegy életfeladatául tűzte maga elé a halhatatlan magyar tudós emlékének kultuszát".⁴

Mi indíthatta Dukát arra, hogy életének java részét egy olyan férfi emlékének ápolására áldozza, akit hazájában jócskánt félreismertek és értékelték? Ő maga ennek okául a "különszerű körülmények összetalálkozását" adja, mely alatt főként két momentumot értett. Az első nagy indítékot akkor kapta, amikor a veszített szabadságharcot követően emigrálni kényszerült, s külföldön megdöbbenően látta, hogy honfitársát rendkívül

nagy tiszteletben tartják, mint olyan tudóst, aki egy tudományág megalapozását hajtotta végre, szemben a Magyarországon tapasztaltakkal, ahol, mint láttuk, Csomában csupán egy tragikus életű embert, vagy legjobb esetben egy kalandos sorsú tudóst láttak.

A második nagy lökést Duka akkor kapta, amikor a sors véletlenje folytán hivatása Indiába, Csoma egykori küzdőterére szólitotta, s ekkor, 1854-ben "Kalkuttában partra szállottam, s már akkor föltett szándékom volt, hogy a mennyiben elfoglaltságaim elengedik, tudomást fogok szerezni Kőrösi Csoma Sándor élményeiről, melyek felől már tanuló körömben Eperjesen hallottam".

S ehhez a fogadalmához élete végéig hű maradt, nagy szorgalommal és kitartással minden lehetőséget megragadott, hogy célját a legmaradandóbban megvalósíthassa.

2. DUKA TIVADAR ÉLETE

Régi nemesi család Sárosmegyei ágának sarjaként 1825. június 22-én Dukafalván született.⁵ A nemes ifjak szokásos útját követve jogot tanul (1834-től kezdve) az eperjesi, majd a sárospataki protestáns kollégiumban. Tanulmányait 1843-ban fejezi be, melyet követően az eperjesi kerületi táblánál joggyakornokoskodik.

1846-ban Pestre jön és ügyvédi oklevelet szerezve rövid idő múlva Trangous kapitány magántitkáráként Bécsbe, onnan Gräfenberg fürdőhelyre utazik. A nemzeti fellendülés őt is hazahozza, előbb jogi állást tölt be a magyar minisztérium megszervezésekor, majd a szabadságharc kitörésekor a pozsonyi táborban nemzetőr lesz. A schwechati csata után Görgey Arthur hadsegéde. Az 1849. április 26-i komáromi csatánál kiütetést nyer. A világosi fegyverletétel után menekülni kényszerül, elhagyja az országot. Előbb Drezdába, majd 1850 elején Párizsba jut, ahol a magyar emigráns körökben néhány hónapot tölt. Párizsból Türr István barátjával Londonba megy.

Londonban azonnal igyekszik beleilleszkedni az angol élet vérkeringésébe. Még 1850-ben beiratkozik a St. George's College-ba, ahol orvosi tanulmányokba kezd, magát főleg nyelvtanításból tartva fenn. Bár az emigráns körökkel továbbra is tartja a baráti kapcsolatot, sikerül megkedveltetnie magát az angol társasági körökkel is. Ez az összeköttetés segíti álláshoz, amikor 1853 végén orvosi oklevelet szerez: Pollock tábornagy kieszközli számára, hogy kinevezzék a kelet-indiai királyi hadsereg katonaorvosának. 1854 januárjában indul életének új színhelyére, Indiába.

1854. február 24-én érkezik Kalkuttába, s ettől kezdődően minden lehetséges eszközzel a haza szolgálatára kíván állni: "Felkért, küldeném

meg búcsúlevelét a kedves hazának, melynek Csoma nyomdokain a meszsze távolban is szolgálni kész. Szívesen is fogadna minden e tekintetbeni irányadást" (Pesti Napló 1853. dec. 7.). Természetesen hivatása eléggé leköti, de ennek eredménye is hamarosan jelentkezik: rövid kalkuttai tartózkodás, majd két évi Tigerában töltött szolgálat után kinevezik a bengál kerület orvosi vezetőjévé. Ebben a minőségben kerül Monghirba 1856 elején, ekkor már mint nős ember (1855-ben menyasszonya utána utazik, s összeházasodnak. Felesége A. Tylor). Publikációi jelennek meg a külföldi és magyar lapokban; egyrészt orvosi cikkeivel, másrészt első Csoma-életrajzi értekezésével jelentkezik. Az 1860-as évek elején a Magyar Nemzeti Múzeum számára igen jelentős küldeményeket juttat, részint saját erejéből, részint a Bengáliai Ázsiai Társaság (melynek érkezése után tagja) jóvoltából. Kitartó és áldozatkész munkássága elismeréseként 1863. január 13-án a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választja. Igen jellemzőek köszönő sorai, melyeket Eötvös Józsefhez írt: "engedje, válaszul becses levelére, biztosítanom arról, hogy parányi tehetségemet a körülményekhez képest édes Hazánk szolgálatának életem végéig kívánom szentelni. Érzem, hogy a legjobb esetben is mind az amit valaha tehetendek a hazai Tudományos Intézeteink érdekében, enmagában csak is csekélység fog lenni: de vigasztal annak tudása, hogy ha számos munkás kéz csak porszemeket is vigyen a haza oltárára, idővel, az egyéni porszem is egy óriási halomnak leend alkatrésze".⁶

Munkaköre később nehezebb lesz, az 1857-es felkelést követően felesége hazautazik Londonba, majd a trópusi klíma és a kiterjedt szolgálati kerület miatti fokozott megterhelés kikezdi egészségét is. 1863-ban egészségi állapotára való tekintettel hosszabb szabadságolást nyer, amelynek során 1864-ben, 15 évi távollét után hazalátogat, s ekkor tartja székfoglaló előadását az Akadémián "A gangai delta földleirati és éghajlati viszonyai" címen.⁷ Klagenfurtban meglátogatja Görgey Arthurt is, majd Londonban, családi körben tölt két évet. Egészsége helyreálltával 1866-ban foglalja el helyét újra Indiában. Előbb Szimlában állomásozik, majd 1870–1873 között Dardzsilingben teljesít szolgálatot. 1874-ben ezredesi ranggal nyugdíjba vonul.

Nyugalomba vonulása után Londonban telepszik le, s felszabadulva a hivatali elfoglaltság kötelekeiből tudományos testületek tanácsainál tölt be tiszteleti állásokat, így mindenekelőtt a Royal Asiatic Society, a British and Foreign Bible Society, a St. George's Hospital stb. tagjaként. Társadalmi rangjára támaszkodva minden lehetséges módon a haza segítségére siet. Legfőbb kötelességének tekintí Csoma igazi nagyságának megismertetését, életrajzának hiteles megírását, emlékezetének maradandó biztosítását. Evégből utazik ismét Indiába 1883-ban, hogy további hiteles dokumentumokat gyűjtsön, s Londonban is felkeresi Csoma kortársait, a kiktől szintén értékes anyagot sikerül szereznie.

Csoma-kutatása mellett azonban egy sor más vonalon is igen jelentős tevékenységet fejt ki. Az 1860-as évek elején alakult Londoni Magyar Egylet (The London Hungarian Association) elnökeként minden Londonba érkező honfitársát pártfogolja (vendéglátásai közül kiemelkedik egykori tábornokának, Görgey Arthurnak 1892-es londoni látogatása), emellett jótékonyági gyűjtéseket folytat itthoni rászorulóknak számára (pl. a szegedi árvizkárosultak részére).

Élénk figyelemmel kíséri a hazai tudományos életet, s mai szóval élve, szinte tudományszervezési és tudománypolitikai munkát végez. Tagajánlására lesz a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja több neves angol tudós,⁸ mint S. W. Atkinson, E. Atkinson, Rajenralála Mithra, A. Grote, S. Wells. Ugyanakkor a magyar tudósokat a Royal Asiatic Society külső tagjául választatja, így Vámbéry Ármint, Goldziher Ignácot, Stein Aurélt. A magyar tudományos szervek köszönetüket és elismerésüket kifejezendő 1899-ben a bölcsészettudományok disz doktorává, 1900-ban pedig az MTA tiszteletbeli tagjává választják. A hazai lapokban Anglia szellemi életének helyesebb megismertetésére törekszik, az angol neveléssziszterről, egyházpolitikáról, angol szavak helyesírásáról stb. ír cikkeket, másrészt Angliába szakadt hazánkfiáról ad hírt (mint pl. Schiller Szinessy Salamon Márk cambridge-i egyetemi tanár nekrológja), 1898-ban és 1900-ban a Nemzetközi Bibliográfiai Kongresszuson Heller Ágosttal ő képviseli hazánkat.

Mint a British and Foreign Bible Society igazgatósági tagja részt vállalt Károli Gáspár halálának 300. évfordulójakor megrendezett ünnep-

ségekből (Göncz, 1890. szept. 14.), majd kezdeményező munkát vállal a Károli-féle bibliafordítás revíziójában.⁹ A régi protestáns kollégiumokról sem feledkezik meg, a Sárospataki Kollégium Könyvtára részére 1 000 Ft-ot adományoz, az Eperjesi Kollégium részére pedig 1 000 Ft-os ösztöndíj-alapítványt foganatosít (mindkettő 1897-ben). Nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, ha nemes célú ügyben adományával segíthet, részt vesz Eötvös József, Jókai Mór és a többiek emlékére történt adományozásokban is.

Természetesen, tulajdonképpeni hivatása nagy szerepet tölt be életében nyugalomba vonulása után is. Számtalan magyar és angol nyelvű cikk jelzi termékeny szakmunkásságát, jelentős Semmelweis-megemlékezésével nagymértékben hozzájárul a magyar orvostudomány külföldi elismertetéséhez. Az 1885-ben Budapesten üléselő nemzetközi orvoskongresszus egyik szekciójának elnöke.

1874 után is többször hazalátogat; 1881-ben (Atkinson megemlékezés), 1885-ben (orvoskongresszus), 1890-ben (Károli ünnepség), 1892-ben (R. Mithra és A. Grote megemlékezés), 1899-ben (S. Wells megemlékezés).

1908. május 5-én, 83 éves korában hal meg, élete legvégéig megtartva élénk szellemi érdeklődését. 1913-ban Stein Aurél, Duka Tivadar világhírűvé vált pártfogoltja írja meg emlékezetét, melyet az Akadémián az egykori barát, Szily Kálmán olvas fel.

Egyeneslelkűséggel párosult szerénysége, lankadatlan segítőkészsége, tevékeny hazaszeretete nem érzékelhető e rövid, szinte adatfelsorolás jellegű életrajzban. Ha sokoldalúságából a legerőteljesebb vonást akarjuk kiemelni, akkor a kegyelet feltétel nélküli, kötelességerejű tiszteletben tartása az a vonás, amit hangsúlyoznunk kell.

3. CSOMA ÉLETÉNEK HITELES BEMUTATÁSA

Duka Tivadar abbeli törekvésében, hogy Csoma emlékezetét méltányosan alakítsa, mindenekeelőtt egy hiteles élettörténet megírását tartotta leglényegesebbnek. Amikor munkájához fogott, kevés adata támaszkodhatott, mert ami hiradás megjelent Csomáról, vagy megbízhatatlan eredetű és hitelű volt, vagy csak nagyon lerövidített kivonat formájában nyert publicitást, s az is szétszórtan különböző napilapokban. Nem csodálhatjuk tehát Duka rövid megjegyzését már megjelent könyvének előszavában: "Sokkal több időt vett e munkának összeállítása igénybe, mint első tekintetre terjedelme gyaníttatja" (p. III) - s ez a "sok idő" csaknem egész életét jelentette.

Indiába történt megérkezésekor nyomban megtette az első lépéseket a Csomával kapcsolatos levelezés és egyéb hivatalos okmányok feltárására. Kalkuttában, a főitélőszék levéltárában megtalálja Csoma hátrahagyott, egy kis vasszekrénybe zárt magániratait. Az anyagról csak rövid feljegyzést tud készíteni, mert közben munkája elszólitja, s amikor visszatér, már az egész elkallódott. Nagyobb siker koronázza kutatásait azoknál a hivatali szerveknél, amelyek annak idején Csomával közvetlen kapcsolatban állottak, így mindenekeelőtt a Bengáliai Ázsiai Társaságnál lel értékes dokumentumokra, s az egykori Kelet-indiai Társaság levéltárában is fontos nyomokra bukkan. Munkája során hasznos támpontokat kap a Government Gazette korabeli cikkeiből is. A leglényegesebb újdonságokról örömmel értesíti a hazát, tudósítása "Két levél a Ganges partjairól Kőrösi Csoma Sándorról" címmel látott napvilágot (Akadémiai Értesítő 1858, pp. 608-622), mely egyben már Csoma életrajzának vázlatos kifejtése is.

A kizárólag hiteles adatok gyűjtésére törekvő Dukát orvosi munká-

ja azonban elszólitja Kalkuttából, levéltári kutatásokra nincs módja, így nyugdíjba vonulásáig számottevő új dokumentumot nem tud beszerezni. Fölszabadulva súlyos hivatali elfoglaltságától (1874) Londonban már rendszeres munkával törekszik az adatok összegezésére, egyrészt a már meglévő dokumentumok elemzése révén, másrészt Csoma kortársainak felkutatásával, visszaemlékezéseiknek feljegyzésével. Londonban még életben találja S. C. Malan lelkészt,¹⁰ akivel hosszantartó levelezésbe kezd, melynek adatait könyvében felhasználja. Ugyancsak felkeresi B. H. Hodgson,¹¹ akitől újabb két Csoma levelet sikerül szereznie.

1883-ban további levéltári kutatások végett Indiába utazik, s kitartó fáradozását siker koronázza. A kalkuttai Ázsiai Társaság irattárában újabb 16 levelet fedez fel, melyek közül hatot Csoma maga írt. Ekkor jut kezébe Gerard terjedelmes levele is, mely a mai napig az egyik legrészletesebb és legszínesebb Csoma dokumentum (lásd Csomával kapcsolatos levéltári források No. 39). További értékes anyagot talál a külügyminisztérium levéltárában, ahol mintegy 30 új, Csomával kapcsolatos levél birtokába jut. Az örvendetes kincsről rövid tudósításban ad hírt az Akadémiai Értesítőben (Akad. Ért. 1883, pp. 54-56).

A gazdag forrásanyag birtokában Duka már elég tiszta képet tudott formálni Csoma indiai tartózkodásáról, azonban hazai életútjára és a hazával fenntartott kapcsolatára kevés támpontot talál: "a hazától való távollétem a nehézségeket tetemesen fokozta" (könyvének 161. oldalán). Igaz ugyan, hogy többször is hazalátogat rövid időre, azonban útjainak mindig valami egyéb elfoglaltsággal járó oka volt. Így főként levelezés útján próbál a homályos pontokra fényt deríteni. Leveleivel nemcsak felkeresi honfitársait, hanem mozgásba hozza és tartja a Csoma iránti érdeklődést is. Kőrös falu lelkészével történt levelezése eredményeképp Csoma születésének és fiatalkorának főbb eseményei tisztázódnak, s tanuló éveiről is elég hű képet alakít a szemtanúk (Hegedüs Sámuel) visszaemlékezéseiből, melyek a korabeli napilapokban láttak napvilágot. A hazulról érkező segítség azonban meg sem közelíti Duka önzetlen lelkesedését. Amikor a hazai segélyezés adatai után nyomoz, Gyulai Pál ezt világosan ki is mondja Dukához írt válaszlevelében: "A Kőrösi számára tett gyűjtésről itt nem tud senki felvilágosítást adni. Nagyon sajnálom, hogy

ily kevés eredmény koszorúzta fáradságomat. Mindenkit nógattam, de mindenki csak annyit csinált, amennyit könnyedén tudott, mert saját munkája foglal el mindenkit" (Gyulai Pál levele Dukához, kelt 1884. jan. 20-án).¹²

S bár az országos gyűjtés a korabeli magyar közéletben jelentős szerepet játszott (s mint ma már kitapintható, Csoma tudományos életére is jelentős kihatást gyakorolt), Duka megfelelő adatok hiányában nem tudja nyomonkövetni.

A minden vonalon hitelességre törekvő Duka Csoma élethü arcképét is felkutatja. Az egyetlen élethü Csoma portré (Schöffl rajza) már az Eötvös-megemlékezés mellékleteként megjelent, később azonban elkallódott. Dukának sikerült nyomára akadni, Ponori Thewrewk Emiltől megkapja a hiteles Csoma-képmást. Az adományozólevél az arckép történetéről is számot ad: "... megküldöm Kőrösi Csoma arcképét is, melyet Schöffl Ágost (kinek érdekes levelét a Nemzetben közöltem) élet után rajzolt és Walzel A. J. Pesten nyomtatott. E példány Toldy Ferencé volt. Nekem fia Toldy László ajándékozta. Az eredeti rajz Toldy Ferenc hagyatékából ugyancsak Toldy Lászlónál van. Az eredetiben a fej balról jobbra néz. Alája van írva: "Kőrösi Csoma Sándor". A jobb margó hosszában: "Baron Hügel". Hogy mit jelent ez, nem tudjuk." (Ponori Thewrewk Emil levele Duka Tivadarhoz, kelt Budapest, 1883. júl. 23-án)¹³

Duka az életrajzi adatok gyűjtését 1884 februárjában lezárja, s átadja a kéziratot a nyomdának, mivel eredeti elképzelése, hogy könyve Csoma születésének 100. évfordulóján lásson napvilágot. A könyv vég-ső formájában két nagy részből áll, úgy mint Csoma életrajza és az ezt követő Csoma-dolgozatok. Az életrajzi részben Duka minden bizonytalan következtetést, találgatást mellőzve közli a felkutatott leveleket, így tulajdonképpen ez a rész nem más, mint egy hiteles dokumentum-gyűjtemény, s az azokból levonható következtetések. Mivel az eredeti iratok egy része az idők folyamán elveszett, Duka adataira minden későbbi Csoma-életrajz mint forráskiadásra is támaszkodik. A könyv második részét Csoma publikált cikkeiből összeállított válogatás követi, amellyel Duka mintegy jelezni kívánja, hogy Csoma érdemeinek megítélését nem a rábeszélés, hanem az anyag közzététele segítségével kívánja elősegíteni. Az ebben a részben közölt cikkekről azonban meg kell jegyezni, hogy Csoma

terjedelmesebb közlései csak kivonatban jelenhettek meg Duka könyvében, így filológiai értelemben nem teljes értékűek.

A könyv két nyelven jelent meg. Az angol nyelvű változat a kor neves orientalisztikai sorozatában, a Trübner's Oriental Series-ben látott napvilágot, míg magyar nyelven a Magyar Tudományos Akadémia vállalta a kiadást. Duka levelezéséből kitűnik, hogy a pesti nyomdai munkálatok elég vontatottan haladtak, amelyet még nehezített, hogy a korrektúra küldését postai úton kellett lebonyolítani. A könyv angol és magyar változata nem egyezik meg teljes egészében. A magyar kiadásban Csoma életrajzának speciálisan magyar vonatkozású részei kissé gazdagabban, részletesebben szerepelnek. A könyv második részét képező Csoma-dolgozatok pedig nemcsak fejezetszámukban, hanem válogatásukban és kivonatolásukban is eltérnek a két kiadásban.

A mű fogadtatása átütő sikerről tanuskodik, ami nem csupán az elismerő hangvételi sorokból tűnik ki, hanem pusztán a megjelent recenziók számából is. A világ csaknem valamennyi nevesebb lapja megemlékezik a könyvről, Európában, Amerikában s Indiában is. Duka természet-szerűen élénk figyelemmel kísérte a reagálásokat, s a Csoma-mappákban összegyűjtve meg is találjuk ezeket az ismertetéseket, melyekre ha részletesebben nem is térhetünk ki, rövid felsorolásukat nem mellőzhetjük: (zárójelben adjuk, hogy a Csoma-mappa II. mely oldalára van felragasztva a Duka által kivágott ujságcikk)

Külföldi recenziók

- Academy, 1885. június 25. (p. 2)
- Allen's Indian Mail, 1885. július 14. (p. 14, 87)
- Athenaeum, 1885. június 20. (p. 2)
- Bookseller, 1885. május 5. (p. 1)
- The Civil and Military Gazette (Lahore), 1885. július 4. (p. 49)
- Contemporary Review, 1885. június (p. 1)
- The Englishman (Calcutta), 1885. május 20. (p. 20)
- The Hindoo Patriot, 1885. május 18. (p. 44)
- The Indian Mirror, 1885. július 19. (p. 43)
- The Indian Statesman (Calcutta), 1885. július 4. (p. 45)

Journal Asiatique, 1885. augusztus-október (L. Feer) (p. 26)
 Literarisches Central Blatt, 1886. (p. 17)
 Le Mémorial Diplomatique, 1886. január 23. (p. 4, 25)
 Le Monde de l'Esprit, 1885. november (p. 25)
 The Nation, 1885. szeptember 10. (p. 40)
 Overland Mail, 1885. június 5. (p. 2)
 Pester Lloyd, 1885. november 20. (p. 108)
 The Pioneer Mail (Allahabad), 1885. október 6. (W. W. Hunter) (p. 46)
 Revue Critique d'histoire et de littérature, 1885. No. 32 (L. Feer). (p. 224)
 The Saturday Review, 1885. október 3. (p. 3)
 Scotsman, 1885. május 21. (p. 1)
 The Times, 1885. augusztus 18. (p. 3, 85)
 The Times of India, 1885. június 2. (p. 6)
 Transactions of the Royal Historical Society, 1886. január (p. 3)

Magyarországi recenziók

Budapesti Hirlap, 1885. december 25, 29 (p. 19)
 Egyetértés, 1885. június (p. 7); november 11-13 (p. 19-21)
 Ellenzék (Kolozsvár), 1885. december 31. (p. 11)
 Fővárosi Lapok, 1885. november 14. (p. 24)
 Keresztény Magvető, 1885. július-augusztus (p. 15)
 Kolozsvári Közlöny, 1885. szeptember 15. (p. 12)
 Nemzet, 1885. október (p. 7)
 Vasárnapi Ujság, 1885. október 25. (p. 11)

A külföldi recenziók közül kiemelkedik W. W. Hunter cikke, mely a Duka könyv ismertetése mellett érdekes kiegészítéseket is közöl Csoma életével kapcsolatban, főleg az egykori angol társasági és társadalmi körök Csoma iránt tanúsított magatartásáról. (Duka a cikket később lefordított magyarra is,¹⁴ lásd: Budapesti Szemle, 1898. 264. szám). A magyar sajtó egyöntetű lelkesedéssel fogadta Duka könyvét, amelyet talán legösszefoglalóbban a Nemzet fejez ki: "Csoma Sándor anélkül az elégtétel nélkül, melyet csaknem félévszázaddal halála után Duka Tivadar szolgáltatott tehetségének, hazájában még ma is ideális ábrázoló volna".

A hazai és nemzetközi sajtó megemlékezése mellett még egy reagálásról kell számot adnunk: a magyar és udvari főúri körök "rangjukhoz méltó" közönnyel fogadták a könyvet, s még a köteles udvariasságról is megfélemltek. A főúri parlamentiasságot keserűen szóvátevő Dukának így magyarázza az esetet barátja, Rónay Jácint püspök, az udvar belső embere: "A nagyok eljárására irányodban azt jegyzem meg: hogy mi úri fajta vagyunk, az úri tulajdonok egyik fő kelléke nélkül; értem azt, mit Angliában Gentlemannek neveznek" (Rónay Jácint levele Dukához, kelt Budapest, 1886. febr. 25-én).¹⁵ A főúri körök magatartása azonban elsősorban nem Duka könyvével kapcsolatban érdemel említést, hanem sokkal inkább mint a "nagyok" jellemének egyik dicstelen megmutatkozása.

A könyv az utókor emlékezetében is kiállta a próbát, mint már arra utaltunk, a jelen pillanatig a Csoma életrajzok állandó forrása, amely a később megírt művekkel összehasonlítva is kitűnik a kegyeletből fakadó példásan lelkiismeretes anyagkezelésével, s a megírtaknak egy kitűzött cél érdekében történt hangvételével. Duka művéből világosan kiviláglik a szerző két alapvető célkitűzése: egyfelől az a vágy, hogy a nemzetközi tudományos életben a magyar tudományosságnak nagyobb elismerést, megbecsülést szerezzen; másfelől pedig az, hogy Csoma hazájában a kegyelet ápolása útján a tudányszeretnek példaképet szolgáltatson. Mint maga írja előszavában: "Nem fogja tagadni senki, hogy a magyar nyelvtudósok sorában ő volt a legelső, aki maradandó szolgálatokat tett az egyetemes tudományosságnak." "Azonban tudományos érdemei bármennyire magasodjanak is: sokkal nagyobb nyereség lesz nekünk magyarokra nézve az, ha Csomának egyéni jellege példánykép szolgálhat szülőhazánk nemesre törekvő ifjú sarjodékának" (Duka, p. IV).

LIFE AND WORKS
OF
ALEXANDER CSOMA DE KÖRÖS.

A Biography compiled chiefly from hitherto
Unpublished Data;

WITH
A BRIEF NOTICE OF EACH OF HIS PUBLISHED WORKS
AND ESSAYS, AS WELL AS OF HIS STILL
EXTANT MANUSCRIPTS.

BY
THEODORE DUKA, M.D.
FELLOW OF THE ROYAL COLLEGE OF SURGEONS OF ENGLAND;
SURGEON-MAJOR HER MAJESTY'S BENGAL MEDICAL SERVICE, RETIRED;
KNIGHT OF THE ORDER OF THE IRON CROWN;
CORRESPONDING MEMBER OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF HUNGARY.

LONDON:
TRÜBNER & CO., LUDGATE HILL.
1885.
[All rights reserved.]

Duka Tivadar angol nyelvű Csoma életrajzának címlapja

KÖRÖSI
CSOMA, SÁNDOR
DOLGOZATAI.,
157

ÖSSZEGYÜJTÖTTE ÉS ÉLETRAJZZAL BEVEZETTE

Dr. DUKA TIVADAR

NYUGALMAZOTT TÖRZSBORVOS AZ ANGOL KIRÁLYI BENGÁLIAI HADSERKEZEN,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA LEVELEZŐ TAGJA.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ARCKÉPÉVEL, SIREMLÉKE RAJZÁVAL S EGY TÉRKÉPPEL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1887.

Duka magyar nyelvű Csoma életrajzának címlapja.

4. S. C. MALAN LEVELEI DUKA TIVADARHOZ

Duka Tivadar annak ellenére, hogy nyugdíjba vonulását (1874) követően Londonban már hosszú ideje a Csoma-dokumentumok feltárásán fáradozott, mégis csak 1883-as indiai útja után talált kapcsolatot Csomának talán legközvetlenebb ismerősével, Malan lelkésszel. Duka Tivadar Malannal - számunkra szerencsés módon - levelezés útján tartotta a kapcsolatot, Malan ugyanis egy vidéki plébánián élt. A leveleket Duka megőrizte, s azok a Csoma-mappában lévén, jelenleg az Akadémia tulajdonában vannak. A mintegy harminc levél közül az alábbiakban közölt 12 foglalkozik Csomával, a többi személyes jellegű.

Salamon Caesar Malan 1812-ben született, apja református lelkész Genfben. 1833-ban Angliába kerül, az oxfordi egyetem hallgatója lesz, ahol kiváltképp a nyelvészeti studiumok iránt érdeklődik, s a héber, szanszkrit nyelv iránti lelkesedése az orientalisztika felé tereli figyelmét. 1837-ben Indiába kerül, a kalkuttai püspöki kollégium tanára lesz, mint a klasszikus nyelvek oktatója. Hamarosan azonban a Bengáliai Ázsiai Társaság titkárává választják, s ekkor ismerkedik meg a Társaság akkori könyvtárossával, Kőrösi Csoma Sándorral. Ismeretségük tartós kapcsolattá alakul, ugyanis Malan érdeklődését felkelti a tibeti nyelv, s megkéri Csomát, hogy vállalja rendszeres tanítását. Mindketten furcsa módon igen tartózkodó alaptermészetű emberek voltak, de ennek ellenére egyfajta baráti vonzalom alakult ki közöttük. Ez mutatkozott meg Malannak Angliába történt végleges hazautazása alkalmával (1840), mikor Csoma a legfeltehetőbb tibeti könyveit neki ajándékozta. Malan ezeket megőrizte, s mint a levelekből láthatjuk majd, Duka közbejárására az Akadémiának ajándékozta (részletes ismertetésükre még később visszatérünk).

Malan Angliába történt visszaérkezését követően lelkészként működ-

dik élete végéig. Életének utolsó éveit nagy visszavonultságban tölti, mivel életművén, az ó-szövetségi példabeszédeken dolgozik, mely végülis halála előtt egy évvel napvilágot is lát. A Csomát egész életében tisztelő Malan, még életének legvégső napjaiban is pontosan emlékszik életének egyik nagy élményére: 1894. október 8-án kelt levelében, melyet Macdonnell szanszkritológushoz küldött, így ír: "ide zárom még egy relikviámat is t.i. Kőrösi Csoma Sándor arcképét, aki alapvetője volt Európában a tibeti tanulmányoknak. Tőle nyertem első tibeti leckéimet Kalkuttában 1837-ben". Ez a kép volt Malan talán legtovább megőrzött személyes tulajdona (előzőleg már minden könyvét, kéziratát különböző egyetemeknek adományozta), még abban az évben meghalt.

A levelek teljes terjedelműiben most kerülnek első ízben bemutatásra.¹⁶ Igen hasznos forrásanyagot jelentenek, mert Malan visszaemlékezései Csoma mindennapi életéről adnak színes beszámolót.

1. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

Octr 15, (1883)

Dear Sir

I thank you for giving me the pleasure of seeing Csoma's likeness. - The likeness reminds me very well of him; although it is younger than when I saw him. He was then weather-beaten, looked older than the picture; but he wore no beard when I knew him. I hope you will have the likeness photographed. Then may I beg for a copy of it? For I always remember him with gratitude of pleasure. I used to delight in his company; he was so kind, so obliging, always willing import all he knew. He was altogether one of the most interesting men I ever met. He gave me all his Tibetan books, which are at this moment on my shelves. - Believe me, Dear Sir.

Jól, szolgálatjára az Urnak

S. C. Malan

Broadwindsor, Dorset. Plébánia.

1883. október 15.

Tisztelt Uram!

Köszönöm Önnek azt az örömet, amelyet Csoma arcképének elküldésével számomra okozott.

A kép nagyon is jól emlékeztet rá, bár kicsit fiatalabbnak néz ki rajta, mint ahogy én ismertem. Akkoriban törődöttnek és idősebbnek nézett ki, mint a képen, de nem viselt szakállt. Remélem, hogy készített majd fényképet a képről. Akkor majd meg szeretném kérni, hogy küldjön el számomra is egy példányt, mert Csomára mindig hálával és örömmel emlékezem. Mindig gyönyört okozott, ha társaságában lehettem - oly kedves és előzékeny volt, s mindig kész arra, hogy közöljön mindent, amit tudott. Mindent összevetve, ő volt az egyik legérdekesebb ember, akivel csak valaha is találkoztam. Valamennyi tibeti könyvét nekem adta, melyeket most polcaimon őrzök.

Igaz hive

"Jól, szolgálatjára az Uram"

S. C. Malan

2. High Cliffe Hotel, Bournemouth.

Decr. 8, 1883.

My dear Sir

your kind letter followed me hither, and I hasten to reply to it. - I remember dear Csoma's dress quite well. I never saw him in his best (if he had one) but I always met him in the library of the As. Society, of which I was Secretary during my stay in Calcutta. He wore a jacket, very much like a loose shooting jacket, with outside pockets - of the common blue cotton cloth of India. He wore a waistcoat of figured red, brown black and yellow stuff of Indian manufacture; and trousers of a kind of light brown stuff; cotton stockings and shoes. - He was much weather beaten, and his complexion evidently the worse for his exposure, and the hardship he had to endure. But I did enjoy my visits; he was so kind and genial: he certainly was pleased to find one interested in Tibetan. I gave him my Turkish Dictionary. But he never taught me the Magyar tongue - a most beautiful tongue - the little I know I learnt alone. - I shall greatly value a photograph of Csoma when you kindly send it. Meanwhile, Dear Sir, believe me yours very truly

S. C. Malan

High Cliffe Szálló, Bournemouth.

1883, december 8.

Tisztelt Uram!

Az ön kedves levelét utánam küldték ide, s így sietek válaszolni rá.

A mi szeretett Csománk öltözkéire egészen jól emlékszem. Sohasem láttam őt a legjobb ruhájában (ha egyáltalán volt neki ilyen), az is igaz azonban, hogy én mindig az Asiatic Society könyvtárában találkoztam vele, melynek én titkára voltam kalkuttai tartózkodásom idején. Általában zekekabátot viselt, amelynek bő vadászkabát jellege volt, külső zsebekkel - anyaga közönséges indiai kék gyapotszövet volt. Hozzá indiai gyártmányú, piros, barna, fekete és sárga mintás mellényt hordott; világosbarna nadrágja volt, gyapot harisnyát és cipőt viselt.

Akkoriban meglehetősen törődötten nézett ki, rossz bőrben volt, melynek oka nyilvánvalóan az időjárás viszontagságai és az átélt sok nehézség volt. Nála tett látogatásaimat azonban nagyon kedveltem; oly kedves és közvetlen ember volt: minden bizonnyal örömmel vette, hogy volt valaki, aki érdeklődött a tibeti iránt. Neki adtam török szótáramat. A magyar nyelvre azonban - amely egyike a legszebb nyelveknek - sohasem tanított meg, azt a keveset, amit tudok, egyedül tanultam. Nagy becsben lesz előttem Csoma fényképe, ha majd elküldi számomra. Addig is, tisztelt uram, maradok igaz hive

S.C. Malan

3. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

April 5, 1884.

Dear Sir

I am about disposing of my library. And I feel sorry to scatter about Csoma's Tibetan books and Mss which he gave me in 1839, which I have used and kept ever since for his sake. - But it strikes me that the University of Buda Pesth would be the proper home for those treasures, under the learned care of Mr Vambéry. There are some 30 vols, and if you think they would prove acceptable to the University and you would undertake to forward them I will send them to you at once with pleasure.

Believe me

yours faithfully

S.C. Malan

Broadwindsor, Dorset. Plébánia.

1884. április 5.

Tisztelt Uram!

Azon vagyok, hogy túladjak a könyvtáramon. Sajnálám azonban, ha Csoma tibeti könyvei és kéziratai, amelyeket 1839-ben nekem adott, szétszóródnának. Azóta használtam és őriztem őket, az ő kedvéért. Az a gondolat azonban igen megfogott, hogy a Buda Pesti Egyetem lenne ezeknek a kincseknek a megfelelő helye, Vámbéry Ármin tudós gondozásában. Mintegy 30 kötet van; s ha ön úgy gondolja, hogy elfogadhatóak az Egyetem számára, s ön vállalkozna arra, hogy eljuttassa őket, akkor örömmel küldeném őket tüstént önhöz.

Igaz hive:

S. C. Malan

4. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

April 12, 1884.

My dear Sir

I should be sorry you took the trouble of coming all this way for only half an hour's visit! You don't know the distance at which we are from the great metropolis. Unfortunately at present our only spare room is occupied; and I could not allow you to lodge any where but under my roof. I shall however, be in London this season, I hope; and I will do myself the pleasure of calling. - I am arranging and ticketting Csoma's Tibetan books. When ready they shall be sent to you at once. I'm looking them over. They so remind me of him! There was something so kind, simple and winning about his manner. But my impression was, at the time, that he was not duly appreciated.

Many thanks for the enclosed.

Believe me yours very faithfully

S. C. Malan

Broadwindsor, Dorset. Plébánia.

1884. április 12.

Tisztelt Uram!

Nagyon sajnálnám, ha ön egy mindössze félórás látogatásért magára vállalná az út összes fáradalmait! Ön nem tudja, milyen messzi vagyunk mi a nagyvárostól. Sajnos, jelen pillanatban az egyetlen vendégszobánk foglalt; önnek pedig nem szabad sehol máshol megszállnia, ha idejön, csak a mi fedelünk alatt. Remélem azonban, hogy még ebben az évadban bemegyek Londonba; s így magam leszek oly szerencsés, hogy meglátogathassam önt.

Most rendezgetem Csoma könyveit, s annotálom őket.¹⁷ Amint kész leszek, azonnal elküldöm őket önnek. Közben bele-belenézegetek mindegyikbe. Oly annyira emlékeztetnek órá! Olyan kedves, egyszerű és megnyerő modorú ember volt! De annak idején az volt a benyomásom, hogy nem értékelték őt méltóképpen.

Sok köszönet a levelében mellékeltekért.

Igaz és hűséges hive:

S. C. Malan

5. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

April 17, 1884.

My Dear Sir

in answer to your kind letter, I shall be delighted to receive a copy of Csoma's life. - If by "Philology" they mean the system now in vogue, of "making" languages, either one language out of two or three, or two or three out of one - then Csoma was no "philologist" neither am I, assuredly. But he was far better than that; he was devoted to his one object, was master of several languages, and over and above all, he has, and shall have to the end, the honour and credit of being the founder of Tibetan studies in Europe. He did not scrutinize the intricacies of hypotheses; he had too much sense for that. But he laid the foundation and others only build upon it. - The books leave this to-morrow to your address. You would have received them ere this; but I had to unpack and re-pack them more securely. They had better remain as they are. Only I would recommend you placing the parcel as it is, in a wooden box. They will travel more securely. - It has cost me a little to say good bye to them. But I feel that they ought to rest in your University where I trust they will be taken care of, and valued for poor dear Csoma's sake.

Believe me, Dear Sir

yours sincerely

S.C. Malan

Broadwindsor, Dorset. Plébánia.

1884. április 17.

Tisztelt Uram!

Sietek válaszolni kedves levelére. Nagy örömömre fog szolgálni, ha megküldi nekem Csoma életéről szóló könyve egy példányát.

Há a "filológia" alatt azt a ma divatos eljárást, nyelvek "csinálását" értik - akár egy nyelvet kettőből vagy háromból, akár kettőt, hármat egyből - akkor Csoma nem volt "filológus", sem én nem vagyok az, egészen biztosan. Ő azonban sokkal több volt ennél; rendíthetetlenül munkálkodott egyetlen tárgyán, számos nyelv mestere volt, s mindenek fölött és mindezen fölül az európai tibetisztikai tanulmányok megalapítójának kijáró tisztelet és megbecsülés övezi és fogja övezni mindig is. Nem fürkészte hipotézisek bonyodalmait - ahhoz ő túlzottan is józan eszű ember volt.¹⁸ De ő volt az, aki az alapokat lefektette, mások csak építettek arra.

A könyveket holnap elküldöm az ön címére. Már rég megkapta volna őket; de ki kellett csomagolnom őket és újra csomagolni, hogy biztonságosabb legyen szállításuk. Legjobb lenne, ha úgy maradhatnának, ahogy vannak; csak azt javasolnám, hogy az egész csomagot helyezze bele egy faládába, ami védené őket.

Nehezemre esett kissé megválni tőlük. Ugy érzem azonban, hogy az önök Egyetemén van a helyük, ahol, bizom benne, gondjukat fogják viselni, és értékelni fogják őket, szegény drága Csománkra való tekintettel.

Igaz és őszinte híve:

S. C. Malan

6. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

April 25, 1884.

My Dear Sir

in answer to your letter, I beg you will give Csoma's books to whatever university, or in any way you think best for Csoma's sake.

They are, generally speaking, separate treatises. One or two are extracts from the Tibetan Classics. I wrote the character of each on the first leaf, from Csoma's own mouth. - You may be sure that I shall not be in town, without giving myself the pleasure of calling on you.

Believe me

Yours sincerely

S. C. Malan

Broadwindsor, Dorset. Plébánia.

1884. április 25.

Tisztelt Uram!

Levelére válaszolva, arra kérem, hogy juttassa el Csoma könyveit bármelyik egyetemre, bármilyen módon, ahogy azt a legjobbnak látja Csoma érdekében.

A könyvek, általánosságban beszélve, különálló értekezések.¹⁹ Egy vagy kettő közülük a tibeti klasszikusok kivonatait tartalmazza. Mindegyiknek ráírtam a címét az első oldalra, úgy, ahogy azt még Csomától halottam annak idején.

Ön egészen bizonyos lehet abban, hogy ha bemegyek a városba, nem mulasztom el, hogy meglátogassam.

Igaz és őszinte híve

S. C. Malan

...ing, in part
all he knew. He
was altogether
one of the most
interesting men
I ever met. He
gave me all his
Tibetan books, which
are at this moment
on my shelves.

Believe me
Dear Sir,
jól, szolgálatgára
akarnak

S. C. Malan

7. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

June 6th, 1884.

My Dear Sir,

in answer to your kind letter, allow me to say that I have been to Oxford, but no where else. I have not been in London and you may rest assured that I should not come to Town without calling on you. - The Indian Institute is, I regret to say, a long way from being ready, and it is not yet possible to fix a date for the opening. As I have given them my library, I shall be anxious, of course, to see it safe in its new abode.

I thought at one time, of giving them Csoma's books; but on second thought I decided that the more just way would be to send them to Hungary through you.

Believe me, Dear Sir

yours sincerely

S. C. Malan

Broadwindsor, Dorset. Plébánia.

1884. június 6.

Tisztelt Uram!

Kedves levelére válaszolva engedje meg, hogy megnyugtassam, hogy Oxfordban jártam, de sehol máshol. Londonban nem voltam, és ön nyugodt lehet afelől, hogy nem megyek be a városba anélkül, hogy önt ne látogatnám meg.

Az Indiai Intézet - sajnos, ezt kell mondanom - még igen messze van attól, hogy kész legyen, s így még nem lehetséges megmondani, mikor lesz a megnyitása. Mivel nekik adtam a könyvtáramat, természetesen alig várom már, hogy biztonságban lássam új helyén.

Egykor arra gondoltam, hogy Csoma könyveit is nekik adom; alaposabban meggondolva azonban úgy határoztam, hogy sokkal igazságosabb, ha az ön útján Magyarországra küldöm őket.

Igaz és őszinte hiva:

S. C. Malan

8. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

April 25, 1885.

My Dear Sir,

I would not pay you the poor compliment of thanking you for kind present of Csoma's life, without having looked at it.

I find it most interesting; it tells me a great many things about him which I did not know and it brings back to my memory days I should like to spend over again.

Quite apart from the subject itself, the life is so well written that it is sure to have many readers. I only wish I could write Hungarian as you do English.

Ever very gratefully yours

S. C. Malan

Broadwindsor, Dorset. Plébánia.

1885. április 25.

Tisztelt Uram!

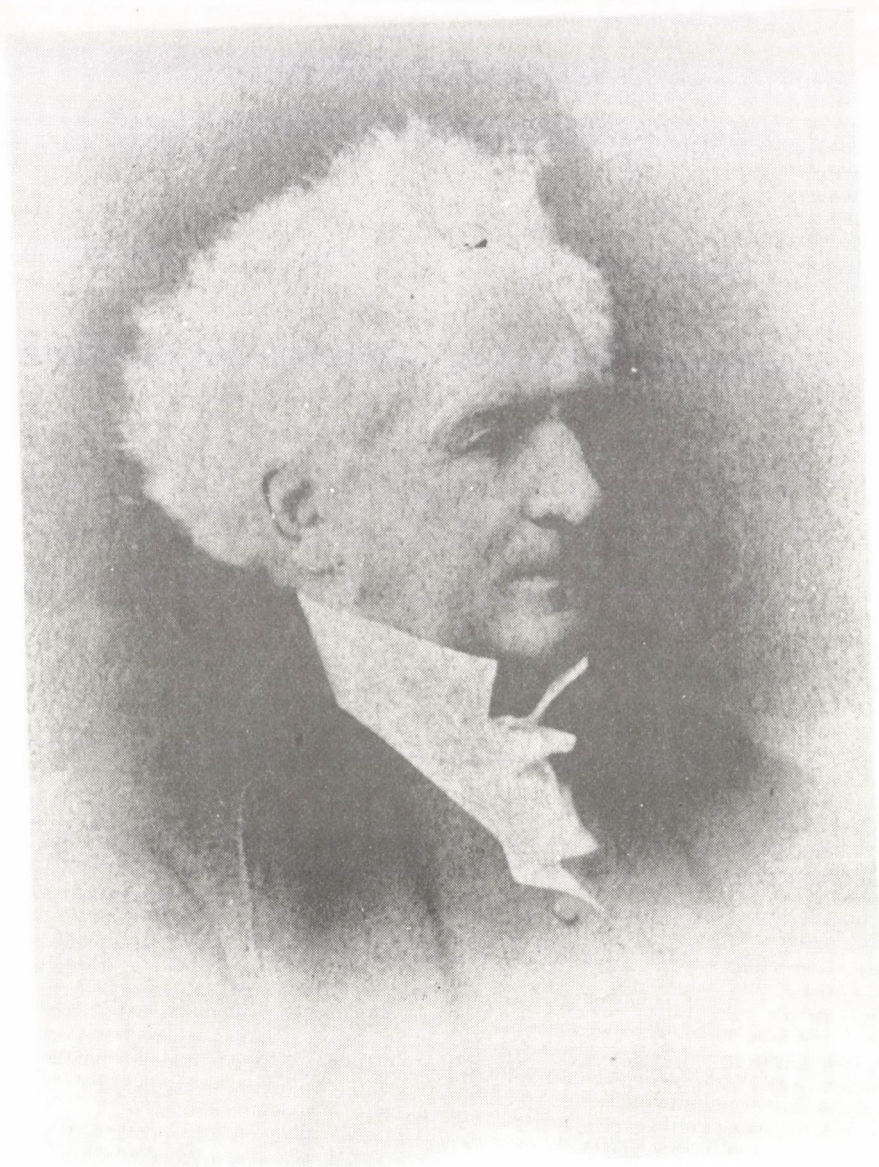
Nem köszönhettem meg szegényes bókokkal kedves ajándékát, Csoma életéről szóló könyvét, mielőtt elolvastam volna azt.

Nagyon érdekesnek találom; sok olyan dolgot mond el róla nekem, amit nem tudtam, s visszaidézi emlékeimbe azokat a napokat, melyeket oly annyira szeretnék még egyszer végigélni.

Magától a tárgytól eltekintve is, oly kitűnően megírt életrajz, hogy egészen bizonyosan sok olvasója lesz. Csak azt kívánom, bárcsak úgy tudnék írni magyarul, mint ön angolul.

Örök nagyrabecsüléssel és hálával:

S. C. Malan

Salamon C. Malan (1812-1894)

9. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

Octr. 27

Many thanks my dear Sir, for your interesting pamphlet received this morning. I have read it with gratification at finding that I did the right thing in sending Csoma's books and Mss where they ought to be, and that the gift has given pleasure to you and your friends.

I received a letter of thanks from your Academy in Hungarian and English. I see I must brush up my Hungarian - a magnificent tongue. But really I have not time for everything.

Whether in Hungarian or in English, however, I am delighted at being the means of contributing to the due appreciation of Csoma's character and worth.

Believe me

Very faithfully yours

S. C. Malan

Eroadwindsor, Dorset. Plébánia.

(1885.) október 27.

Nagyon szépen köszönöm önnek, tisztelt Uram érdekes cikkét,²⁰ melyet ma reggel kaptam kézhez. Jóleső érzéssel vettem tudomásul, hogy helyesen cselekedtem, amikor Csoma könyveit és kéziratait arra a helyre küldtem, ahol lenniük kell, és hogy ez az adomány örömet okozott önnek és barátainak.

Megkaptam az önök Akadémiájának köszönő levelét, angol és magyar nyelven írva. Ugy látom, fel kell frissítenem magyar tudásomat - nagyszerű egy nyelv. De az az igazság, hogy nincsen időm mindenre.

Akár magyarul, akár angolul irjak is, nagyszerű érzés, hogy valamivel hozzájárulhattam Csoma jellemének és értékének méltó elismeréséhez.

Az ön igaz hive:

S. C. Malan

10. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

Decr. 26.

My dear Sir

Your kind present of Csoma's likeness reached me safely the day before yesterday. But Christmas tide is such a busy time with a country parson, that I have not had a moment to write and thank you for it.

It reminds me of him, though much younger and not so much weather-beaten as when I saw him in Calcutta, 45 years ago! How time flies!

I shall value this portrait very highly, as a memorial of one whom I honoured for his learning and valued for his excellent qualities.

With best wishes for the season

Believe me, very truly yours

S. C. Malan

Broadwindsor, Dorset. Flébánia.

(1885?) december 26.

Tisztelt Uram!

Az ön kedves ajándéka, Csoma képmása, biztonságban elért hozzánk tegnapelőtt. De a Karácsonytól Vizkeresztig terjedő időszak olyan sok elfoglaltsággal jár egy vidéki plébános számára, hogy egy percnyi időm sem volt, hogy írjak önnek és megköszönjem.

Jól emlékeztet rá, bár sokkal fiatalabbnak néz ki, s nem olyan törődött, mint amikor én láttam őt Kalkuttában, 45 évvel ezelőtt! Hogy repül az idő!

Nagyra értékelem ezt az arcképet - olyan embernek az emléke, akit tiszteltem tudományos munkájáért és nagyra becsültem kitünő tulajdonságai miatt.

Fogadja ünnepi jókívánságaimat.

Igaz és őszinte híve:

S. C. Malan

Kőrösi Csoma Sándor arcképe (Schoefft Ágoston rajza)

11. The Vicarage, Broadwindsor, Dorset.

Jany. 13

My dear Sir

In answer to your letter, I can not find anything in the books I have about Betiedera which, in face of it, must be a mistake. It is neither Tибetan nor anything else I fear, as it stands in print on your sheet.

I have made a few corrections in your transliteration p. 60. It may do as it is, although it would not be so pronounced in conversation. Csoma, however, would have all letters transliterated although many are left out in reading.

I have resigned this living and shall leave in a few months. I find the work of so large a parish too much at my age; and I want rest.

Believe me

yours sincerely:

S. C. Malan

P. S. I should think you would find all necessary documents about this Betiedera at the Asiatic Society.

Broadwindsor, Dorset. Plébánia.

(1886.) január 13.

Tisztelt Uram!

Levelére válaszolva közlöm, hogy a birtokomban lévő könyvekben semmit sem találtam Betiedera-ra vonatkozóan, ami ezek alapján valószínűleg hiba. Attól félek, sem nem tibeti, sem valami más, legalábbis abban a formájában, ahogy ön leírta levelében.

Néhány javítást eszközöltem az ön átirásában, a 60. oldalon. Ugy is megteszi, ahogy van, habár beszédben nem ejtenék így ki. Csoma azonban valamennyi betűt átírta volna, habár olvasáskor sokat kihagynak.²¹

Már nyugalomba vonultam és néhány hónapon belül el is hagyom ezt a helyet. Egy ilyen nagy parókia már túl sok munkával jár az én koromban; s én pihenni szeretnék.

Igaz és őszinte hive:

S. C. Malan

U.i.: Ugy gondolom, hogy az Asiatic Society-ben megtalálja a Betiedera-ra vonatkozó szükséges anyagot.

12. West Cliff Hall, Bournemouth.
Jany. 19. 1886.

Dear Dr Duka

I return by this post the reviews you were kind enough to let me see. They are all very interesting but the Pioneer is the best and most to the point. It must be a source of great satisfaction to you to have done so good a work about so good a man as dear Csoma. I have him present to my sound and to my eye, and love to look back to day which alas! shall never return. It was always with the greatest pleasure I crossed over from Bishop's College to the Asiatic Society for my Tibetan lesson. He used to make me pronounced every letter, to the astonishment of Jaeschke, who spoke another dialect, from another district of Tibet.

Believe me
yours sincerely

S. C. Malan

West Cliff Hall, Bournemouth.

1886. január 19.

Tisztelt Dr. Duka!

Ezúton küldöm vissza önnek a recenziókat,²² amelyeket volt oly kedves betekintésre elküldeni számomra. Mind nagyon érdekes, de a Pioneer-é a legjobb és a lényegét leginkább érintő. Nagy meglepetésére kell, hogy szolgáljon, hogy ilyen jó munkát készített, egy ilyen kitűnő emberről, mint a mi kedves Csománk. Előttem van ma is, szinte hallom és látom őt, s nagyon szeretek visszapillantani azokra a napokra, amelyek, sajnos, már sohasem fognak visszatérni. Mindig nagy öröm volt a Bishop's College-ből átmennem az Asiatic Society-be, tibeti órára. Ő mindig kiejtetett velem minden betűt, Jaeschke-nek a legnagyobb meglepetésére,²³ aki Tibet egy más körzetéből való másik nyelvjárást beszélt.

Igaz és őszinte hiva:

S. C. Malan

5. DUKA TIVADAR CSOMA-ALAPÍTVÁNYA

Duka Tivadar rendkívül erős hagyománytisztelete nem merült ki Csoma életrajzának hiteles és méltó megrajzolásában. A kegyeletadás egyéb lehetőségeit is megragadta, hogy a Csoma-emlékezetet ébren tartsa, elsősorban ott, ahol ezt kötelességből kell művelni: hazájában. Ezt a célt kívánta elérni akkor, amikor Csoma emlékezetének megőrzésére alapítványt tett, s akkor is, amikor az általa összegyűjtött Csoma-hagyatékok megfelelő, ünnepélyesebb jellegű megővására külön disz-szekrényt állíttatott fel.

Duka 1897. december 6-án kelt levelében értesíti az Akadémiát, hogy Csoma emlékének ápolására "Duka Tivadar - Kőrösi Csoma féle alapítvány"-t kíván tenni. A kegyes ajánlatot Goldziher Ignác veszi pártfogásába, s az 1897. december 20-i összes ülés jegyzőkönyvében az alapítvány bejelentésekor a következőket olvashatjuk: "Duka Tivadar lt. Londonból f. év december 6-dikán kelt levelében értesíti a főtitkárt, hogy Kőrösi Csoma Sándor emlékére, ha az Akadémia elfogadja, 2 000 koronából álló alapítványt szándékszik tenni, azzal a rendeltetéssel, hogy a két vagy három évi kamatok egy oly fölolvasás tiszteletdíjára fordításának, mely Ázsia kultúrájára vonatkoztatva, Kőrösi Csoma Sándor emlékét időnként fölfrissitse".

Az alapítvány részletes megfogalmazását Goldziher Ignác Duka Tivadarral történt levelezése alakítja ki, s végleges megszövegezése az Akadémiai Értesítőben lát napvilágot (Akad. Ért. 1899, p. 148): "Az alapítvány ez első tőkéjének (2 000 korona), valamint esetleges gyarapodásának kamatjövedelmeit az Akadémia a következő módon fordítja az alapítótól kitűzött célra:

a/ A M. Tud. Akadémia I. osztálya gondoskodik arról, hogy minden

Kamatok, a mitán e célra még esetleg
más forrásból is befolyando jövedelemmel
együtt, tiszteletdíjjal az előadó számára
folyóvái képezhetők?

Az alapítvány elnevezése, a tudomá-
nyos Akadémia engedelmével, lehetne
"Duka Tivadar - Kövöki Csoma Sándor
"filo. alapítvány."

Azon neményben hogy a Tudományos
Akadémia igen derűny ugyan, de hazafor-
ajánlatomra elfogadni kégyetkedik,
kíváló tisztelettel maradok
hűbérságus fő Tisztelet urának

aláíratos. szolgája
Duka Tivadar
London
1897te évi December
4te napján

harmadik év ápril havában (mint Kőrösi Csoma Sándor születésének és elhalálzásának idejében) a körülmények szerint vagy az I. osztály nyílt ülésén, vagy az Akadémia összes ülésén, Kőrösi Csoma Sándor emlékének tiszteletére, egy erre hivatott szaktudós a keleti tanulmányok, első-sorban az ázsiai kultúra körébe tartozó tudományos értekezést tartson.

b/ Duka Tivadar alapítványának három év alatt esedékes jövedelme az értekezés szerzőjének jutalmazására fordítandó.

c/ Ha az alapítvány tőkéje a jövőben újabb adományokkal gyarapodnék, az értekezés tiszteletdíja a gyarapodott tőke után adatik ki. Az Akadémiának egyébiránt joga van arra, hogy ez esetben az alapítvány tőkéjének szaporodásához képest az értekezések időközére nézve újabb intézkedést tegyen.

d/ Az első értekezés Kőrösi Csoma Sándor emlékére 1900. ápril havában tartandó meg."

Minden bizonnyal nagy örömet jelenthetett az alapítónak, Duka Tivadarnak, hogy nemcsak az ünnepélyes megnyitót, hanem még két soron követő ülést is megőlnetett, ha személyesen nem is indott rajtuk részt venni. Ezek az értekezések nemcsak a Csoma hagyomány ápolását szolgálták, hanem hosszú ideig a magyar orientalisztika egyetlen tudományos közéleti fórumát is jelentették.

Az alapítvány keretében a következő előadások hangzottak el:

1900: Kuun Géza: "Ismereteink Tibetről." (Az ünnepélyes megnyitót Eötvös Loránd, az MTA elnöke mondta.)

1903: Goldziher Ignác: "A buddhizmus befolyása az iszlámra."

1906: Thury József: "A középázsiai török nyelv ismertetései a XIII. század óta."

1909: Kégl Sándor: "Hindusztáni tanulmányok"; gr. Teleki Pál: "Japán kartographiájának története". (Csoma születésének 125. évfordulója alkalmával tartott diszülést Berzeviczy Albert ak. elnök nyitotta meg.)

1912: Goldziher Ignác: "A Korán-magyarítás irányai."

1915: Kunos Ignác: "Nyugati hatások a török irodalomban."

1918: Gombocz Zoltán: "A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány" (Goldziher Ignác oszt. elnök megnyitó szavaival).

- 1927: Németh Gyula: "A Magyar Tudományos Akadémia munkássága a keleti filológia terén."
- 1928: E. Denison Ross: "Kőrösi Csoma Sándor érdemei a keleti tudományok terén" (Eerzeviczy Albert ak. elnök megnyitó beszédével).
- 1935: Németh Gyula: "Kőrösi Csoma Sándor célja."

6. A CSOMA-SZEKRÉNY FELÁLLÍTÁSA

Duka Tivadar a sors adománya folytán az igen magas kort élete legvégéig szellemi frissességben élte meg, mégis, érezvén ereje csökkenését, úgy döntött, hogy még életében átad minden Csomára vonatkozó dokumentumot az Akadémiának, s azok méltó és biztonságos megőrzésére külön Csoma-szekrényt állíttat.

A szekrény felállítására vonatkozó első feljegyzést az Akadémia 1903. febr. 23-i összes ülésének jegyzőkönyvében találjuk: "Duka Tivadar t. tag régi elhatározásához képest egybe akarván gyűjteni az Akadémia könyvtára számára a világirodalom minden nevezetesebb termékét, mely Körösi Csoma Sándor méltatásával foglalkozik" elküldi az Akadémiának azt a két mappát, mely "Körösi Csoma Sándor életrajzához tartozó eredeti adatok" címet viseli, s melyekből mint tudjuk, Csoma életrajzát összeállította. Ekkor még a szekrény felállításáról nincs szó, azonban a szándék alapgondolata már világos megfogalmazást nyer. Még ugyanazon év őszén kelt levelében, melyet Goldziher Ignáchoz intézett, olvashatjuk elképzelését és annak mozgató okát:

"Én levelezésben állok Szily főtitkár úrral, Csomára vonatkozó irat és könyv gyűjteményeim iránt, melyek az Akadémiánál vannak letéve. Azt kívánom, hogy egy külön szekrényben legyenek elhelyezve; nem valami feltűnő bútorban, de egyszerű szolid szekrényben; egyszerű felíratokkal, hogy ha mi már nem leszünk, az utókor, ha érdeklődik érte, megtalálja mind együtt." (Duka Tivadar levele Goldziher Ignáchoz, kelt London, 1903. nov. 28.)²⁴

Az elgondolás elég gyorsan megvalósulást nyer (a szekrény felállításának költségeit - 220 koronát - Duka vállalja magára), Szily Kálmán főtitkár pedig örömmel jelzi 1903. december 21-én kelt levelében Du-

kának, hogy "a Kőrösi-szekrény már föl van állítva az Olvasó teremben. Erős tölgyfából van, amerikai zárral. Benne van minden a mit könyvtárunknak ajándékozta. A szekrény fölött Kőrösi Csoma arczképe s magán a szekrényen aranybetikkel ez a fölírás: Duka Tivadar t. tag ajándéka" (az aláhúzás Dukától származik). A hivatalos és egyben ünnepélyes bejelentést az 1904. január 25-i összes ülésen teszi meg a főtktár.

A szekrény felállítása nem egyszerűen ünnepélyes külsőség, hanem tartalma miatt valóban igen fontos Csoma-irodalmat foglal magában:

1. Csoma hagyatékát képező tibeti fanyomatok és kéziratok, melyeket Duka Tivadar S. C. Malan adományozása révén 1884-ben az Akadémiára elküldött; 2. Az a két album, melyekről fenn történt említés: Csoma életére vonatkozó dokumentumgyűjtemény, melyet Duka hosszú évek során állított össze; 3. Csoma monográfiái, valamint azok a folyóiratok, melyekben Csoma cikkei megjelentek; 4. Georgi: Alphabetum Tibetanum c. könyve (Romae 1762), mely azért érdemel külön említést, mert ebből a könyvből merítette Csoma tibetisztikai alapismereteit; 5. Egyéb orientalisztikai, elsősorban tibetisztikai tárgyú könyvek, melyek Duka életében megjelentek; 6. Fentiekhez járul még egy fénykép, mégpedig az adományozóé, melyet Duka a főtktár kérésére küldött, Szily Kálmán Dukához írt levelében (Budapest, 1906. május 12.) köszöni meg a fényképet, a következő megjegyzéssel: "E nélkül mindig hiányzott volna valami belőle".

A szekrény hosszú időn át az olvasóteremben állt, s mint Stein Aurél is megjegyzi Duka Tivadar felett tartott emlékbeszédében, a szekrény alkalmas serkentője a könyvtár látogatói számára, hogy "a tudományos bűvárlat iránt való állhatatos odaadásban kövessék Csoma példáját".

Maga a szekrény az 1950-es évek elején az olvasóteremből az akkor létesített Keleti Gyűjteménybe került, s jelenleg is ott áll. A benne őrzött értékes könyvek tárolása azonban már nem felelt meg a követelményeknek. Csoma tibeti könyvei megfelelő védőborítást kaptak, s a tibeti gyűjtemény - külső formában és katalogizálásában - kiemelt részévé váltak. A többi könyv a szükséges kötési restaurálást követően a kegyes adományozás feltüntetésével a Gyűjtemény állományába került.

Áttekintve Duka Tivadar áldozatkész munkásságát, nem nézhet-

jük meghatottság nélkül Csoma érdekében végzett tevékenységét. Élete legvégéig életfeladatának tartotta Csoma emlékezetének méltó úpolását, s ahol csak egy csöppnyi lehetőséget is érzett, hogy célját előremozdíthassa, kötelességének tartotta azt megtenni. S amikor már úgy érezte, hogy mindent elkövetett, amit csak lehetett, a jóleső férfimunka erkölcsi megegyezésével zárja tevékenységét, érezve, hogy életének maga választotta adósságát leróta:

"Kőrösi Csoma Sándor ügye már most mindenkorra a tudományos Akadémia kezében van letéve. Én hálával tartozom a gondviselésnek, hogy különyszerű körülmények összetalálkozása folytán - mert az másképp aligha megtörténhetett volna - nekem jutott a szerencse egy bámulatos jellemnek, a tudományos Akadémia segítségével a kellő adót leróvni:

Utódaink meg fognak majd emlékezni arról is, hogy ezt sikerült megtenni egy magyar embernek, a ki egykoron Görgei Arthur oldalánál szolgálta szülőhazáját."²⁵

III.

A CSOMA-GYŰJTEMÉNY

1. A GYŰJTEMÉNY TÖRTÉNETE

A Csoma-gyűjtemény az eddigi irodalomban csak mint ereklye kapott figyelmet, pedig a gyűjtemény értéke ennél jóval nagyobb. Jól látta Malan, Csoma közeli ismerőse, hogy ezek a tibeti könyvek Csoma megismerésének is fontos dokumentumai. Valóban, a gyűjteményt képező egyes művek alaposabb elemzése lényeges adatokat ad Csoma életéhez, általuk szemléletesebb képet nyerünk műhelymunkájáról, s pontosabb véleményt alakíthatunk ki utolsó éveinek megítélésével kapcsolatban.

Mielőtt a gyűjtemény bemutatására sor kerülne, röviden meg kell emlékeznünk arról, hogyan is kerültek ezek a tibeti könyvek és kéziratok az Akadémia tulajdonába.

Amikor Csoma negyedik tanulmányútjáról 1837 decemberében visszatért Kalkuttába, a Bengáli Ázsiai Társaság új főtítkárával, Salamon Cesar Malannak közelebbi kapcsolatba került, Malan ugyanis nagy érdeklődést mutatott a tibeti nyelv iránt, s megkérte Csomát, hogy tanítsa. A rendszeresen folyó tanulmányok alatt Csoma és Malan közt baráti viszony alakult ki, olyannyira, hogy Malan hazatérésekor Csoma valamennyi tibeti könyvét Malannak ajándékozta. Malan későbbi visszaemlékezése szerint ez 1839-ben történt (Kalkuttából 1840-ben utazott el).

Mivel az ajándékozás teljesen magánjellegű volt, így hosszú ideig nem is tudtak róla. 1883-ban Duka Tivadar megkereste Malant, aki ekkor elmondta neki, hogy az egykor Csomától kapott könyveket megőrizte. Duka Tivadar személyes ráhatásának tulajdonítható, hogy Malan úgy döntött, hogy a gyűjteményt az Akadémiának ajándékozza. Mielőtt a könyveket átadta volna, Duka kérésére a könyveket sorszámmal látta el, s címlapjukra röviden ráírta azt, hogy miről szólnak. Az annotálást követően a 40 tételből álló gyűjteményt elküldte Dukának, aki Londonban

az Angol Ázsiai Társaság kiállításán mutatta be az anyagot (Duka cikke a JRAS-ben). A gyűjtemény 1885 elején érkezik a Magyar Tudományos Akadémiára. Az Akadémia köszönőlevelére Malan így reagál:

"Nagyszerű érzés, hogy valamivel hozzájárulhattam Csoma jellemének és értékének méltó elismertetéséhez" (Dukához írt No. 9 levél).

Ezt követően a gyűjtemény hosszantartó Csipkerózsika álomba merült (Magyarországon ugyanis nincs senki, aki el tudná olvasni), egészen addig, míg az 1930-as évek elején Ligeti Lajos meg nem szólaltatja őket. Az Alexander-könyvekről szóló cikkében (T'oung Pao, 1933) bemutatja, hogy több különálló tételként kezelt könyv egybetartozik, amely egyúttal azt is jelenti, hogy a 40 tétel tulajdonképpen 36 könyvnek felel meg. Amikor Ligeti Lajos tanítványa, Nagy Lajos Gyula 1942-ben a gyűjtemény katalógizálását elvégzi, ezt a módosítást figyelembe veszi, de a 36 tételhez még két könyvet sorol, melyekről feltételezi, hogy szintén Csomától származnak. Egyúttal a gyűjteményt újra sorszámozza, mégpedig a tartalmi csoportosítás elve alapján.

Nagy L.
sorszámai

Malan sorszámozása és jelzetei

I.	nyomtatott	Esoteric Buddhism	354 levél	14
II.	"	Catechism of Buddhism	57 "	19
III.	"	Introduction to Religion	81 "	16
IV.	"	Elements of Religion	61 "	17
V.	"	Exoteric Philosophy	181 "	15
VI.	"	Ditto	50 "	28
VII.	"	Epochs of Buddhism	31 "	30
VIII.	"	Ditto nagyobb	59 "	31
IX.	MS kicsi	Cycles	48 "	7
X.	MS nagy	Mode of Reckoning Years	18 "	8
XI.	nyomtatott	Cycles	42 "	29
XII.	"	Lamp of Buddha's Way	6 "	18
XIII.	MS nagy	On Emancipation	11 "	2
XIV.	nyomtatott	Devotional	23 "	21

XV.	nyomtatott	How to Read Sanskrit in Tibetan	15 levél	38
XVI.	MS nagy	Eyakarana	5 "	33
XVII.	nyomtatott	Tibetan Grammar	27 "	35
XVIII.	"	Commentary on Eyakarana	65 "	36
XIX.	"	Ditto	30 "	34
XX.	"	Mirror of Piety	122 "	37
XXI.	MS nagy	Explanation of Tibetan Words	12 "	9
XXII.	MS kicsi	A Fragment	3 "	1
XXIII.	nyomtatott	On Penitence of Nuns	8 "	22
XXIV.	"	Questions and Answers on Various Subjects	13 "	25
XXV.	"	Religious Treatise	10 "	26
XXVI.	"	Ditto	20 "	27
XXVII.	MS nagy	Philosophical Dialectic	42 "	3
XXVIII.	"	Philosophical	44 "	4
XXIX.	"	Ditto, a Fragment	13 "	
XXX.	nyomtatott	Introduction to Buddhism	190 "	20
XXXI.	"	Technical Terms of Religion	10 "	13
XXXII.	"	Names of Siva, Gotama, etc.	29 "	10
XXXIII.	"	Names and Praises of Manjusri	10 "	11
XXXIV.	MS kicsi	Hundreds Actions of Sakya	197 "	5
XXXV.	MS nagy	On Emancipation, on After State	28 "	12
XXXVI.	"	Arithmetic	17 "	32
XXXVII.	"	Medical Treatise	28 "	6
XXXVIII.	"	Theological Treatise, No. 1	29 "	4
XXXIX.	"	Ditto, No. 2	30 "	4
XL.	"	Ditto, No. 3	29 "	6
--	--	---	--	23
--	--	----	--	24

Nagy Lajos Gyula a Csoma gyűjtemény katalógusának elkészítésekor dicséretes munkát végzett, hiszen a tibeti könyv címének, kőfonjának "megfejtése" nem könnyű feladat, annál is inkább, mert a lamaista irodalomtörténet még ma is csak a kezdet kezdetén tart. Az utóbbi

harminc évben azonban a tibetisztika sokat fejlődött, s az elért eredmények birtokában a Csoma-gyűjteményről is gazdagodtak, finomodtak ismereteink.

2. A GYŰJTEMÉNY LEÍRÁSA

A gyűjtemény formai alapon két nagy részre osztható. Az első csoportba tartoznak azok a könyvek, melyeket Csoma vásárlás vagy másoltatás útján szerzett be. Ezek a fanyomatok és kéziratok a tibeti lamaista irodalom ismert termékei, amelyek a kolostorokban gyakran fellelhetőek, sőt néhány európai könyvtárban (más beszerzés útján) is megtalálhatóak. Így ezek főként csak a gyűjtés jellegéből kapnak hangsúlyozottabb fontosságot, amelyre majd a tartalmi elemzésnél térünk ki. A második csoportot viszont azok a kéziratok képezik, melyeket Csoma külön megbízása alapján készítettek a lámák. Ezek a könyvek nemcsak keletkezésüket és külső formájukat illetően egyedi jellegűek, hanem tartalmuk szerint is, ugyanis tartalmi vonalvezetésüket Csomának a tibeti irodalomra vonatkozó kérdései képezik; így éppen különleges helyzetük folytán a tibetisztikai irodalomban mint "Alexander-könyvek" váltak ismertté.

Nézzük tehát előbb az Alexander-könyveket. Bár a gyűjtemény már 1885 óta a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonában volt, a tudományos közvélemény mégsem innen értesült létükről. E század húszas éveiben J. Gergan misszionárius a ladaki Rjoñ-khul kolostor könyvtárában talált egy könyvet, melyet Kun-dga' čhos-legs apát írt Csoma inspirációjára. Értesítette a kor kiemelkedő tibetistáját, A. H. Francke-t, aki nagy szaktudása mellett lelkes Csoma tisztelő is volt. Ő megerősítette Gergan felfedezését, részletesen leírta a talált könyv tartalmát és megállapította, hogy másolat. Az ügyben szenzációs fordulatot hozott Ligeti Lajos 1933-ban megírt cikke, melyben bejelenti, hogy a Francke által identifikált Alexander-könyv eredetije megtalálható Budapesten, a Csoma-gyűjteményben, sőt további két hasonló könyvet talál, melyeket Chul-khrims rgya-mcho és Sañs-rgyas phun-chogs ("a láma") írt, s megemlíti, hogy

a gyűjteményben még előfordulhat több Alexander-könyv is. További előrelépést hoz Nagy Lajos 1942-ben megjelent katalógusa. Ebben a szerző Ligeti Lajos nyomán a már ismert három Alexander-könyv (No. 3, 4, 6) részletes leírását adja, melynek következtében megállapítható, hogy a Kun-dga' čhos-legs által írt könyv (No. 3) 6 fejezetből áll, így a Francke által bemutatott másolat töredékes, mivel az csak az első három fejezetet tartalmazza. A könyvek keletkezésének ideje azonban továbbra is tisztázatlan marad. Ugyanakkor Nagy Lajos Gyula katalógusában még egy Alexander-könyvet mutat be, amelynek sem címe, sem kolofonja nincs (No. 8), azt, hogy mégis egy Alexander-könyvvel állunk szemben, Nagy Lajos onnan feltételezi, hogy ez a könyv formai alapon teljesen azonos a többi Alexander-könyvvel (ugyanolyan papír, ugyanakkora méret, azonos füzetyszerű füzés stb.). Nagy Lajos a könyv szerzőjét nem tudja megállapítani, mivel a könyv erre vonatkozóan semmiféle támpontot nem nyújt.

Látjuk tehát, hogy a négy Alexander-könyv közül három műszerzőjét Ligeti Lajos egyértelműen tisztázta (Kun-dga' čhos-legs, Chul-khrims rgya-mcho, Sañs-rgyas phun-chogs), a Nagy Lajos által bemutatott negyedik könyv szerzője azonban ismeretlen. Megoldást a könyv magában valóban nem ad, bár nagymértékben hozzásegít a szerző kilétének megállapításához, méghozzá a könyv tartalmán keresztül. A könyv a következő részekből áll: 1. sgra rig-pa (nyelvészet), 2. sdeb-sbyor (metrika), 3. zlos-gar (dráma, táncművészet), 4. mñon-brjod (metafora), 5. sñan-ñag (költészet). Több a könyvből nem derül ki, így a szerzőt tisztázandó Csoma leveleiben kell további támpontot keresni. Csoma 1825. május 5-i levelében találjuk meg az utalást: "A kisebb vagy másodrangú tudományok ezek: Nyannak, sDebs-byor, Nanthol (?), Das-Gar és Skar-rtsis: azaz: szónoklat, költészet, lexikográfia, tánc és csillagászat. Kérésemre a Láma (Sañs-rgyas phun-chogs) egy rövid értekezést is írt a nyelvtanról és a most említett öt tudományról." Mivel a szóban forgó mű tartalma a fenti levél idézetnek teljes egészében megfelel, így nem kétséges, hogy a keresett szerző Sañs-rgyas phun-chogs.

Miután valamennyi Alexander-könyv szerzőjét ismerjük, foglaljuk röviden össze, mi az, amit a lámákról neveiken túlmenően tudunk. A legrészletesebb ismereteket "a lámáról", Sañs-rgyas phun-chogs-ról Csoma

maga írja leveleiben: "Életkora körülbelül 52 év (1773 körül született), kolostorban nem lakik, minthogy 12 éve (= 1813), hogy a zanglai rád-zsának (= fejedelem) özvegyét birja feleségül. Ő Ladak főorvosa és olykor mint kormányi titkár működik, ha Tasilhünpoba (kl. Bkra-sis lhun-po) vagy Lhaszába kell imi. Húsz év előtt (= 1805) hat esztendőt töltött tudományos utazásokban s bejárta Tibet sok részét, tudniillik Tasilhünpot, Lhaszát, Bhutánt sőt Nepált is." Képzettségére nézvést a következőket írja: "A láma igen jártas a kis és nagy betűs írásmódban s anyanyelvének grammatikáját ismeri, úgyszintén a számtant, retorikát, költészetet és a dialektikát. Szaktudományai az orvostan, a csillagászat és csillagjós-lás. Vallásának minden részleteit jól érti, általános ismeretekkel bir mind ama tárgyak felől, melyek a tibeti könyvekben foglaltatnak. Ő maga sok célszerű szótárféle könyvvel birt és hasonlókat a szomszéd kolostorokból könnyen megszerezhetett." Amikor a kanami kolostorban dolgozó Csomát Gerard meglátogatta, ilyennek ismerte meg "a lámát": "A láma nagy tanultsággal bíró férfiú s ezen előnye szerény önbizalom leple alatt van eltakarva, társasági modora a legszelidebb és visszavonuló, arckifejezése csak ritkán engedi magát megháborítani mosoly által. Tudományossága azonban nem tette őt sem bigottá, sem elbizakodóvá, de különös ellentétben van az mégis külsejével, mely alázatos, méltóságteljes - és zsiros." Csoma 1823 júniusától 1830 őszéig dolgozott Sañs-rgyas phun-chogs-szal kisebb-nagyobb megszakításokkal (a láma 25 rupia illetményt kapott Csomától, aki sajátmaga 50 rupia támogatást kapott az angoloktól). Segítőkész munkájáról csaknem valamennyi Csoma-cikk és monográfia megemlékszik.

A "lámáról" még egy érdekes feljegyzés található Archer őrnagy útleírásában, melyet a korabeli Társalkodó a következő formában vesz át: "Giarghi faluban, melly Himalayahban [= Himalája] Kulun [= kulu] havasi statusban fekszik, két angol mérföldre Dingschahtól, meglátogatott engem máj. 11kén 1828 egy lama [= láma], tanítója Kőrösi Csoma úrnak, ki Kanawerben [= Kanam] a' tibeti nyelvet tanulja. Ezen lama 'világlátás' végett utazott 's Mundin [= Mandi] és Sokiton [= Szukéti] keresztül egészen Sebatuig [= Szabathu] jött. Ő tanítványának a' főlebb nevezett magyar utazónak egy bizonyítványával (Certificat) volt ellátva, mellyben az

magát 'Sekunder Room' [= Szkander bég Rum-ból] névvel írta alá, 's bizonyítja, hogy a' lama utazást folytat, melyre őt idegen országok' látogatása ösztönzé. E' lámának neve Käkä Sändscheie Pentsuk [= Szangje Puncog, vagyis Sañs-rgyas phun-chogs. A käkä méltóságnév, valószínűleg a klasszikus dge-rgan alakból származik.] 's a' Ladhak [= Ladak] tartomány' határszélén fekvő Peddun [= Padam] városában született. Kiséretében hat vagy hét személy találkozott, kik közül mindegyik valószínűleg tatár-arcvonással bírt."

A híradás fontos dokumentum. Csoma Kanamban 1827 őszétől 1830 őszéig tartózkodott, a láma pedig 1828 elején indult többhónapos "világlatásra".

Sañs-rgyas phun-chogs-ról még egy-két Csoma levélben olvashatunk néhány szót, valamint Csoma műveinek előszavában. A köztük levő személyes viszonyról csak Szangje Puncog Csomának írt tibeti sillabuszában találunk említést, ahol a láma barátjának (mdza-bo) nevezi Csomát.

Kun-dga' čhos-legs-ről így ír Csoma: "Hirneves láma, aki rokona és barátja azon lámának, akinek én tanítványa valék" (azaz Sañs-rgyas phun-chogs-nak). Az Alexander-könyv kolofonjából tudjuk, hogy tartózkodási helye Rjoñ-khul kolostora volt. A.H. Francke kimutatta, hogy mind a Rjoñ-khul-i, mind a Bzañ-la-i kolostort a dge-lugs-pa (ún. "sárga") szekta birtokolta, s a kettő között élénk kapcsolat állott fenn. Kun-dga' čhos-legs pedig a Rjoñ-khul-i kolostornak nemcsak egyszerű szerzetese, hanem apátja volt.

Chul-khrims rgya-mcho-ról az egyetlen számottevő híradást Csoma szolgáltatja levelében: "Egy nagyhirű rab-'byams-pa (teológiai tudor), aki ajándékaim folytán kérdéseimre feleletet küldött. Ő 25 évet töltött Lhaszában, s most 65 éves [= 1760 körül született]". Az Alexander-könyv kolofonjában saját tartózkodási helyeként Gži-ñi-'od-ot jelzi.

A szerzők személyén túlmenően további fontos kérdés, mikor készültek ezek a művek, vagyis Csoma mikor állt kapcsolatban ezekkel a lámákkal? A négy kézirat közül csupán egy tartalmaz datálást, Chul-khrims rgya-mcho műve, aki a kolofonban jelzi az évszámot: a 14. éra "Napot kiszabadító éve", ami nem más, mint 1824. A többi műnek nincs

datálása, mégis a fent említett Csoma levél alapján megállapítható, hogy 1825 májusában már valamennyi Csoma tulajdonában volt. Mindezek alapján egyértelmű, hogy a Pesten található Alexander-könyvek akkor készültek, mikor Csoma első tanulmányútja alkalmával Zangla kolostorban tartózkodott (1823. június - 1824. október).

A filológiai adatok tisztázása után nézzük meg, milyen helyet foglalnak el ezek az Alexander-könyvek a tibeti irodalomban?

A levél a tibeti irodalom egyik szokásos műfaja. A lamaista vallásos életben a disputák mindennapos jelenségek, melyek hol szóban, hol pedig írásban zajlanak. A levelek túlnyomó többsége oktató jellegű, s formájára nézve kérdésekből és a rájuk nyújtott válaszokból áll. Ilyen jellegű könyv a Csoma-gyűjteményben több is található (No. 25, 26, 27). Ezek a levelek, mint ott világosan láthatjuk, a szerzők gyűjteményes műveibe is bekerültek, tehát nem alkalmi jellegűek. Sőt, tovább is élnek, miként éppen egy másik Csoma könyv (No. 19) mutatja: Coñ-kha-pa egyik, mindössze néhány lapos leveléhez a 2. pancsen láma majdnem 60 lapos kommentárt írt. Ezentekből következik, hogy műfajilag tehát az Alexander-könyvek a tibeti irodalom megszokott formájától nem mutatnak eltérést.

Mi a helyzet a levelek tartalmát illetően? A. H. Francke már idézett cikkében a legnagyobb elragadtatás hangján a buddhista irodalomban kiemelkedő helyet betöltő Milinda kérdéseire hasonlítja Csoma kérdéseit. Már Ligeti Lajos figyelmeztet, hogy Francke hasonlata inkább irodalmi, mint filológiai értékű. Nézzük tehát miként vélekedtek művükről maguk a lámák? Mindjárt előljáróban leszögezhetjük, hogy egyáltalán nem tartották sokra alkotásaikat. A dolog iránti kedvtelenségük már mindjárt a kéziratok címénél feltűnik. A tibeti könyv címe - miként azt a többi Csoma könyvnél láthatjuk - formailag két részre osztható: tartalmi megjelölés és egy hangzatos könyvcím ("A bölcs magyarázatok szíve", "Fehér lótuszfüzér" stb.). Az Alexander-könyvek közül címe csupán No. 3-nak van, a többinek vagy egyáltalán nincs, vagy csak a tartalmi meghatározást tünteti fel. Ez persze önmagában még nem jelent túl sokat, hiszen más könyveknél is előfordul hasonló hiányos címjelölés. A lámák kedvtelensége azonban az invocációban egyértelműen kifejezésre jut,

nyíltan megmondják, hogy írásukat "kis csacsogó tanulmány"-nak tartják (No. 4), amely "a bölcsek elmélyülésére nem tart igényt" (No. 8). A lenézés hangja annál szembeötlőbb, ha az invokációk szokásos hangvételére gondolunk: a tibeti invokációt csaknem kivétel nélkül a téma iránti lelkesedés jellemzi, s ha elő is fordul a szerző személyére vonatkozó (ál)szerény kitétel, ez az invokáció határozottan pozitív hangvételét nem befolyásolja.

A kolofonok hasonló tapasztalatokra készítetnek bennünket: a műnek nincs is kolofonja (No. 8), vagy csak odavetett pár sor (No. 4), vagy rövideje mellett még mentegetőző jellegű is (No. 6). Az irodalmi normáknak megfelelő kolofont csak No. 3-nál találunk, s itt ne is mulasztuk megjegyezni, hogy címe is ugyanennek a kéziratnak van. (A lámák még hivatkoznak, hogy művüket Csoma kívánságára írták, ennek azonban nincs kiemelt jelentősége, mivel valamennyi tibeti mű létrejöttének indítékául inspirátort - bskul-ba-po - szokott megjelölni.) Formai tekintetben a könyvek megfelelnek a szokásos követelményeknek, mind a könyv kiállítása (tükör stb.), mind az írás kalligrafáltsága tekintetében - egy kivétellel. A No. 8 formai tekintetben elnagyolt munka (itt emlékeztetünk, hogy se címe, se kolofonja), nem szólva arról, hogy sorelhelyezése is ellenkezik a tibeti felfogással. Mivel a szerző, Sañs-rgyas phun-chogs másik könyve szép kiállítású, nem lehetetlen, hogy No. 8 diktálás vagy másolás útján keletkezett. Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy Chul-khrims rgya-mcho műve (No. 3) kivételével az Alexander-könyveken a szerzők határozott kedvtelensége, a téma illetően kifejtése iránt érzett enyhe lenézése mutatkozik.

Aki a tibeti irodalomban jártas, az nem is csodálkozik a lámák magatartásán. Csoma zanglai tartózkodásakor a kezdet kezdetén tartott, egy csaknem teljesen ismeretlen kultúra megismeréséhez fogott hozzá. Mind a lamaista hitvilág, mind a róla szóló irodalom roppant gazdagsága miatt a tájékozódást, az eligazodást tartotta a legfontosabbnak, így természetesen a legalapvetőbb dolgok iránt érdeklődött a levelekben. A lámák - akik mint láttuk, kétségkívül igen magas képzettségű szerzetesek voltak - a tibeti könyvirás normáihoz mérték az Alexander-könyveket. Elképzelhetjük, hogy Sañs-rgyas phun-chogs, aki a kronológiai és a gyógyászati

szakirodalom mestere volt, mennyire "örülhetett", mikor a legáltalánosabban ismert orvosi munka (Rgyud-bži) néhány szavas kivonati tartalmát írta. Vagy Kun-dga' čhos-legs, aki a kor egyik neves személyisége volt, olyan kérdésekre kellett, hogy válaszoljon, mint például "mi a három drágakő (mármint Buddha, tana és egyháza) lényege" - néhány oldal terjedelemben. Chul-khrims rgya-mcho, aki a legmagasabb tudományos rangot vallhatta magáénak, a tudományok elemi felsorolását adja, s arra válaszol, hogy mi a "buddha" szó értelmezése. A lámák tehát a méltatlan feladatot szerfelett rangjukon alattinak érezték, a maguk szempontjából teljes joggal. Csak dicsérhetjük Csoma kemény kitartását, hogy rá tudta szorítani a lámákat az eligazító művecskék megírására!

Az Alexander-könyvek csupán triviális beállítása azonban nagyon egyoldalú és amellett hibás is lenne. Hiszen láttuk, hogy Chul-khrims rgya-mcho művében nem mentegetőzik a téma komolytalansága miatt, s könyve formai kivitelezésében is megadja az irodalmi alkotásoknak szokásos követelményeket. Kun-dga' čhos-legs ugyan méltatlankodik, hogy ilyen "csacska" témáról szól könyve, azonban ha ezt szószerint vesszük, nem tudjuk megérteni, hogy akkor mi lehetett az oka, hogy könyve másolatokban terjesztésre talált csaknem száz év elteltével is? Mindezek arra késztetnek bennünket, hogy kissé alaposabban elemezzük az Alexander-könyveket.

Az öt könyv tulajdonképpen nem kezelhető egységesen. Ugyanis Sañs-rgyas phun-chogs két műve lényegében nem tekinthető úgy, mint Csoma kérdéseire adott válasz. Mindkettő egy-egy könyvnek a rövid tartalmi kivonata, mégpedig az egyik a Rgyud-bži gyógyászati könyvé, a másik pedig a Sñan-ñag me-loñ költészetelméleti munkáé. Ilyen jellegű tartalmi ismertetések a tibeti irodalomban nem szokatlanok, Sañs-rgyas phun-chogs kivonatai legfeljebb rendkívüli rövidségük miatt feltűnőek, ezért is panaszkodik, hogy könyvében a megszabó kívánság kicsiségéhez volt kénytelen alkalmazkodni. Hogy Csoma igyekezett korlátot szabni a terjedelemnek, céljaival függött össze, nem kívánt a témába aprólékosan belebonyolódni. Csoma publikációiban csak az orvosi művel találkozunk, ugyanis ezt teljes egészében lefordította angolra, s a fordítást a Bengáli Ázsiai Társaság folyóiratában közzé is tette. Sañs-rgyas phun-chogs

harmadik műve, amely a számítás elméletéről szól, csak némileg tér el a fenti kettőtől. Ez ugyanis nem tartalmi kivonatolás ugyan, mégis hasonló jellegű, mert a Frug-pa szektabeli Suresámati elméletének rövid ismertetéséből áll.

Egészen más jellegűek azok a könyvek, melyeket Chul-khrims rgya-mcho és Kun-dga' čhos-legs írt. Ezek már kifejezetten Csoma apró kérdéseinek megválaszolásai. Az előbbi a tudományokról, s azon belül kissé részletesebben a logikáról szól, az utóbbi pedig kifejezetten a buddhista vallásrendszer rövid kifejtése. Nem kétséges, hogy a lámák számára ilyen nagy témák ilyen rövid jellemzése idegesítően szokatlan lehetett. Másrésztől azonban a legelemibb fogalmakra vonatkozó kérdések kissé zavarba is ejtették őket, mivel szerzetesi életük során hasonló kérdéseket sohasem kaptak. S ez a momentum az, amely a lámák szempontjából is újdonságot jelentett. Chul-khrims rgya-mcho nyíltan be is vallja, hogy a kérdések megválaszolása nehézséget okoz számára. Ha az analógia kedvéért elképzeljük, hogy mondjuk egy tibeti egy katolikus paptól olyanokat kérdezne, mint hogy mi a kereszténység gondolatának lényege stb., igencsak kínos helyzetet eredményezhetne (erről épp a Tibetben tevékenykedő katolikus misszionáriusok számolnak be).

Végezetül néhány szóban ki kell tőmünk arra, hogy a Pesten található Alexander-könyveken kívül léteznek-e - másolatokon kívül - további művek, vagy valamennyi ilyen könyv a Csoma-gyűjteményben fellelhető. Csoma maga leveleiben csak fenti öt könyvről beszél. Mivel ezeket a kezdet kezdetén szerezte, illetve iratta meg, s mégis megőrizte valamennyit Malannak történt elajándékozásig, jogos a feltételezés, hogy valószínűleg mindössze ennyi Alexander-könyvvvel rendelkezünk. A. H. Francke azonban a British Museum Könyvtárában egy további Alexander-könyvet talált 1929-ben a következő cím alatt: 'Khor 'das kun-gyi gnas-chul gsal-bar bstan-pa, dris-lan; Ńi-ma'i sñiñ-po, s melyet Kun-dga' čhos-legs írt Csoma kérdései nyomán. Hogy valóban egy új Alexander-könyvvvel állunk-e szemben, vagy csak a meglévő (Csoma-gyűjt. No. 4) egyik fejezetének (nevezetesen az első) másolatával, azt a cím alapján nem tudjuk eldönteni. Annyit azonban leszögezhetünk, hogy ha további eredeti Alexander-könyvek egyáltalán léteznek (Kalkuttában vagy Lon-

donban), azok formái tekintetben minden bizonnyal megegyeznek a Pesten lévő kéziratok "szabványával".

Ezek után nézzük a Csoma-gyűjtemény többi könyvét. Mint tudjuk, Csoma igen nagy mennyiségű fanyomatot és kéziratot gyűjtött zangalai, puktali és kanami tartózkodása idején, úgyhogy a Csoma-gyűjteményben lévő könyvek csupán csak kis hányadát képezhetik az eredeti anyagnak. De melyik hányadát? Egy esetlegesen visszatartott néhány könyvről van-e szó, vagy szisztematikusan kiválasztott kis gyűjteményről? A kérdésre elég könnyű válaszolni, hiszen a könyvekben mindenhol fellelhetjük Csoma bejegyzéseit. Ezek a bejegyzések egyrészt a könyvek olvasásának megkönnyítését elősegítő olyan jelek, melyek révén a művek formai tagolása szemléletesebben követhető. A bejegyzések másik csoportját a szöveghez tett apróbb jegyzetek képezik, melyek többnyire egy-egy tibeti terminus technikus latinbetűs szanszkrit analógját tüntetik fel, ritkábban pedig néhány szavas angol nyelvű megjegyzésből állnak. A Csoma-gyűjteményben tehát olyan könyvek vannak, amelyekből Csoma dolgozott, így fontosságukat nem szükséges hangsúlyozni. Ha azonban a gyűjteményben lévő könyvek lajstromát végignézzük, nem találjuk azokat a műveket, amelyekkel publikációiban találkoztunk. Nincs a gyűjteményben a buddhista terminológiai szótár, pedig ennek megszerzését már 1825 májusi levelében említi, s két nagy művével együtt 1834-ben már ez is csaknem nyomdakész állapotban volt. Nem találjuk a Subhāṣitarat-nanidhi c. művet sem, pedig ennek fordítását is elvégezte stb. Ugyanekkor a Csoma-gyűjteményben lévő könyvek publikációiban vagy egyáltalán nem jelentkeznak, vagy csak néhány szavas említés formájában fordulnak elő. Ebből következik, hogy a gyűjteményben tehát azok a könyvek találhatóak, melyeken Csoma még dolgozott, "élő témák" voltak, melyek később kerültek volna publikációra, ha Csoma is így akarta volna. A könyveket azonban, mint tudjuk, Csoma 1839-ben elajándékozta, mielőtt a témákat befejezte volna. Sőt az Alexander-könyveket is, pedig ezekhez kétségtelenül személyes emlékei fűződtek. Ha számításba vesszük, hogy 1842 áprilisi útjára egyetlen tibeti könyv nélkül indult, akkor ez egyben azt is jelenti, hogy gyűjteményének elajándékozásával minden valószínűség szerint végleg letehetett arról, hogy a tibetisztikát tovább művelje.

Ezt egyébként a negyedik tanulmányútja tanúságainál láttak is alátámasztják. Mindent egybevetve tehát joggal feltételezhetjük, hogy a gyűjteményben lévő könyvek Csoma tibetisztikai munkálkodásának utolsó tanújelei, eszközei; a témái pedig utolsó érdeklődési területei.

Ha a lamaista irodalom kategóriáit²⁶ egybevetjük a Csoma-gyűjtemény tematikus felosztásával, elég egyértelmű képet nyerünk Csoma érdeklődési köréről: a legtöbb könyvet a világi tudományok területéről találjuk, azok közül is elsősorban a nyelvészet, irodalomelmélet, csillagászat (értsd alatta a kronológiát is) és a történeti jellegű műveket. Emellett hangsúlyozott érdeklődésre mutat, hogy a buddhista skolasztika bódhimarga ága elég szép számban fellelhető a gyűjteményben.

a/ A gyűjtemény katalógusa a jelzetek sorrendjében

No. 1

Rten-čīñ 'brel-bar 'byuñ-ba'i sñiñ-po'i chig-le'ur byas-pa
(Az oksági összefüggések lényegének verses kifejtése)

Dbu-med írású kézirat. Tibeti papír, melyre fekete és piros tintával írtak. A papír helyenként kikopott, ezeken a részeken a szöveg csak nehezen olvasható.

Tükörméret: 5 x 48 cm, lapszám: 3, sorszám: 8.

A költemény szerzője Nāgārjuna (tib. Klu-sgrub), a mű eredeti címe: Pratītyasamutpāda hr̥daya kārikā, tibeti fordítása a VIII. században készült, s később belekerült a kánonba (Tandzsar: Mdo-'grel, Dbuma, 33. kötet).

A könyv a buddhizmus egyik alaptételének, az oksági láncolatnak memoritjellegű verses kifejtése.

Kat.: Suzuki No. 5467, 5468

A buddhista létkerék

Részlet Georgi Alphabetum Tibetanum (1762) könyvéből

No. 2

Bar-do'i gdams-pa; Sku gsum thar-pa'i ñe-lam
 ("A három testet felszabadító rövid út", A közti lét upadésája)

Dbu-med írású kézirat. Tibeti papir, melyre fekete és piros tintával írtak.

Tükörméret: 7 x 56,5 cm, lapszám: 11, sorszám: 9.

Szerzője Phyang-rdor nor-bu, aki az ezoterikus buddhista irodalomba tartozó művében a közti-létben (szkr. antarabhāva, tib. bar-do) követendő "intelmekkel" foglalkozik.

No. 3

Dris-lan: Grub-mtha'i rgya-mchor 'jug-pa'i gru-rjiñ
 ("A tanrendszerek tengerére beható hajó" - kérdések válasza.)

Az Alexander-könyvek egyike.

Dbu-čan (dpe-yig) írású kézirat. Indiai papir, a papírméret 12,5 x 25 cm, a tükörméret 9,5 x 21 cm, sorszám: 10, füzetformájú füzéssel. A lapok számozatlanok, a könyvtári pagináció oldalak szerint történt, mely alapján a könyv terjedelme 45 oldal.

A bevezetés (1-7. oldal) verses invokációval kezdődik, melyben a Spyod-'jug-ból, majd Coñ-kha-pa-tól és 'Brom-ston-tól idéz a szerző. Ezt követően elég terjedelmesen a kérdésekben rejlő nehézségeket ecseteli.

A tárgyalás, annak ellenére, hogy teoretikus jellegű, nem követi a tibeti könyvirás szokott pontos részekre bontását, így a könyvnek nincsenek fejezetei, a formai tagolást a kérdések jelzik (piros tintával kiemelt jelekkel szétválasztva). A mintegy húsz kisebb-nagyobb kérdés tematikailag négy csoportra osztható. Ezek:

a/ dañ-por sañs-rgyas žes-pa rgyu-mchan č'i phyir btags-pa dañ | de-la dbye-ba či-cam mčhis (7. oldal), vagyis: a sañs-rgyas (vagyis buddha) szó elemzése, s miért kapta épp ezt a nevet Buddha?

b/ sgra, chad, bzo, gso, nañ-don-rig-pa dañ | čhuñ-ba saeb-sbyor, sñan-ñag, mñon-brjod, zlos-gar, skar-rcis-rnams Bod-kyi yul-du sñon-nas yod-pa'am | yul gžan-nas khyoñs (19. oldal), vagyis: a nyelvészet, logika, technika, gyógyászat, a belső tudomány (ez utóbbi a tu. buddhista skolasztika; az eddig felsorolt 5 tudományág képezi a "nagy" tudományokat) és a kicsi tudományok: metrika, irodalomelmélet-költészet, metafora, dráma, csillagászat (asztrológia) Tibetben kezdettől fogva vannak-e, avagy más helyről származnak?

c/ khyad-par gtan-chigs rig-pa 'di-bžin 'byuñ-'khuñs dañ lo-rgyus dañ | dañ-por slob-dpon gañ-gi mjad | Bod-yul-du dus-nam-gyi che lo-cha-ba sus kyoñs (22. oldal), vagyis: kiváltképp a logikai tudomány hogyan keletkezett, s mi a története; mely tanmesterek működése volt kezdetben; Tibetbe kerülésekor kik voltak a locávák (fordítók)?

E részen belül további kérdések vonatkoznak Dignāga (tib. Dbyig-gñen) személyére, arra, hogy a logikai művek a Kandzsurban megtalálhatók-e, a logikának a lényege micsoda, egyes fogalmak (mint rgyu és rkyen, gžugs és dbyibs stb.) közötti különbségek, a karmával kapcsolatos összefüggések (las, rgyu, 'bras, vagyis a tett, oka és eredménye és viszonyuk a boldogsághoz (bde) és szenvedéshez (bsdug), az öt és három méreg lényege stb.

d/ sañs-rgyas-kyi gžuñ-dañ mi-mthun-pa'i mu-stegs-pa nam-pa či-cam mčhis (40. oldal), vagyis: melyek azok az eretnek felekezetek, melyek Buddha tanával nem egyeztethetők? - da-lta Bod-yul-du dar-ba'i grub-mtha' lta-ba'i rim-pa mi čig-pa ji-cam mčhis (42. oldal), vagyis: melyek a jelenleg Tibetben elterjedt filozófikus nézetek? - Rgya-gar, Rgya-nag, Hor, Sogs-na sgyu-scal dañ yon-tan mčhis-pa de-dag-las Bod-yul-du khyad-par 'phags-pa gañ (42. oldal), vagyis: az Indiában, Kinában, Mongóliában (Hor és Sogs) lévő jártasságok és erények közül Tibetben kiváltképp melyek düvnek?

Kolofon (43. oldal): dris-lan, Grub-mtha'i rgya-mchor 'jug-pa'i gru-rjiñs žes bya-ba 'di ni | dad-brcon phun-sum-chožs-šin rig-gnas-la

rnám-dpyod mkha'-ltar yañs-pa rum-pa Sken-dher bheg žes bya-ba'i šar-
-phyogs rgya-mcho čhen-po-nas | Stod ja-ti me-tog mñon-par bkra-ba'i
bar rañ-don čig-pu ma yin-par sems-čan thams-čad-kyi don-du Thos-pa
chol-phyir ñe-čhar Bzañ-lar sleb-che | smon-lam dbaň-gis bdag-miň thos-
-pa'i che | gsuñ-rab-kyi bka'-gnañ-kyi dri-ba Mañ-yul sa-yi thig-le čhos-
-rgyal-gyi gnas-mčhog Bzañ-la-nas bdag-la skyes-bzañ dri-chig-daň bčas-
-pa skur-nas | don-gñer čhen-pos bskul-ba'i ñor | Thub-pa'i dbaň-po Kun-
-mkhyen Ñi-ma'i gñen Ži-ba-čhos-kyi dbyiñs-su mya-ñan-las 'das-nas lo
du soň-daň bčas-pa dgos žes-pas-na | de-dag-la žib-par bstan-rcis bžin
dgos-na yañ | bstan-rcis-ñid bdag-gis mi šes-pas 'on-kyan deb-ther čhos-
-'byuň sogs-la žib-du dpyad-pas | bsam-che Kun-mkhyen Ñi-ma'i gñen
Ži-ba-čhos-kyi dbyiñs-su mya-ñan-las 'das-nas lo gsum-stoň-don-gñis
soň-ba'i rab-byuň bču-bži-pa Ñi-sgrol-byed-kyi ches bzañ-por Sde-snod
gsum daň Rgyud-sde bži-la sbyaňs-pa rañ Ldum-mkhan miň-du 'bod-pa
rab-'byams-pa Chul-khrims rgya-mchos rañ-gi gnas Gži-ñi-'od-du ches
dge-bar sbyar |

"A töretlen kitartású és a tudományokban felmutatott éleselmé-
jűségében a kitárult égbolthoz hasonló runi Szkander bég (= Kőrösi
Csoma Sándor) a keleti égtáj nagy óceánjától a jázminvirág pompájában
ékes Felső-Tibetig nem egyedüli önös érdeke, hanem minden ember üd-
ve végett a Tan felkutatásán fáradozván alighogy Zanglába érkezett, az
ima ereje által tudomást szerzett rólam, s Zanglából, Mangjul tartomány
földi helytartójának, a tan királynak dicső székhelyéről a buddhista dis-
kurzusokra vonatkozó kérdéseit kérlelő szóval és becses ajándékokkal
kísérve küldte el nekem; külön esedezván ösztönzött, hogy azt is szük-
séges tudnia, hogy hány év telt el azóta, hogy a Bölcsesség Ura, a
Mindentudó, a Nap Társa (= Buddha) a földi szenvedésből a Nyugalom
Birodalmába (= Nirvána) távozott; mivel pedig ennek megállapításához
kronológiai jártasság kell, a kronológiának magának pedig én nem lévén
tudója, alaposan tanulmányoztam a legendákat, krónikákat és egyéb köny-
veket, s mindent összevetve úgy találtam, hogy a Mindentudónak, a Nap
Társának a földi szenvedésből a Nyugalom Birodalmába vonulásától há-
romezerhetvenköt év telt el a tizennegyedik éra Napot Kiszabadító nevű
jelen évéig (= 1824), amikor is én Chul-khrims rgya-mcho tudor - a Tri-

pitaka és a négy tantra ismerője - aki magamat csak Ldum-mkhan-nak nevezem, Napfényes Föld lakhelyemen a kedvező idő birtokában összeállítottam a kérdésekre válaszoló könyvet, mely a Tanrendszerek tengerére behatoló hajó címet viseli."

A kompilációt Chul-khrims rgya-mcho írta a 14. ciklus 18. évében, azaz 1824-ben, amikor Csoma első terepmunkáján volt Zangla kolostorában (1823 június - 1824 október). A művet a láma Gži-ñi-'od ne-vü helységben állította össze, melyet saját tartózkodási helyeként jelez. A lám igen magasfoku tudományos rangot (rab-'byams-pa a.m. "tudományok doktora") mondhatott magáénak.

A könyvben tárgyalt kérdések jól mutatják, hogy Csoma az általános tájékozódást tartotta a leglényegesebbnek. Miként a mű címe is jelzi, nem a buddhizmus a kizárólagos témája, hanem egyrészt éppen a buddhizmus által idegennek tartott "eretnek" nézetek, valamint a Tibetet környező országokból esetlegesen származó egyéb nem vallásos jellegű "jártasságok" felől kérdez Csoma. Fő érdeklődési területe a világi tudományok, mely a többi Alexander-könyvben is központi téma marad. Itt a tiz tudomány általános bemutatásán túlmenően a logika van a legbővebben ismertetve.

No. 4

Rgya-gar rum-yul-pa Sken-dhas dris-lan
(Az ind-európai Sken-dha kérdéseinek válasza)

Az Alexander-könyvek egyike.

Dbu-čan írású kézirat. A mű négy füzetből áll, a lapok paginációja szerint: I. 1-62. oldal, II. 63-110. oldal, III. 111-174. oldal, IV. 175-189. oldal, a negyedik füzet hátralévő lapjai üresek. A füzetek papírja indiai, a lapok eredetileg számozatlanok, a könyvtári pagináció oldalak szerint történt. A papír mérete: 12,5 x 25 cm, a tükörméret: 9 x 20,5 cm, sorszám: 7.

A fent megadott könyvcim a kolofonban szerepel, a címlap üres.

Bevezetés: az invokációban (3-4. oldal) a mčhod-brjod és šis-brjod után álló dam-bča' részben:

rgya-gar rum-yul-pas byon-pa'i
 Sken-dhar bhig-gis nan-bskyed-nas
 bskul-phyir čhab-čhob blab-rlob-gyi
 bstan-bčos blo mi bde 'di bkod

Az Európából érkezett

Sken-dhar bhig (= Csoma) unszolása révén keletkezett
 e kis csacska tanulmány,
 mely a bölcsesség számára nem hoz szerencsét.

A tárgyalás (4-189. oldal) hat számozott fejezetből áll:

1. jīg-rten mñon-par grub-pa'i rgyu 'byuñ-ba čhen-po bži'o, vagyis: a világ keletkezésének oka, avagy a négy nagy elem: 4-41. oldal.

Az első fejezetben a buddhista kozmogónia és kozmológia rövid kifejtése található; kissé részletesebben az alsó világban lakozó élőlények létrejötte, úgymint: állatok, préták, pokolbélielk, emberek, asurák és istenek, valamint a hat kalpa (= világéra) rövid jellemzése.

2. dkon-mčhog-gi mchan-ñid, vagyis: az ékesség lényege (pon-tosabban a három drágakő - mármint Buddha, tana és egyháza - rövid jellemzése): 41-58. oldal.

3. Ston-pa šak-ya thub-pas dañ-por thugs-bskyed-nas mthar sañs-rgyas-nas čhos-kyi 'khor-lo bskor-chul, vagyis: a mester, Sakya nemzetség bölcse előbb hitet fogantván, utóbb megvilágosodván a tan kerekét miként hozta forgásba: 58-100. oldal. A fejezet végén lévő részkolofónban röviden csak Ston-pa'i mjad-pa (A mester életútja) van említve, mely érthetőbben adja számunkra a fejezet tartalmát.

4. Rgya, Bod-du mdo-sñags ji-ltar dar-chul, vagyis: Indiában és Tibetben miként keletkeztek és terjedtek el a tantrikus szútrák: 100-118. oldal.

5. dal-'byor-nas rcams nañ-don-la dris-pa'i lan, vagyis: a dal-

-'byor állapotot [az emberré-válás állapotát történt elérés] követően a belső lényegre buddhizmus vonatkozó kérdések válasza: 118-186. oldal, a részkolofónban: nañ-don lam-rim gsañ-sñags-dañ bčas-pa (a belső lényeg, a fokozatos úttal és ezoterikával együtt).

6. so-thar ris brgyad-kyi sdom grañs rci-chul, vagyis: A prātimoksa nyolc területe: 186-189. oldal.

Kolofon (189. oldal): de-ltar rgya-gar rum-yul-pa Sken-dhas dris lan-du Kun-dga' čhos-legs rdo-rje Rjoñ-khul phug-mo čher bris-pa, dge'o "Az indiai-európai Sken-dha kérdéseinek válaszát Kun-dga' čhos-legs rdo-rje írta Rjoñ-khul nagy barlangjában."

A könyv szerzője, Kun-dga' čhos-legs Rjoñ-khul kolostor akkori apátja.

A mű több másolatban is ismeretes. A. H. Francke Die Fragen des Alexander cikkében bemutatott egy Kun-dga' čhos-legs által Csomának írt könyvet, melyről megállapítható, hogy szószerint megegyezik a fenti eredetivel. Ehhez a másolathoz A. H. Francke Joseph Gergan miszionárius útján jutott hozzá. Később Baktay Ervin Indiában jártakor ugyancsak Gergan tiszteletesnél egy másik másolatot is látott. Érdekes, hogy a másolatok némi eltérést mutatnak. Az A. H. Francke által közölt másolat csak három fejezetből áll mintegy 30 lapon (= 60 oldal). A kolofon viszont pontosabb, mint az eredeti, a barlang neve is fel van tüntetve: Na-ro'i phug-mo. A Baktay által ismertett másolatnak van címe, továbbá az alcimben Csoma származáshelyének nem rgya-gar rum-yul-pa van feltüntetve, hanem philingpo (= 'phyi gliñ-pa, a.m. "külső sziget", eredetileg Anglia, később általánosan "európai" értelemben).

No. 5

Bčom-lan-'das thub-pa'i dbañ-po'i mjad-pa, mdo-can brjod-pa, mthoñ-bas don-lan rab-tu dga'-ba-dañ bčas-paš; Dad-pa'i ñin-byed phyogs brgyar
'čhar-ba

("A hit napsugarát száz irányba szerteragyogó rendkívül örömteli mű, melynek puszta látása is hasznothajtó", A Győzedelmesen-eltávozott, a Bölcsék ura élet-tettének legendás elbeszélése.)

Dbu-med írású, illusztrációkkal diszitett kézirat. Tibeti papír.

Tükörméret: 3,5 x 33 cm, lapszám: 197, sorszám: 6.

Szerzője Tāranātha, a Jo-nañ-pa szekta kimagasló alakja (1575-), aki könyvében Buddha életét színes, legendás formában rajzolja meg, Buddhának a Tusita égből történt alászállásától a nirvánába menéséig, 125 epizódban.

Kat.: Tāranātha'i gsuñ-'bum (MHTL, Vol. I, 26. p. No. 503)

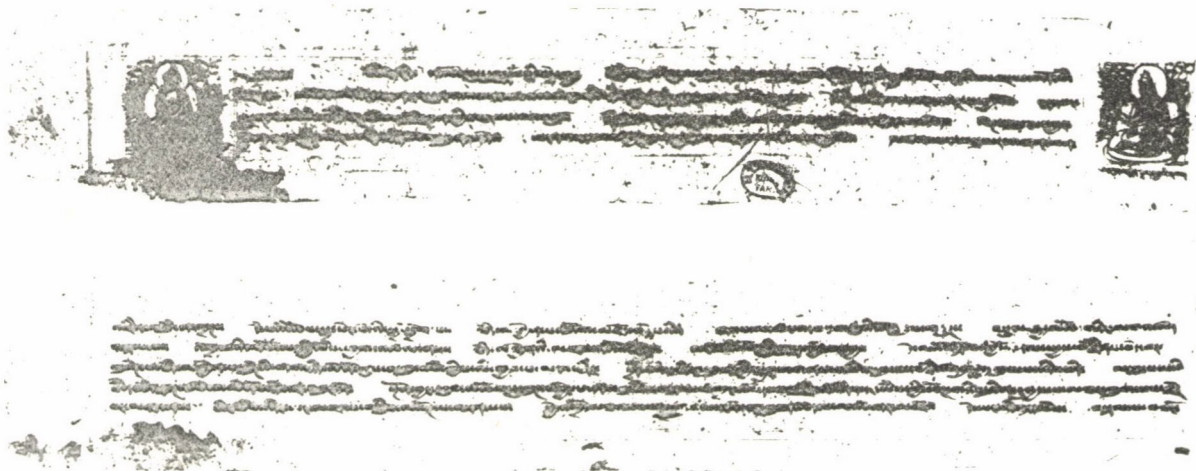
Irod.: TPS 131. p., 354. p.

No. 6

Az Alexander-könyvek egyike.

Kézirat, dbu-čan (dpe-yig) írással, fekete és piros tintával írva. Indiai papír, füzetformájú füzéssel. A papír mérete 12 x 25,5 cm, a tükör pedig 9 x 22 cm. A sorok a tibeti könyv szokásos rendje szerint helyezkednek el, egy lapon 7 sor. A lapok eredetileg számozatlanok, a könyvtári pagináció oldalak szerint történt.

A terjedelmileg két füzetből álló tétel két művet tartalmaz. Másfél füzet (az első füzetben 60 oldal, a második füzetben 28 oldal) az orvoslásról szóló munka: Gso-dpyad yan-läg brgyad-pa, "Rgyud-bži"i bsdoms-chig bkod-pa. Ezt egy másik tanulmány követi, melynek címe: Rcis-kyi bstan-bčos (összesített oldalszámon 93-115.).

Táranátha Buddha legendás életét bemutató könyvének 1-2. lapja

Gso-dpyad yan-lag brgyad-pa, "Rgyud-bži"'i bsdoms-chig bkod-pa
(A nyolc tagból álló gyógyászat, a "Rgyud-bži" elemző kifejtése.)

A mű szerkezetileg három részből áll:

1. Gso-dpyad spyi'i lo-rgyus; "Rgyud-bži"'i lo-rgyus (A gyógyászat általános története, a "Rgyud-bži" története): 4-10. oldal.
2. A "Rgyud-bži" tartalmi bemutatása
 - a/ rca-rgyud (alapkönyv), mely 6 további fejezetre oszlik: 10-30. oldal,
 - b/ bšad-pa'i rgyud (a magyarázatok könyve), mely 31 fejezetből áll: 30-65. oldal,
 - c/ man-ñag rgyud (instrukciók könyve), mely 92 fejezetből áll: 65-83. oldal,
 - d/ phyi-ma'i rgyud (függelék), mely 27 fejezetet foglal magában: 83-90. oldal,

Részkolofon: (90. oldal) 'dir ni Rgyud-bži'i don-gyi bsdoms-chig cam-
-žig bskul-ba-po'i 'dod don-bžin bkod-pa-ste žib-par ni Rgyud-ñid dañ
de'i rgyas-bsad Bai-dur sñon-po-las rtogs-par bya'o (Itt a Rgyud-bži tar-
talmának rövid kompilációja található, mely az ösztönző kívánsága sze-
rint van felépítve: a Rgyud-bži-nek magának, valamint annak részletes
magyarázatának, a Bai-dūr sñon-po-nak az értelmezése.)

3. Rgyud-bži 'di-ñid Bod-du ji-ltar phebs-pa'i lo-rgyus (a Rgyud-bži Ti-
betbe kerülésének története): 90-92. oldal.

Kolofon: (92. oldal) žes sman-gyi bšad-pa mdo-cam bkod-pa rjogs-so |
(a szútra-szerűen felépített orvoslás magyarázata befejeződik).

[illegible][illegible]

Rcis-kyi bstan-bčos
(A számítás tankönyve)

A címet a kolofon alapján rekonstruáltam. A mű a 6a tétel folytatásaként a 93-115. oldalon található. Szerkezetileg két részre oszlik: 1. lo-rgyus (történet): 94-96. oldal, valamint a 2. skar-rcis yan-lag lña bšad-pa (a csillagszámítás 5 részének magyarázata): 95-115. oldal.

Kolofon (114. oldal): 'di ni Rdo-rje gdan-bži dañ Dus-kyi 'khor-lo'i dgoñs don gčig-tu bsgril [bsgribs]-ba'i rcis-kyi bstan-bčos le'u bču-gsum-pa | Bod-yul Gcañ-gi yul Gru-gdan sa-ra luñ-pa 'Brug-pa'i bla-ma Su-re-ša-ma-ti bha-ḍas mjad-pa'i grub-rcis-kyi lugs-su bkod-pa yin-gyis | slar yañ rgyas-par 'dod-na | Rgya-gar dañ | Rgya-nag | Hor | Bal-po dañ | Bod sog-s-kyi rcis-kyi bstan-bčos thans-čad gčig-tu bsdus-šin don ma chañ-ba med-pa | Bod-yul-gyi čhos-kyi rgyal-po sde-srid Sañs-rgyas rgya-mchos mjad-pa'i bstan-bčos "Bai-ḍūrya dkar-po spyod-ldan sñiñ-ñor" žes-pa le'u sum-ču-rca-lña-pa | šog-grañs drug-brgya-dañ-so-gsum yod-pa dañ | de-ka'i bu-yig don mchams ñis-brgya-brgyad-pa, sog-grañs bži-brgya-don-gsum yod-pa-las rtogs-par gyis-šig |

"Jelen mű a Rdo-rje gdan-bži és a Dus-kyi 'khor-lo véleményeit egyesítő, tizenhárom fejezetből álló kronológiai tanulmánynak, a tibeti Cang tartomány Gru-dan sa-ra-beli mestere, a 'brug-pa szekta pepja, Surešamati által írt számítási rendszerének felépítését követi. - Ha újfent részletesen kíváncsi a témát tanulmányozni, akkor India, Kína, Mongólia, Nepál és Tibet összes számításelméleti tanulmányait egyesítő és az értelmi tökéletesség hiányosságát nélkülöző Bai-ḍūrya dkar-po spyod-ldan sñiñ-ñor c. művet tanulmányozd, melyet a tibeti tankirály, Sañs-rgyas rgya-mcho kormányzó írt, és 35 fejezetből áll 633 lapon, vagyis ugyanez kis betűkkel 208 fejezet, 473 lapon."

Zárókolofon (mindkét műre vonatkozó!, 115. oldal): čes sman dañ | rcis-kyi bstan-bčos don-bsdus zur-cam bris-pa 'di bžin dgos-don čhuñ yañ | run-pa Sken-čhar-bhig-gi 'dod-pa bžin | Zañs-dkar-gyi bcun-

-pa Sañs-rgyas phun-chogs-kyis sbyar-ba re-žig rjogs-so|

"Ezt az orvoslási és számítási rövid összefoglaló tanulmányt, mely a megszabó kívánsághoz hasonlóan rövid, az európai Szkendher bhig kívánsága szerint Sañs-rgyas phun-chogs zanglai szerzetes állította össze rövid idő alatt,"

Függelék: 116-118. oldal. A hatvanas ciklus (tib. rab-'byuñ) tabellája: 1. szanszkrit név tibeti betűkkel, 2. tibeti megfelelője, 3. kínai megfelelője, 4. a 12-es állatövi ciklussal történt azonosítása. Ez utóbbiak felett számjegyek is állnak.

A művet Csoma konzultáns lámája Sañs-rgyas phun-chogs állította össze, aki Csomát az előszóban barátjának (mja'-bo) nevezi. Mivel sem a hely, sem az idő nincs feltüntetve a kolofonban, nem tudjuk biztosan datálni a kéziratot. Csoma levelei alapján azonban megállapítható, hogy zanglai tartózkodása idején írta a láma.

A számítási (kronológiai) művet a láma Sureśamati műve nyomán állította össze, ezt a könyvet később Csoma beszerezte, s a gyűjteményében nemcsak ez, hanem a szerző ön-kommentálása is megtalálható (No. 7, 31). A másik könyv, amelyet a láma a kolofonban nagyon ajánl, Sañs-rgyas rgya-mcho híres könyve nincs ugyan meg a Csoma-gyűjteményben, azonban biztos, hogy Csoma ezt is megszerezte, mivel cikkeiben dolgozott belőle.

No. 7

"Gdan, Dus thun-moñs-kyi brcis-gži"i mnam-bśad; Blo-gsal dga'-ba
bskyed-pa'i pad-chal

("Lótuszliget, melyből a világitó értelem boldogsága fakad", A Gdan, Dus thun-moñs-kyi brcis-gži című mű részletes magyarázata)

Dbu-med írású kézirat. Tibeti papír, melyre fekete és piros tintával írtak.

Tükörméret: 5,5-7 x 47 cm, lapszám: 48, sorszám: 7, 8, 9.

Sureśamati "Gdan, Dus thun-moñ-gi rcis-gži" c. kronológiai munkájának (amely szintén megtalálható a Csoma-gyűjteményben, lásd No. 31) kommentálása, melyet maga a szerző irt.

No. 8

Sgra dan sñan-ñag, sdeb-sbyor sogs-kyi don
(Nyelvészet, költészet, metrika stb. értelmezése)

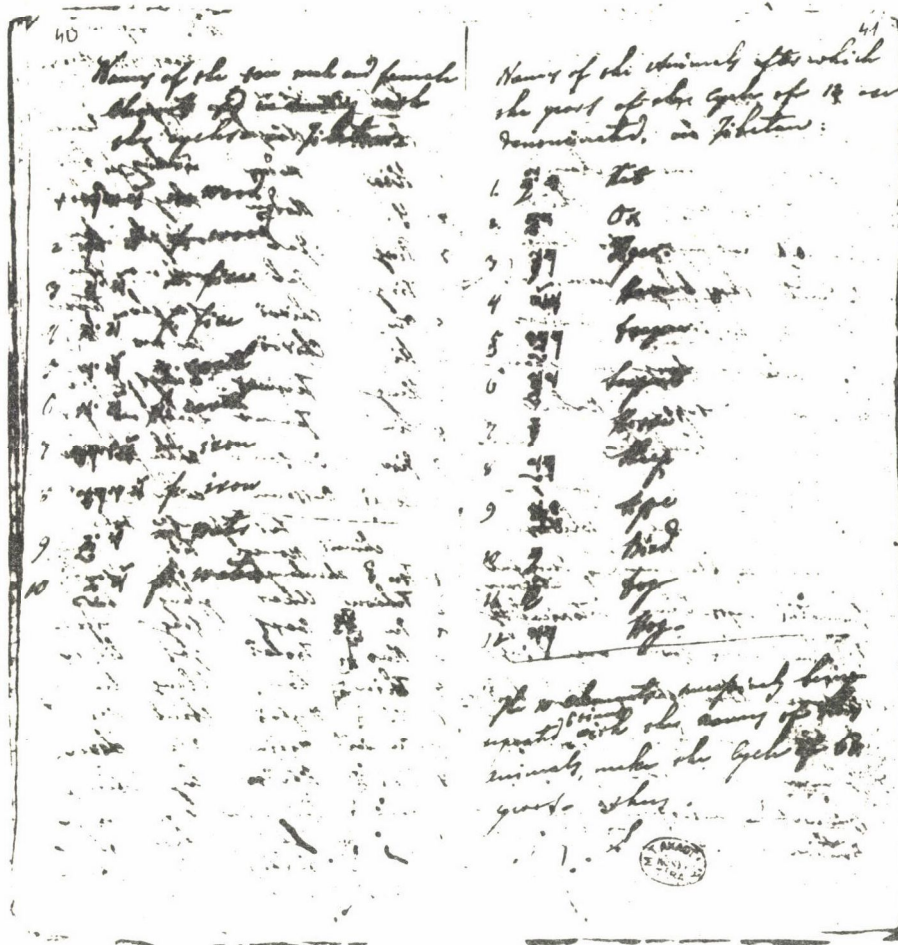
Az Alexander-könyvek egyike. Kézirat, dbu-čan írással. Indiai papír, füzetformájú füzéssel. A lapok mérete 12 x 24,5 cm, a tükör 9,5 x 20,5 cm. Mind az Alexander-könyvekkel, mind a tibeti könyvekkel el-
lentétben a sorok európai típus szerint álló elhelyezések, ebből adódik a magas (13) sorszám. Az írás nem szépen kalligrafált.

Sem cime, sem kolofonja nincs. Az általunk adott cím a bevezető szövegben található, melyet a szöveg tartalma is alátámaszt. Szerzője Sañs-rgyas phun-chogs, a "láma". A lapok számozatlanok, a könyvtári pagináció oldalak szerint történt. A mű maga 1-37. oldalon található, a 39-47. oldalon a műtől teljesen független feljegyzések állnak, 48-72. oldal pedig üres.

Bevezetés: egy versszak (4 soros, 11 szótagú) az invokáció után:

sgra dan sñan-ñag sdeb-sbyor sogs-kyi don
čuñ-zad-čig bsdus-don ñer mos dor-te
gžan-du khe dan grags-pa'i phyir ma yin
blo-gros dom-pa'i phyir yañ 'di ma byas

Nyelvészet, költészet, metrika és a többi lényege,
csupán csak rövidke összegzés, mely az ünnelegültséget elveti,
miként sem a csodálat hangjára, a himnévre,
sem pedig a bölcsék elnőlyülésére nem számít.

Csoma jegyzetei a tibeti kronológiáról

Szerkezete:

- I. Sgra rig-pa (nyelvtudomány): 3-8. oldal:
 1. sgra rig-pa ji-ltar byuñ-ba'i lo-rgyus (a nyelvtudomány keletkezésének története): 3-6. oldal,
 2. gžun-don ji-ltar yin-pa bšad-pa (alapértelmének kifejtése): 6-8. oldal.
- II. Sdeb-sbyor (metrika): 8-9. oldal.
- III. Zlos-gar (dráma): 9. oldal.
- IV. Mñon-brjod (metafora): 9-10. oldal.
- V. Sñan-ñag (költészet): 10-37. oldal:

Danḍin Kāvyaadarśájának (tibeti Dbyug-pa-čan: Sñan-ñag me-loñ) ismertetése, illetve művének rövid szerkezete.

 1. Lus (műfaj): 10. oldal,
 2. Rgyan (stilisztika): 10-37. oldal,
 3. Skyon sel bšad-pa (a hibák elkerülésének magyarázata): 37. oldal.

A könyv tartalmilag egységes, ugyanis rendkívül rövid bemutatása mindazoknak a tudományágaknak, melyek a nyelv- és irodalomelméletekkel foglalkoznak. A szerző (a "láma") több könyvre hívja fel Csoma figyelmét, melyek a bemutatott tudományágak irodalmában alapvető fontosságúak. Ezeknek javarészt Csoma meg is szerezte, s a Csoma-gyűjteményben megtalálhatók.

A kompilációt követő feljegyzések címe: Mr. Klaproth's Fragments - Mars 1831. Paris. A feljegyzések készítőjének neve nem szerepel, azonban az írás alapján megállapítható, hogy ezeket maga Csoma írta. A cím Mr. Klaproth egyik cikkére utal, melynek pontos címe: Table chronologique des plus célèbres patriarches et des événemens remarquables de la religion bouddhique, rédigée en 1678 (traduite du mongol), commentée par --. A cikk a Journal Asiatique 1831. évfolyamában található, a 161-176. oldalon.

Az első pillanatban úgy tűnik, mintha Csoma feljegyzései a cikk-

nek kivonatai lennének; ugyanis a kézirat a tibeti (egyben mongol, kínai és indiai) kronológia 10-es, 12-es és 60-as rendszerének tabelláit tartalmazza, miként Klaproth cikke is. A különbség azonban az, hogy míg Klaproth cikkében csak a mongol, kínai nevek és angol fordításuk szerepel, addig Csoma kéziratában a tibeti nevek is fel vannak tüntetve. A későbbiek során Csoma a kronológiai rendszert publikálta is (Grammar of the Tibetan Language, Appendix I: Tibetan Modes of Reckoning Time, 147-154. p.).

A Csoma-feljegyzés tudománytörténeti szempontból jelentős. Mint tudjuk, Csoma kronológiai datálásaiba két év számítási hiba "csúszott", ugyanakkor Klaproth datálásai (aki más, mongol forrásokból dolgozott) pontosak. A kérdés tehát az, hogy Csoma művének leadása (1832. december vége) előtt látta-e Klaproth cikkét, módja volt-e az összevetésre, vagy csak könyvének lezárása után találkozott Klaproth cikkével. Az viszont mindenesetre tény, hogy Csoma a későbbiek során sem korrigálta a számításaiban lévő pontatlanságot, így feltehető, hogy Klaproth adatainak tudatában is ragaszkodott eredeti elgondolásához.

No. 9

Bod-kyi skad-las gsar mññ-gi brda'i khyad-par ston-pa, legs-par bśad-
-pa'i Li-ši'i gur-khañ

("Li-ši palotája", A tibeti nyelvészet tárgyköréből az új és régi nyelv
különbségét bemutató elmés kifejtés)

Dbu-med írású kézirat, tibeti papír.

Tükörméret: 6 x 49 cm, lapszám: 12, sorszám: 7.

A szerző: Skyogs-ston, aki művének megírásakor főként श्री Manmanika által összeállított munkára támaszkodott, azonban homályos részeit értelmezte, s a témáról több társával konzultációt is tartott. A

művet gdon'-nag évében (a hatvanas ciklus 30. éve) írta, mivel azonban a kolofonban a ciklus száma nincs feltüntetve, s a szerző életét sem ismerjük, így a könyv elkészülésének idejét nem tudjuk datálni.

A tanulmány a tibeti nyelvtörténet fontos forrása, főként a preklasszikus nyelv szempontjából, hiszen a régi nyelvre (brda rñiñ) vonatkozó valamennyi későbbi nyelvészeti munka alapja. A könyvben a szerző a preklasszikus nyelvben előforduló elavult szavak klasszikus megfelelőjét adja, de ezen túlmenően egy-egy helyesírási, hangtörténeti szabályszerűség rövid meghatározására is kitér.

Kat.: MHTL, Vol. III, 582. p., No. 13.011; Sendai No. 7064; SB (Nachtrag) No. 33/3, 124. p.; SB (Nachträge) No. 125c, No. 125d, 147. p.

Irod.: B. I. Vladimircov: O tibetsko-mongolskom slovarě Li-Ši'i gur-khañ; Doklady Akademii Nauk SSSR, 1926, 27-30. p.

No. 10

Mñon-brjod; Mu-tig-gi 'phreñ-ba
("Igazgyöngyfűzér" c. metafora(gyűjtemény))

Dbu-čan írású kézirat, tibeti papír.

Tükörméret: 6,5 x 46 cm, lapszám: 29, sorszám: 6.

Śrī Śrīdharasena (tib. Dpal-'jin-sde) terjedelmes művéből a Mñon-brjod-kyi bstan-bčos sna-chogs gsal-ba šes-pa miñ-gžan; Mu-tig 'phreñ-ba-ból (Tandzsur, Mdo-'grel 133. kötete, lásd Suzuki No. 5898) maga a fordító (nevét a kolofon nem tünteti fel) kivonatolta a legfontosabbnak ítélteket.

A könyv a metafora-irodalom (tib. "más néven nevezés") tematikai rendbe csoportosított szótárszerű feldolgozása.

No. 11

'Phags-pa 'Jam-dpal-gyi mchan yan-dag-par brjod-pa
(A szent Mañjuśrī neveinek lényegi megnevezése)

Illusztrációkkal diszitett fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 6 x 48,5 cm, lapszám: 11, sorszám: 6.

A könyv szerzőként magát Buddhát tünteti fel, mivel azonban a mű a tantrikus irodalomba tartozik, nyilvánvalóan nem tekinthető hiteles adatnak. A szanszkrit eredetiből (Mañjuśrī nāmasaṃgīti) Kamalagupta és Śraddhākaravaman fordította tibetire, s mint az egyik (Gzuñs-bsdus néven ismert) gyűjteményes mű egy fejezete, került lamaista kánonba: Tandzsúr, Rgyud, Vol. 1.

A könyv témája az ún. nāmasaṃgīti (tib. mchan yan-dag-par brjod-pa, szószerint "való néven nevezés"), amely az ezoterikus buddhizmusnak jóga (tib. rnal-'byor) ágába tartozik - a lamaizmus szemszögéből. Csoma számára a könyv mégis mint lexikográfia lehetett érdekes.

A könyvet a Ekra-šis lhun-po kolostorban nyomtatták a fa-tyúk évének (a hatvanas ciklus 43. éve) 12. havában. A ciklus számát a kolofoon nem jelzi, mivel azonban az illusztráció nyomán gyanítható, hogy a könyv a második pancsen láma (1663-1737) életében került kiadásra, így a nyomtatás éve valószínűleg 1729.

Kat.: Suzuki No. 1; Sendai No. 6768, 6769, 6776, 6777; Taube No. 200-215; Walsh No. 79.

Irod.: R. O. Meisezahl: Über zwei mdo-maṅ Redkaitonen und ihre Editionen in Tibet und China; ZAS 2 (1968), 67-150. p.

No. 12

Che 'pho-ba ji-ltar 'gyur-pa'i mdo
(Az életből történő elmúlást bemutató szútra)

Dbu-čan írású kézirat. Tibeti papir, melyre fekete és piros tintával írtak.

Tükörméret: 4 x 31 cm, lapszám: 28, sorszám: 4.

A bardo-irodalomba tartozó könyv szerzője ismeretlen, maga a könyv a Tandzsar Mdo-sde (sna-chogs) 28. kötetében található.

Kat.: Suzuki No. 974.

No. 13

Čhos-kyi mam-graṅs-kyi brjed-byaṅ
(A (buddhista) tan műszavainak listája)

Dbu-čan írású kézirat, tibeti papir.

Tükörméret: 7 x 45 cm, lapszám: 10, sorszám: 6.

A szanszkrit eredetit (Dharma paryāyābhismaṇa) Śrīkuta (tib. Dpal-brcegs) írta, tibeti fordítói ismeretlenek. A könyv a Tandzsar Mdo-'grel 126. kötetében található. A lexikográfiai feldolgozás a buddhista doktrína alapvető műszavainak gyűjteményét foglalja magában.

Kat.: Suzuki No. 5850.

No. 14

Mñam-med Coñ-kha-pa čhen-pos mjad-pa'i Byañ-čhub lam-rim čhen-mo
(A páratlanul nagy Coñ-kha-pa készílette (mű:) A megvilágosodás
lépcsőzetes útja, a nagy (= bő kifejtésben))

Gazdagon illusztrált fanyomat, Tibeti papír.

Tükörméret: 7 x 48,5 cm, lapszám: 354, sorszám: 7.

A mű szerzője Coñ-kha-pa Blo-bzañ grags-pa (1357-1419), a lamaizmus végleges kialakítója, a dge-lugs-pa ("sárga szekta") megalapítója, aki könyvét a Rva-sgreñ kolostor melletti remetelakban írta. A lamaizmus krédójává lett tanulmány a dge-lugs-pa és bka'-gdans-pa szekták mesterei bodhimārga (tib. byañ-čhub-lam) tanának összegezése nyomán készült szisztematikus mű, melynek témája: a buddhista megvilágosodás útja - szerzetesek számára.

A gyűjteményben lévő nyomtatás a Bkra-šis lhun-po kolostor nyomdájában készült, a kolofont követő fohász szerzője Blo-bzañ ye-šes (a második pancsen láma, 1663-1737).

Kat.: Coñ-kha-pa Blo-bzañ grags-pa'i gsuñ-'bum (Suzuki No. 6001; Sendai 5392); Taube No. 2589; SB No. 435; Manen No. 198; Walsh No. 32.

Irod.: TPS 117. p.; G. C. Cybikov: Lam-rim cšen-po (Sztepenyi putyi k blazsensztvu) I-II. Vladivosztok 1913. (Izvesztija Vosztocsnogo Insztituta, Tom XXXVIII-XXXIX).

No. 15

Byañ-čhub lam-gyi rim-pa čhuñ-ba
(A megvilágosodás lépcsőzetes útja, a kicsi (= rövid kifejtésben))

Illusztrációkkal díszített fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 6 x 52 cm, lapszám: 181, sorszám: 6.

Az előző tétel alatt ismertetett Lan-rim čhen-mo rövidített formája, melyet maga a szerző, Coñ-kha-pa hajtott végre a Ri-bo dge-lan kolostorban.

Kat.: Coñ-kha-pa Blo-bzañ grags-pa'i gsuñ-'bum (Suzuki No. 60002, Sendai No. 5393); Taube No. 2590, Manen No. 198, Walsh No. 33.

No. 16

Eyañ-čhub lam-gyi rim-pa'i dmar-khrid; Thams-čad mkhyen-par bgrod-pa'i
myur-lam
("A tökéletes megértéshez vivő gyors út", A byañ-čhub lam-rim (tan)
vezérfonala.)

Illusztrációkkal díszített fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 7 x 49 cm, lapszám: 82, sorszám: 6.

A könyvet Blo-bzañ ye-šes, a második pancsen láma (1663-1737) írta a Bka-'gdams pho-brañ-ban, főként az első pancsen láma Dmar-khrid bde-lam műve hatásától ösztönözve. Szerkezetileg két négy részből áll, az elsőben a lam-rim doktrina kialakításában munkálkodó mesterek rövid bemutatása, a másodikban pedig magának a tannak az elemzése található.

Kat.: Blo-bzan ye-šes-kyi gsuñ-'bum (MHTL, Vol. I, 52. p., No. 1019); Sendai No. 6980; Taube No. 2600, SB No. 387; Manen No. 196.
Irod.: TPS 132. p.

No. 17

Byañ-čhub lam-gyi rim-pa'i bla-ma brgyud-pa'i mam-par thar-pa; Padma
dkar-po'i 'phren-ba
("Fehér lótszfüzér"; A byañ-čhub lam-rim (tan) hagyományának
története)

Illusztrációkkal diszitett fanyomat, tibeti papir.

Tükörméret: 7 x 50 cm, lapszám: 61, sorszám: 6.

A könyvet a második pancsen láma, Blo-bzañ ye-šes (1663-1737) írta Blo-bzañ bzañ-po inspirációjára. A mű nem számozott 49 fejezetből áll, melyekben a byañ-čhub lam-rim doktrínát művelő egyes skolasztikusok életrajzát adja, magának a tantételnek történeti áttekintésével együtt.

Kat.: Blo-bzañ ye-šes-kyi gsuñ-'bum (MHTL, Vol. I, 52. p., No. 1.018); Toyo No. 114-1276.

Irod.: TPS 132. p.; Vosztrikov 110. p.

No. 18

Eyañ-čhub lam-gyi sgron-ma
(A megvilágosodás útjának mécsese)

Illusztrációval diszitett fanyomat, tibeti papir.

Tükörméret: 6,5 x 50 cm, lapszám: 6, sorszám: 6.

A mű szerzője Atiśa, vagy más nevén Dipamkara śrījñāna (tib.

Mar-me mjad, 982-1054), Tibet második megtérésének vezéralakja. Az eredeti szanszkrit művet (Bodhipathapradīpa) önmaga, valamint Dge-ba'i blo-gros fordította tibetire, mely bekerült a Tandzsur Mdo-'grel (dbu-ma) részébe, annak 31. kötetében található.

Kat.: Suzuki No. 5343, 5378; Taube No. 677.

No. 19

"Lam-gyi gco-bo nam gsum"-gyi nam-bšad, gsuñ-rab kun-gyi gnad
bsdus-pa; Legs-bšad sñiñ-po

("A bölcs magyarázatok szive"; A "Lam-gyi gco-bo nam gsum" részletes magyarázata, valamennyi (e tárgyra vonatkozó) diskurzus lényegének gyűjteménye)

Fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 6,5 x 48 cm, lapszám: 57, sorszám: 6.

A tanulmány szerzője Blo-bzañ ye-šes, a második pancsen láma (1663-1737), aki 'Jam-dbyañs čhos-'phel ösztönzésére írta meg kommentálását Coñ-kha-pa egyik, mindössze néhány lapnyi terjedelmű leveléhez. A levelet Coñ-kha-pa tanítványának, Cha-kho dbon-po Nag-dbañ grags-pa-nak írta, s 'Lam-gyi gco-bo nam gsum-gyi gdams-pa ("Az út három fő tényezőjére vonatkozó upadésa") címen bekerült gyűjteményes művei közé is (Lásd: Sendai No. 5275/85). Jelen magyarázat két nagy részből áll, az első (20-14a) Coñ-kha-pa nagyságának méltatását, a második (21b-56b) pedig levelének magyarázatát tartalmazza. Ez utóbbi hat alfejezetre tagolódik, melyek közül a negyedik (21b-55b) a tulajdonképeni magyarázat, mint azt címe is jelzi: lam-gyi gco-bo ñid bšad-pa ("magának a Lam-gyi gco-bo-nak magyarázata"). Ebben a részben kerül ki-

fejtésre a három tényező, úgymint *ñes-'byuñ*, *byañ-čhub-kyi sems*, *yañ-dag-pa'i lta-ba* (szkr. *niryāta*, *bodhicitta*, *saṃyakdr̥ṣṭi*).

Kat.: *Blo-bzan ye-šes-kyi gsun-'bum* (MHTL, Vol. I, 52. p., No. 1020).

Irod.: TPS 132. p.

No. 20

Čhos-'byuñ: *Bstan-pa'i padma rgyas-pa'i ñin-byed*
("A tan lótuszát szélesen kitáró napsugár" c. vallástörténet)

Illusztrációval díszített fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 6,5 x 46,5 cm, lapszám: 189, sorszám: 7.

A mű szerzője a *brug-pa* szekta vezéralakja, *Pad-ma dkar-po* (1527-1592), aki *Goñ-dkar sde-srid-jének* ösztönzésére írta meg könyvét 1575-ben, melyben a buddhista tan történeti áttekintését adja, Buddhától a XVI. század végéig. A vallástörténeti munkák közül kiemelkedő alkotásban a '*brug-pa* szekta jelentőségét hangsúlyozza.

Szerkezetiileg három nagy fejezetből áll, az elsőben (2a-7b) Buddha legendás világrajöttét, a másodikban (7b-13b) a mester tanításának rövid summáját, a harmadikban (13b-198b) pedig a Buddhát követő mesterek tanításáról esik szó. Ezen utóbbi fejezetben találjuk: hogyan gyűjtötték össze Buddha tanait, a tan Indiában való elterjedése és megszilárdulása, a *Mahāyāna* kialakulása és Tibetben történt első és második elterjedése.

Kat.: *Padma dkar-po'i gsuñ-'bum* (MHTL, Vol. I, 113. p.)

Faksimile kiadás: Lokesh Chandra: *Tibetan Chronicle of Padma-dkar-po*: *Sata-Pitaka Series*, Vol. 75, New Delhi 1968.

Irod.: Vosztrikov 94. p.

No. 21

'Dod-khams dbaṅ-phyug-ma Dmag-zor rgyal-mo'i sgrub-thabs, gtor-čhog
(Kama-deva úrnőjének, Dmag-zor királynőnek megjelenítő ritusa)

Fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 7 x 50 cm, lapszám: 23, sorszám: 6.

A művet Dge-'dun rgya-mcho, a második dalai láma (1476-1542) kompilálta számos forrásmunka felhasználásával. A mű az ezoterikus buddhizmus sādhana részébe tartozik, központi alakja Dmag-zor istennő (szkr. Rematī vagy más nevén Pārvatī), aki nem más, mint Dbyaṅs-čan-ma (szkr. Sarasvatī) istennő haragvó aspektusa.

Kat.: Dge-'dun rgya-mcho'i gsuṅ-'bum (Sendai No. 5577/1), SB No. 343/4; Taube No. 880-883.

No. 22

Dge-sloṅ-ma Dpal-mo'i lugs-kyi Thugs-rje čhen-po'i sgrub-thabs
(Dpal-mo apáca látomása szerinti Thugs-rje čhen-po megjelenítése)

Fanyomat (összefolyó betűk helyenként olvashatatlan szöveget eredményeznek), tibeti papír.

Tükörméret: 6 x 48 cm, lapszám: 9, sorszám: 6.

Szerzője Dge-'dun rgya-mcho, azaz a második dalai láma (1476-1542), a könyv az ezoterikus buddhizmus sādhana körébe tartozik, köz-

ponti alakja Spyān-ras-gzigs (szkr. Avalokiteśvara) 11 arcú aspektusa.

Kat.: Dge-'dun rgya-mcho'i gsuñ-'bum (Sendai No. 5559); SB No. 379/7.

No. 23; No. 24

Üres számok. A Csoma-gyűjtemény újraszámozásakor Nagy Lajos Gyula ugyanis felvett két idegen tibeti könyvet is a Csoma-kollekcióba, melyekről feltételezte, hogy a Csoma-gyűjteménybe tartoznak. A két könyv valószínűleg Duka Tivadar ajándéka.

No. 25

Gsuñ-lan čhab-šog-gi skor-mams
(Válogatott levelek)

Fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 7 x 50,5 cm, lapszám: 14, sorszám: 6.

A leveleket Blo-bzañ dpal-ldan ye-šes, azaz a harmadik pancsen láma írta, aki négy szerzetes társa által feltett - vallásos jellegű - kérdésekre ad feleletet. A levelek a szerző gyűjteményes művébe is bekerültek. A nyomtatás a Bkra-šis lhun-po kolostorban készült.

No. 26

Rgyal-po Zla-ba bzañ-po'i rnam-phrul, ta'i-si-tu čhen-po Rnam-rgyal
grags-pa'i 'dri-ba
(Zla-ba bzañ-po király inkarnációjának, Rnam-rgyal grags-pa-nak
kérdései)

Fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 7 x 50 cm, lapszám: 3, sorszám: 6.

Lásd: No. 27 alatt.

No. 27

Rgyal-po Zla-ba bzañ-po'i rnam-'phrul, ta'i-si-tu čhen-po Rnam-rgyal
grags-pa'i 'dri-ba'i lan
(Zla-ba bzañ-po király inkarnációja, Rnam-rgyal grags-pa kérdéseinek
válasza)

Fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 7 x 50 cm (a lapméret azonban jelentősen eltér egymástól, mivel az 1-15. lap 12,5 x 61,5 cm, a 16-27. lap pedig 10,5 x 58 cm), lapszám: 27, sorszám: 6.

Rnam-rgyal grags-pa levele (No. 26), melyet Nam-riñ-ból 1459. év 8. havában küldött az első dalai lámának, Dge-'dun grub-pa-nak (1391-1475), aki a Bkra-šis lhun-po-ból küldte el válaszáat. Rnam-rgyal grags-pa a levélben a Mñon-rtogs-rgyan-ban, valamint annak Señ-ge bzañ-po (Haribhadra) által készített kommentálásában tárgyalt šer-phyin filozófiai problémáira kér magyarázatot. A könyvet a Bkra-šis lhun-po kolostorban nyomtatták.

Kat.: Dge-'dun grub-pa'i gsuñ-'bum (Sendai No. 5538, 5539).

No. 28

Grub-pa'i gnas čhen-po Šambhala'i mam-bšad, 'Phags-yul-gyi rtogs-
-brjod-dañ bčas; No-mchar bye-ba'i 'byuñ-gnas
("A csodálatos tettek forrása"; A bölcsek nagy helyének, Sambhalának
leírása, a szent ország (= India) bemutatásával együtt)

Fanyomat, tibeti papir.

Tükörméret: 6,5 x 51 cm, lapszám: 50, sorszám: 6.

A híres művet Blo-bzañ dpal-ldan ye-šes, a harmadik pancsen láma (1737-1780) írta a Bkra-šis lhun-po kolostorban 1775. év 6. havában, főként Mkhas-grub dpal-bzañ-po (1385-1438) művének hatására. A könyv Šambhala (a Kālacakra rendszer mitikus szülőházája) leírása mellett India részletesebb bemutatását tartalmazza, mely utóbbi G. Bogle angol utazó 1775-ös sigacei látogatása hatását mutatja. Emellett India történetét adja Asóka-tól Pratitasena-ig.

Kat.: SchP No. 445c.

Irod.: Vosztrikov 141. p.; A. Grünwedel: Der Weg nach Šambhala des dritten Gross-Lama von bKra-šis-lhun-po blo bzañ dPal ldan Ye šes: SBAW XXIX (1915), 3. Abhandlung.

No. 29

Dus-kyi 'khor-lo'i 'čhad-thabs-kyi zin-bris, legs-bšad; Gsal-ba'i me-loñ
 ("Tündöklő tükör" c. elmés kifejtés; A Dus-kyi 'khor-lo (rendszer)
 kifejtési módjának rövid leírása)

Fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 6,5 x 40,5 cm, lapszám: 42, sorszám: 7.

Szerzője Lha-dbañ blo-gros bzañ-po, vagy ismertebb nevén Sureśamatibhadra (a XVI. sz. második felében élt), aki művét Rcibs-ri bsam-gliñ kolostor apátjának ösztönzésére írta, Padma dkar-po (1526-92) műveire támaszkodva.

No. 30

Bstan-rcis; 'Dod-sbyin gter-bum
 ("A kívánságokat teljesítő kincsestár" c. kronológiai tanulmány)

Fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 7 x 46,5 cm, lapszám: 31, sorszám: 6.

A művet Lha-dbañ blo-gros bzañ-po (Sureśamatibhadra) írta 1592-ben. A szerző kronológiai munkája megírásakor Padma dkar-po (1526-92) elméletét vette alapul.

Irod.: Vosztrikov 80. p., 234-238. p.; E. Schlaginweit: Die Berechnung der Lehre (München 1897).

No. 31

Gdan, Dus thun-moñ-gi rcis-gži
(A Gdan(-bži) és Dus(-'khor) általános számítási rendszere)

Fanyomat, tibeti papir.

Tükörméret: 7,5 x 43 cm, lapszám: 61, sorszám: 6.

A könyv szerzője Lha-dbañ blo-gros bzañ-po (Sureśamati-bhadra, élt a XVI. század második felében), aki kronológiai tanulmányát a Gdan-bži és Dus-'khor rendszerre alapozza. A könyv 13 fejezetből áll.

No. 32

Rcis-kyi snoñ-'gro ñer-'kho nram-gsal: Rig-lam sgo-'byed
("Az, ami a tudomány útjának kapuját feltárja" - bevezetés a kronológiába,
közérthető formában)

Dbu-čan írású kézirat, tibeti papir.

Tükörméret: 4 x 24,5 cm, lapszám: 17, sorszám: 4.

Sem bevezetése, sem kolofonja nincs, szerzője ismeretlen. A mű alapfokú ismereteket közlő jellege miatt nem kizárt, hogy ezt a könyvecskét is Sañs-rgyas phun-chogs írta.

A kis összefoglalás az aritmetika alapelemeivel (egyszeregy) kezdődik, majd az egész kronológia rövid leírását adja: hónapok nevei, tizenkettes és hatvanas ciklus stb.

No. 33

Byā-ka-ra-ṇa Sum-ču-pa dan | Rtags-kyi 'jug-pa gñis
(Sum-ču-pa és Rtags-kyi 'jug-pa - e két nyelvészeti mű)

Fanyomat, tibeti papir.

Tükörméret: 7,5 x 52 cm, lapszám: 4, sorszám: 6.

Két mű közös kiadása, melyek a tibeti grammatika alapl művei, a később megírt tibeti nyelvészeti munkák zöme rájuk épül. Szerzőjük a kolofon szerint Thonmi Sambhoṭa (Anu), aki a hagyomány szerint a VII. század közepén, a tibeti írást megalkotta. Mindkét mű bekerült a Tandzsurba, annak Mdo-'grel részének 124. kötetébe.

Kat.: Suzuki No. 5834, 5835; Sendai No. 7056; Taube No. 2680, 2681; NW No. 1, 2; Nebesky 181. p.; Schiefner No. 3676, 3677; SchP No. 460b; Laradijn No. 31; SB (Nachträge) No. 460a (149. p.).

No. 34

Bod-kyi brda'i bstan-bčos, legs-par bšad-pa; Rin-po-čhe'i za-ma-tog
bkod-pa

("Drágakő-ékszerládika-épitmény" c. elmés kifejtés; Tibeti nyelvészeti
tanulmány)

Fanyomat, tibeti papir.

Tükörméret: 6,5 x 46,5 cm, lapszám: 30, sorszám: 6.

A mű szerzője ža-lu locáva, másképpen Ža-lu-pa rin-čhen Čhos-skyon bzañ-po (Dharmapāla, 1440-1527), aki könyvét 1514. 4. havának 25. napján fejezte be (74 éves korában) Grva-thañ kolostorában. A

nyomtatás a Bsam-grub bde-čhen kolostorban készült 1526-ban, ahol a 86 éves szerző maga volt a sajtó alá rendező. A tanulmány hét fejezetre oszlik, bennük az elé- és föléirt betűk helyesírásával, valamint a szandhi szabályaival foglalkozik a szerző.

Kat.: SB (Nachtrag) No. 31 (123. p.); Taube No. 2676.

Irod.: B. Laufer: Studien zur Sprachwissenschaft der Tibeter, Zamatog: Sitzungsberichte der philos.-philol.- und hist. Cl. der königl. bayer. Akademie der Wiss. zu München 1898, 519-590. p.

No. 35

Bod-kyi brda'i bye-brag gsal-bar byed-pa'i bstan-bčos, chig-le'ur byas-pa;

Mkhas-pa'i ŋag-gi sgron-ma

("A bölcsek beszédének mécsese" c. világosan kifejtett verses tanulmány;
Tibeti nyelvészet)

Fanyomat, tibeti papir.

Tükörméret: 7 x 50,5 cm, lapszám: 27, sorszám: 6.

A mű szerzője Ŋag-dban čhos-kyi rgya-mcho, Dbyaŋs-čan sñems-pa'i sde, a kolofon szerint mint Dpa'-khaŋ-ŋa čhos-mjad locáva ismert, aki könyvét a hatvanas ciklus 32. évének 9. havának 15. napján fejezte be (mivel a ciklus számát a kolofon nem adja, a szerző életét pedig nem ismerjük, így a datálást nem tudjuk megadni). A könyvet a Bkra-šis lhun-po kolostorban nyomtatták. A mű három fejezetre tagolódik, melyekben az eléirtakkal, az esetrendszerrel és a szandhival foglalkozik a szerző.

Kat.: SchP No. 458a; SB (Nachtrag) No. 28, 123. p. és No. 33/2, 123-4. p.; SP (Nachträge) No. 125e, 147. p.; NW No. 8; Walsh No. 29; Nebesky 184. p.; Sendai No. 7065.

Irod.: Bacot: Les slokas 224. p.

No. 36

"Luñ-ston-pa Sum-ču-pa dan Rtags-kyi 'jug-pa"'i mam-'grel, legs-par
bšad-(pa): Šñan-byed nor-bu
("Világosságot adó drágakő" c. elmés kifejtés; A Sum-ču-pa és Rtags-
- 'jug-pa művek részletes magyarázata)

Fanyomat, tibeti papír (helyenként olvashatatlan szöveg).

Tükörméret: 6 x 48 cm, lapszám: 64, sorszám: 6.

Szerzője Bya-rigs mam-gliñ-pa, paṇ-chen Dkon-mčhog čhos-
-grags, aki a könyvét 1683-ban készítette el. A mű a Sum-ču-pa és
Rtags-'jug-pa (lásd: No. 33) művek szisztematikus kommentálása. A nyom-
tatás a Phun-chogs-gliñ kolostorban készült, a zárófohászt Gdon-drug
bsñems-pa'i lañ-cho írta.

Kat.: MHTL Vol. III, 579. p. No. 12.938; TPS 123. p.

No. 37

"Šñan-ñag me-loñ" dka-'grel; Dbyaṅs-čan dgyes-pa'i glu-dbyaṅs
("Dbyaṅs-čan-ma istennő örömteli harmóniadús éneke"; A "Šñan-ñag
me-loñ" c. mű problémáinak magyarázata)

Illusztrációkkal diszitett fanyomat, tibeti papíron. Az egész szö-
vegen áthúzódó sajátosság, hogy az e és o magánhangzókat jelölő mel-
lékjelek hiányoznak, s így kétes olvasatokat eredményeznek. Az egyes
fejezeteket sárga áthúzással emelték ki, de ezt nem következetes rend-
szerességgel alkalmazták.

Tükörméret: 6,5 x 45 cm, lapszám: 122, sorszám: 6.

A könyvet az ötödik dalai láma, Ṅag-dbañ blo-bzañ rgya-mcho (1617-1682) írta negyven éves korában, 1657-ben. A könyv Dañdin (tib. Dbyug-pa-čan) Kāvyaādarśa (tib. Śān-ñag me-loñ) c. művének szisztematikus kommentálása, mely követi az alapmű szerkezetét, négy fejezetben magyarázza a címet (8a), az invokációt (8a-8b), magát a tárgyalást (8b-114a) és a függelékét (114a-119a). A tárgyalás magyarázatakor a műfajok (tib. lus), a stilisztikai díszítőelemek (tib. rgyan) és a költészetben előforduló hibák elhárítása (tib. skyon sel-ba) kerül kifejtésre. A könyvet Lhaszában, a Potala-nyomdában készítették.

Kat.: Ṅag-dbañ blo-bzañ rgya-mcho'i gsuñ-'bum (Sendai No. 5669); SchP No. 459b; NW No. 19; Walsh No. 34; Nebesky 186.p. Irod.: TPS 133. p.

No. 38

Rgya-skad klog-thabs-kyi gžurñ-don, dper-brñod-dañ bčas-pa :

Klags-pas čhog-pa

("Ami recitálás útján kielégülést nyújt"; A szanszkrit szöveg recitálásának lényege, példákkal együtt)

Fanyomat, tibeti papír.

Tükörméret: 6 x 51 cm, lapszám: 15, sorszám: 6.

A könyvet Kun-dga bde-legs irnok állította össze, s a szanszkrit szövegek olvasásának módját adja. A nyomtatás a Bkra-šis lhun-po kolostorban készült.

Kat.: MHTL Vol. III, 580. p., No. 12.955.

b/ Tematikai mutató a katalógushoz²⁷

I. Világi tudományok (phyi rig-pa)

Nyelvtudomány (sgra rig-pa):

Byā-ka-ra-ṇa Sum-ču-pa dan Rtags-kyi 'jug-pa (szerző: Thon-mi Samb-
hoṭa) No. 33

"Luñ-ston-pa Sum-ču-pa dan Rtags-kyi 'jug-pa"'i rnam-'grel, legs-par
bšad-pa; "Sñan-byed nor-bu" (szerző: Rnam-glin-pa, Dkon-mčhog
čhos-grags) No. 36

Bod-kyi brda'i bstan-bčos, legs-par bšad-pa; "Rin-po-čhe'i za-ma-tog
bkod-pa" (szerző: Ža-lu-pa, Čhos-skyon bzañ-po) No. 34

Bod-kyi brda'i bye-brag gsal-bar byed-pa'i bstan-bčos chig-le'ur byas-
-pa; "Mkhas-pa'i ṇag-gi sgron-ma" (szerző: Dpa'-khañ lo-cā-ba,
Dbyaṇs-čan sñems-pa'i sde) No. 35

Bod-kyi skad-las: gsar mñiñ-gi brda'i khyad-par ston-pa, legs-par bšad-
-pa'i "Li-ši'i gur-khañ" (szerző: Skyogs-ston) No. 9

Čhos-kyi mam-graṇs-kyi brjed-byaṇ (szerző: Dpal-brcegs) No. 13

Rgya-skad klog-thabs-kyi gžuñ-don, dper-brjod-dan bčas-pa; "Klags-pas
čhog-pa" (szerző: Kun-dga' bde-legs) No. 38

Sgra dan sñan-ṇag, sdeb-sbyor sogs-kyi don (Alexander-könyv, szer-
zője Saṇs-rgyas phun-chogs) No. 8

Irodalomtudományok (sñan-ṇag, sdeb-sbyor, mñon-brjod, zlos-gar):

Sgra dan sñan-ṇag, sdeb-sbyor sogs-kyi don (Alexander-könyv, szer-
zője Saṇs-rgyas phun-chogs) No. 8

"Sñan-ṇag me-loñ" dka'-'grel; "Dbyaṇs-čan dgyes-pa'i glu-dbyaṇs" (szer-
ző: rgyal-ba lña-pa, ṇag-dbañ blo-bzañ rgya-mcho) No. 37

Mñon-brjod; "Mu-tig-gi 'phreñ-ba" (szerző: Dpal-'jin-sde) No. 10

Logika (chad-ma):

Dris-lan; "Grub-mtha'i rgya-mchor 'jug-pa'i gru-rjiñ" (Alexander-könyv, szerzője Chul-khrims rgya-mcho) No. 3

Gyógyászat (gso rig-pa):

Gso-dpyad yan-lag brgyad-pa, "Rgyud-bži"'i bsdoms-chig bkod-pa (Alexander-könyv, szerzője Sañs-rgyas phun-chogs) No. 6a

Asztronómia, kronológia (skar-rcis):

Bstan-rcis; "'Dod-sbyin gter-bum" (szerző: Sureśamatibhadra) No. 30

Gdan, Dus thun-mon-gi rcis-gži (szerző: Sureśamatibhadra) No. 31

"Gdan, Dus thun-mon-s-kyi brcis-gži"'i nmam-bšad; "Elo-gsal dga'-ba bskyed-pa'i pad-chal" (szerző: Sureśamatibhadra) No. 7

Dus-kyi 'khor-lo'i 'čhad-thabs-kyi zin-bris, legs-bšad; "Gsal-ba'i me-loñ" (szerző: Sureśamatibhadra) No. 29

Rcis-kyi bstan-bčos (Alexander-könyv, szerzője Sañs-rgyas phun-chogs) No. 6b

Rcis-kyi sñon-'gro ñer-'kho nmam-gsal; "Rig-lam sgo-'byed" (szerzője ismeretlen) No. 32

Történeti művek (lo-rgyus, čhos-'byuñ, nmam-thar stb.):

Čhos-'byuñ "Bstan-pa'i padma rgyas-pa'i ñin-byed" (szerzője Padma dkar-po) No. 20

Dris-lan; Grub-mtha'i rgya-mchor 'jug-pa'i gru-rjiñ" (Alexander-könyv, szerzője Chul-khrims rgya-mcho) No. 3

Rgya-gar rum-yul-pa Sken-dhas dris-lan (Alexander-könyv, szerzője Kun-dga' čhos-legs) No. 4

Bčom-ldan-'das thub-pa'i dbañ-po'i mjad-pa, mdo-cam brjod-pa, mthon-bas don-ldan rab-tu dga'-ba-dañ bčas-pas; "Dad-pa'i ñin-byed phyogs brgyar 'čhar-ba" (szerző: Tāranātha) No. 5

Byaň-čhub lam-gyi rim-pa'i bla-ma brgyud-pa'i mam-par thar-pa; "Padma dkar-po'i 'phreñ-ba" (szerző: Blo-bzañ ye-šes) No. 17

Grub-pa'i gnas čhen-po Šambhala'i mnam-bšad, 'Phags-yul-gyi rtogs-brjod-dañ bčas ; "No-mchar bye-ba'i 'byuñ-gnas" (szerző: Blo-bzañ dpal-ldan ye-šes) No. 28

II. Exoterikus buddhizmus

Exoterikus upadéša (byaň-čhub-kyi lam):

Byaň-čhub lam-gyi sgron-ma (szerző: Atiša) No. 18

Mñam-med Coñ-kha-pa čhen-pos mjad-pa'i "Eyaň-čhub lam-rim čhen-mo" (szerző: Coñ-kha-pa) No. 14

Eyaň-čhub lam-gyi rim-pa čhuñ-ba (szerző: Coñ-kha-pa) No. 15

Byaň-čhub lam-gyi rim-pa'i dmar-khrid: "Thams-čad mkhyen-par bgrod-pa'i myur-lam" (szerző: Blo-bzañ ye-šes) No. 16

Eyaň-čhub lam-gyi rim-pa'i bla-ma brgyud-pa'i mam-par thar-pa: "Padma dkar-po'i 'phreñ-ba" (szerző: Blo-bzañ ye-šes) No. 17

"Lam-gyi gco-bo rnam gsum"-gyi mnam-bšad, gsuñ-rab kun-gyi gnad bsdus-pa ; "Legs-bšad sñiñ-po" (szerző: Blo-bzañ ye-šes) No. 19

Egyéb exoterikus művek (dbu-ma stb.):

Rten-čin 'brel-bar 'byuñ-ba'i sñiñ-po'i chig-le'ur byas-pa (szerző: Klu-sgrub) No. 1

Rgya-gar rum-yul-pa Sken-dhas dris-lan (Alexander-könyv, szerzője Kun-dga' čhos-legs) No. 4

Gsuñ-lan čhab-šog-gi skor-mams (szerző: Blo-bzañ dpal-ldan ye-šes) No. 25

Rgyal-po Zla-ba bzañ-po'i mnam-phrul, ta'i-si-tu čhen-po kñam-rgyal grags-pa'i 'dri-ba; -lan (szerző: Dge-'dun grub-pa) No. 26, 27.

III. Ezoterikus buddhizmus (Bar-do, sgrub-thabs, mchan yañ-dag-par brjod-pa)

- Bar-do'i gdams-pa: "Sku gsum thar-pa'i ñe-lam" (szerző: Bya-btañ-pa l'hyag-rdor nor-bu) No. 2
- Che 'pho-ba ji-ltar 'gyur-pa mdo (szerzője ismeretlen) No. 12
- 'Dod-khams dbañ-phyug-ma Dmag-zor rgyal-mo'i sgrub-thabs, gtor-čhog (szerző: Blo-bzañ čhos-kyi rgyal-mchan) No. 21
- Dge-sloñ-ma Dpal-mo'i lugs-kyi Thugs-rje čhen-po'i sgrub-thabs (szerző: Dge-'dun rgya-mcho) No. 22
- 'Phags-pa 'Jam-dpal-gyi mchan yañ-dag-par brjod-pa (szerző: pszeudo Buddha) No. 11

c/ A katalógus anyagának betűrendes mutatója a tibeti alfabétum szerint²⁷

- "Klags-pas čhog-pa" No. 38
- klog-thabs No. 38
- "Sku gsum thar-pa'i ñe-lam" No. 2
- "Mkhas-pa'i ñag-gi sgron-ma" No. 35
- "Grub-mtha'i rgya-mchor 'jug-pa'i gru-rjiñ" No. 3
- Grub-pa'i gnas čhen-po Šambhala'i mnam-bšad, 'Phags-yul-gyi rtogs-brjod-dañ bčas; No-mchar bye-ba'i 'byuñ-gnas No. 28
- Dge-sloñ-ma Dpal-mo'i lugs-kyi Thugs-rje čhen-po'i sgrub-thabs No. 22
- Rgya-skad klog-thabs-kyi gžuñ-don, dper-brjod-dañ bčas-pa; "Klags-pas čhog-pa" No. 38
- Rgya-gar rum-yul-pa Sken-dhas dris-lan No. 4
- Rgyal-po Zla-ba bzañ-po'i mnam-'phrul, ta'i-si-tu čhen-po Rnam-rgyal grags-pa'i 'dri-ba'i lan No. 27
- Sgra dan sñan-ñag, sdeb-sbyor sogs-kyi don No. 8
- ñag-sgron No. 35
- "No-mchar bye-ba'i 'byuñ-gnas" No. 28

Mñon-brjod: "Mu-tig-gi 'phreñ-ba" No. 10

Bčom-ldan-'das thub-pa'i dbaň-po'i mjad-pa mdo-cam brjod-pa mthon-bas
don-ldan, rab-tu dga'-ba-daň bčas-pas; "Dad-pa'i ñin-byed phyogs
brgyar 'čhar-ba" No. 5

čhab-šog No. 25

Čhos-kyi mam-grans-kyi brjed-byaň No. 13

Čhos-'byuň; "Bstan-pa'i padma rgyas-pa'i ñin-byed" No. 20

Mñam-med Coň-kha-pa čhen-pos mjad-pa'i "Byaň-čhub lam-rim čhen-mo"
No. 14

"Sñan-riag me-loň" dka'-'grel; "Dbyaňs-čan dgyes-pa'i glu-dbyaňs" No. 37
bsñuň-gnas No. 22

Rten-čin 'brel-bar 'byuň-ba'i sñiň-po'i chig-le'ur byas-pa No. 1

"Estan-pa'i padma rgyas-pa'i ñin-byed" No. 20

Bstan-rcis; "Dod-sbyin gter-bum" No. 30

"Thams-čad mkhyen-par bgrod-pa'i myur-lam" No. 16

"Dad-pa'i ñin-byed phyogs brgyar 'čhar-ba" No. 5

Dus-kyi 'khor-lo'i 'čhad-thabs-kyi zin-bris legs-bšad; "Gsal-ba'i me-loň"
No. 29

'Dod-khams dbaň-phyug-ma Dmag-zor rgyal-mo'i sgrub-thabs, gtor-čhog
No. 21

Gdan, Dus thun-moň-gi rcis-gži No. 31

"Gdan, Dus thun-moňs-kyi brcis-gži"i mam-bšad; "Blo-gsal dga'-ba
bskyed-pa'i pad-chal" No. 7

"Dod-sbyin gter-bum" No. 30

dri-ba No. 26

dris-lan No. 27

Dris-lan; "Grub-mtha'i rgya-mchor 'jug-pa'i gru-rjiň" No. 3

"Sñan-byed nor-bu" No. 36

"Padma dkar-po'i 'phreñ-ba" No. 17

'Phags-pa 'Jam-dpal-gyi mchan yaň-dag-par brjod-pa No. 11

Bar-do'i gdams-pa; "Sku gsum thar-pa'i ñe-lam" No. 2

Bod-kyi skad-las: gsar rñin-gi brda'i khyad-par ston-pa, legs-par bšad-
pa'i "Li-ši'i gur-khaň" No. 9

Bod-kyi brda'i bstan-bčos, legs-par bšad-pa; "Rin-po-čhe'i za-ma-tog
bkod-pa" No. 34

- Bod-kyi brda'i bye-brag gsal-bar byed-pa'i bstan-bčos, chig-le'ur byas-
-pa; "Mkhas-pa'i ṅag-gi sgron-ma" No. 35
- Byā-ka-ra-ṇa Sum-ču-pa dañ Rtags-kyi 'jug-pa gñis No. 33
- Byañ-čhub lam-gyi sgron-ma No. 18
- Byañ-čhub lam-gyi rim-pa čhuñ-ba No. 15
- Byañ-čhub lam-gyi rim-pa'i bla-ma brgyud-pa'i mam-par thar-pa; "Padma
dkar-po'i phreñ-ba" No. 17
- Byañ-čhub lam-gyi rim-pa'i dmar-khrid; "Thams-čad mkhyen-par bgrod-
-pa'i myur-lam" No. 16
- "Byañ-čhub lam-rim čhen-mo" No. 14
- "Blo-gsal dga'-ba bskyed-pa'i pad-chal" No. 7
- "Dbyaṅs-čan dgyes-pa'i glu-dbyaṅs" No. 37
- "Mu-tig-gi 'phreñ-ba" No. 10
- me-loñ tī-ka No. 37
- dmar-khrid No. 16
- Rcis-kyi sñon-'gro ṅer-'kho mam-gsal; "Rig-lam sgo-'byed" No. 32
- Rcis-kyi bstan-bčos No. 6b
- Che 'pho-ba ji-ltar 'gyur-pa mdo No. 12
- mchan-brjod No. 11
- "Rig-lam sgo-'byed" No. 32
- "Rin-po-čhe'i za-ma-tog bkod-pa" No. 34
- "Lam-gyi gco-bo mnam-gsum"-gyi mnam-bšad, gsuñ-rab kun-gyi gnad
bsdud-pa; "Legs-bšad sñiñ-po" No. 19
- lam-gco No. 19
- lam-rim čhuñ-ba No. 15
- lam-rim čhen-mo No. 14
- "Li-ši'i gur-khan" No. 9
- "Luñ-ston-pa Sum-ču-pa dañ Rtags-kyi 'jug-pa"'i mnam-'grel, legs-par
bšad-pa; "Sñan-byed nor-bu" No. 36
- "Legs-bšad sñiñ-po" No. 19
- šre-ya pad-phreñ No. 17
- sum rtags No. 33, No. 36
- "Gsal-ba'i me-loñ" No. 29

Gsun-lan čhab-šog-gi skor-mams No. 25

Gso-dpyad yan-lag brgyad-pa, "Rgyud-bži"'i bsdoms-chig bkod-pa No. 6a
lha-mo No. 21

IV.

**SZÉCHENYI ISTVÁN
CSOMA-EREKLYÉJE**

A Csoma ereklye

„VEGYETEK PÉLDÁT HAZÁNK NAGYJAI...”

Csoma emberi alakjának példaképpül állítása nemcsak Eötvös József gyászbeszédében, hanem a reformkor másik kiemelkedő alakjának, a "legnagyobb magyarnak" Csoma-ereklyéjében is kifejezésre jutott.

Széchenyi István 1858-ban fiától, Bélától kapott kép alapján festményt készíttetett Csoma dardzsiligi sirjáról, s a festményt keretbe foglalt aranyozott rézfoglalatra emléksorokat vésetett.

A festmény 13 x 17 cm-es méretű, melyet 2,5 cm-es foglalattal övez. A keret tetején a magyar címer áll, magára a keretre pedig három sorban a következő feliratú szöveget vésette Széchenyi:

"Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt kitartható hazafiságtul lelkesítve - Körösi Csoma Sándor -, bölcsőjét kereste a Magyarnak, és végre összeroskadott fáradalmi alatt. Távul a hazátul aluszsa örök álmát; de él minden jobb magyarnak lelkében. Az itt ábrázolt sírkő nyugszik hamvain. Britt Társaság emelte tudományos érdekeiért. Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek védőre, hanem töretlen honszeretet, zarándok: önmegtagadás, és vas akarat. Vegyetek példát hazánk nagyjai és gazdagai, egy árva fiun, és legyetek hű magyarok tettel nem pusztá szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogatással! Széchenyi István."

Az ereklyét Széchenyi személyes emlékként tisztelte, haláláig az íróasztalán tartotta, ami arra enged következtetni, hogy az élete utolsó éveiben vivódó Széchenyi a töretlen kitarthatás példaképének felidézésével önmaga számára is erőt merített.

Halálát követően az ereklye hosszabb ideig a család tulajdonában volt, s csak 1876-ban adományozta Széchenyi Béla az Akadémiának; hátlapjára az adományozás tényét rávésette: "A magyar tud. Akadémiának emlékül. Gr. Széchenyi Béla 1876".

Az ajándékot az Akadémia 1876. november 27-i összes ülésén a főtítkár mutatja be, s a tudós társaság "ez igen becses ajándékot a kettős kegyelet érzelmeivel fogadván ... a becses ereklye biztos megőrzése iránt azt rendeli, hogy az az akadémiai könyvtárban, mint a közönség által látogatott és kellő felügyelet alatt lévő helyen, legyen elhelyezve üveg szekrényben, hogy a látogatóknak szemébe tűnhessék" (Akad. Ért. 1876, 187. p.). Széchenyi Bélának írt nov. 30-i levelében Arany János, az Akadémia főtítkára fejezi ki köszönetét a "honkereső hontalan bujdosóra" emlékeztető ereklyéért.

Amikor 1910-ben az Akadémia Csoma dardzsilingi siremlékére emléksorokat helyez el, Széchenyi kifejező sorainak első két sorát véseti a márványra.

Az ereklyét jelenleg az MTA Könyvtára Kézirattára őrzi.

V.

**KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR
ÉLETÚTJA**

1. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK CSOMA ÉLETÉHEZ

1. 1813. december 19. - 1814. május 19. - Csoma katonai felmentésével kapcsolatos okmányok. (publ. Csetri 1968, 134-135, 137. p.)

Csomának, mint székely katonakötelesnek katonai szolgálat alóli felmentése ügyében a nagyenyedi kollégium rektora ír kérvényt a főconsistoriumhoz, az továbbítja az erdélyi főparancsnoksághoz, majd ugyanezen úton vissza a jóváhagyás.

2. 1815. június 16. - Csoma nagyenyedi végbizonyítványa. (publ. Csetri 1968, 138. p.)

Tanulmányait lezáró szigorlatát "maxima cum laude" minősítéssel tette le.

3. 1815. június 16. - A nagyenyedi professzori kar ajánlása külföldi tanulmányútra. (publ. Csetri 1968, 138-139. p.)

Ajánlás Göttingenbe vagy Heidelbergbe.

4. 1815. július 1. - 1816. január 28. - Utlevelének megszerzése. (publ. Csetri 1968, 139-140. p.)

A hosszantartó procedura útja: Abats J. református püspök a főconsistoriumnak, az tovább a guberniumnak, majd az Erdélyi Udvari Kancelláriának; onnan ugyanezen úton vissza.

5. 1816. április 11. - 1818. - Göttingeni tartózkodásával kapcsolatos feljegyzések.

Beiratkozása (Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei. Budapest 1955. 201. p.), a göttingeni egyetem tanári

karának, magyar diákjainak, Csoma lakhelyeinek és szállástársainak, a kölcsönzött könyveknek listája (Cholnoky, Turán 1942, 8-18. p.)

6. 1818. július 29. - Csoma göttingeni végbizonyítványa. (publ. Cholnoky, Turán 1942, 18. p.)

7. 1818. március 11. - 1818. november 9. - A Máramarosszigeti Ref. Egyházközség meghívása. (publ. Csetri 1967, 34-36. p.)

A consistorium jegyzőkönyvei Csoma felkéréséről, megkereséséről, majd pedig a visszautasításról.

8. 1820. november 29, Teherán. - Csoma levele H. Willocknak. (publ. Tud. Gyűjt. 1825: I, 6. p.)

Csoma köszönetét fejezi ki a Willock testvéreknek teheráni vendéglátásukért (francia nyelvű levél).

9. 1820. december 21, Teherán. - Csoma levele Kovács József nagyenyedi tanárnak. (publ. Baktay, 51-53. p.)

Csoma utólagosan tájékoztatja az "Érdemes Patronus Urakat", hogy "elindultam nemzetem eredete felkeresésére", s az út folytatásához anyagi segítségüket kéri. Ez a levél indította el az országos gyűjtést.

A levél Konstantinápolyon keresztül 1821. március 18-án érkezett meg Nagyenyedre, kivonatát a Tud. Gyűjt. is ismerteti (1821: V, 119-121. p.)

10. 1821. március 1, Teherán. - Csoma levele G. Willock és H. Willock testvéreknek. (publ. Tud. Gyűjt. 1825: I, 6-7. p.)

Búcsúvétel és köszönet az eddigi pártfogásért, továbbá azért a 40 aranyért, amelyet kölcsönképp felvett.

11. 1821. március 1, Teherán. - Csoma végrendelete. (publ. Tud. Gyűjt. 1825: I, 9-10. p.)

"Nemzetünk eredetének és régibb történeteinek felkeresése és kifejtése végett indultam volt ki hazámból", s most továbbindulása előtt

szellemi örökségét, vagyis az őshaza fellelésére vonatkozó elképzeléseit hagyja hátra, ha útja során meghalna: "aki ezen célban én utánam megindul, Konstantinápolyban a török nyelvet megtanulván, ezen egy nyelvvel bátran elindulhat, és egyenesen az említett országokba menjen" azaz "a mi elejünk legrégibb hazájába, nagy és kis Bukáriába".

A hátrahagyott levelet G. Willock Csoma akarata értelmében egy bizonyos idő elteltével felbontja és elküldi a konstantinápolyi osztrák követnek (lásd: No. 16).

12. 1821. - 1832. - Csoma magyarországi segélyezésével kapcsolatos iratok. (publ. Csetri 1967, 36-38. p.; Kárffy, 157-168, 224-234, 438-454. p.)

A magyar vármegyék jegyzőkönyvei, az erdélyi gyűjtésre vonatkozó levéltári iratok.

13. 1822. április 30, Tebris. - H. Willock levele Cartwrightnak, a konstantinápolyi brit konzulnak, a Kelet-indiai Társaság megbizottjának. (publ. Tud. Gyűjt. 1825: I, 7. p.)

Nem tud hiradással szolgálni Csomáról, bár érdeklődött és keresztet Meshedben is.

14. 1822. július 10, Konstantinápoly. - Lützov gróf, osztrák internuncius levele a Titkos Udvari Kancelláriának. (publ. Tud. Gyűjt. 1825: I, 11-12. p.)

Az udvar 1821. szeptember 18-i utasításának megfelelően a pesti Trattner "könyv-áros" által gyűjtött 86 aranyat továbbította Cartwrighton, a Kelet-indiai Társaság megbizottján keresztül a teheráni angol követnek, hogy ő, ha Csoma felbukkanna, átadja. Ha Csoma előkerülne, azonnal jelezni fogja.

15. 1823. április 21, Szrinagar. - W. Moorcroft levele Kennedy szabáthui századosnak. (publ. Duka (angol), 34-35. p.; Duka, 32-33. p.)

W. Moorcroft ajánlólevele, melyet Csomának elválásukkor adott,

s melyet Csoma csak jóval később, 1824. november 26-án ad át Kennedy századosnak.

A levélben W. Moorcroft felelősséget vállal Csoma jelleme és tudomány iránti odaadása felől, röviden bemutatja Csoma célkitűzéseit, melyek egyuttal az "általa érintett céloknak" is hasznosak. A kormány erkölcsi és anyagi pártfogásába ajánlja.

16. 1823. május 12, Tauris. - G. Willock levele Cartwrighthez. (publ. Tud. Gyűjt. 1825: I, 8-9. p.)

G. Willock, mivel nem kap semilyen hírt Csomáról, elküldi Csoma leveleit (lásd: No. 8, 10, 11). Kifejezi aggodalmát, hogy Csomát valami szerencsétlenség érhet.

17. 1823. július 25, Konstantinápoly. - Ottenfels báró, osztrák internuncius levele a Titkos Udvari Kancelláriának. (publ. Tud. Gyűjt. 1825: I, 12. p.)

Továbbítja a fenti levelet (No. 16) és azok mellékleteit (No. 8, 10, 11).

18. 1824. november 28, Szabáthu. - Kennedy százados levele feletteséhez Ambálába. (publ. Duka (angol), 23. p.; Duka, 22. p.)

Mellékli W. Moorcroft ajánlólevelét (No. 15), és eligazítást kér.

19. 1824. november 29, Ambála. - Válaszlevél No. 18-ra. (publ. Duka (angol), 23. p.; Duka, 22. p.)

Az ambálai parancsnok utasítja Kennedy századost, hogy a főkományszóság döntéséig tartóztassa vissza Csomát.

20. 1824. december 24, Kalkutta. - Lord Amherst levele Kennedy századoshoz. (Ismeretlen, létéről No. 21-ből tudunk)

A főkományszóság Csomától részletes életrajzt és tervbeszámolót kér. A levelet Csoma 1825. január 23-án kapja kézhez.

21. 1825. január 28, Szabáthu. - Csoma levele Kennedy századoshoz. (publ. Duka (angol), 24-32. p.; Duka, 23-30. p.)²⁸

Csoma fenti (No. 20) felszólításra ad igen részletes életrajzt és útjának eddigi beszámolóját. Célja: "elhatároztam, hogy elhagyom hazámat s keletre jövök, s ahogy lehet biztosítván mindennapi kenyeremet, egész életemet oly tudományoknak szentelendém, melyek a jövőben hasznára lehetnek az európai tudós világnak általában s különös világot vehetnek bizonyos - még homályban lévő adatokra nemzetem történetében". Amennyiben a kalkuttai Ázsiai Társaság érdeklődést mutatna munkája iránt, szívesen dolgozna, "kutatásaim első eredményét neki terjeszteném be".

22. 1825. március 25, Kalkutta. - Lord Amherst főkormányzó levele Ch. Elliotthoz, a Delhiben székelő kormánytitkárhoz. (Ismeretlen, létéről No. 23-ból tudunk)

A kormány engedélyezi Csoma kutatását, melyet anyagilag is támogat.

23. 1825. május 5, Szabáthu. - Csoma levele Kennedy századosnak. (publ. Duka (angol), 41-65. p.; Duka, 38-59. p.)

Mivel a kormány támogatását elnyerte, Csoma kötelességének érzi, hogy eddigi előremeneteléről és céljairól bővebb felvilágosítással szolgáljon. Bemutatja lámáját (Saṅs-rgyas phun-chogs, ejtsd: Szangyé Pincog), személyét, jellemét, képzettségét. Felsorolja azokat a témaköröket, amelyekkel a láma segítségével betekintést nyert. Igen részletes leírást ad a tibeti lexikográfiáról és a kánonikus irodalom (Kandzsúr, Tandzsúr) felosztásáról. Megemlíti, hogy kérésére milyen kivonatokat készítettek a tibeti lámák.

A továbbiakban célkitűzéseit részletezi. Mindenekelőtt fő feladatának egy tibeti-angol szótár és egy tibeti nyelvtan megalkotását tekinti, majd a tibeti irodalom rövid ismertetését és szemelvényválogatást kíván adni, végül a tibeti történelem fő vonalát szeretné körvonalazni. Munkája befejeztével Kalkuttába szándékszik utazni.

A levelet hevenyészett etimológiai megjegyzések és magyar nyelv-rokonító felvetések zárják.

24. 1825. július 12, Khorim Derreck. - H. Willock levele Cartwright konstantinápolyi angol konzulnak. (publ. Tud. Gyűjt. 1826: IV, 125-126. p.)

Testvérőnek Bombayból 1825. március 20-án kelt levelére hivatkozva értesíti, hogy W. Moorcroft angol kormányügynök 1824. december 10-én (téves!, valójában: 1822. július 16.) találkozott Csomával, aki Bucharából jött, s a találkozást követően Tibetbe ment.

25. 1825. július 29, Kalkutta. - A. Stirling kormánytitkár levele H. H. Wilsonhoz, a Bengáli Ázsiai Társaság titkárához. (publ. Duka (angol), 67-68. p.; Duka, 60-61. p.)

A kormány megbízásából értesítést ad a Csomával eddig történetekről, mellékli Csoma két levelét (valószínűleg No. 21, 23), s felszólítja az Ázsiai Társaságot, hogy lépjen Csomával érintkezésbe "szolgáltatnak és képzettségének legcélszerűbb módon való felhasználása" érdekében. Kéri, hogy a jövőben a Társaság tartsa a kapcsolatot vele.

26. 1825. augusztus 10, Konstantinápoly. - Ottenfels báró levele Metternich herceghez. (publ. Tud. Gyűjt. 1826: IV, 124-125. p.)

A különféle sűrűn jött "magas útmutatások" válaszaként végre hirt továbbíthat Csomáról. Mellékli No. 24-et.

27. 1825. augusztus 10, Kalkutta. - H. H. Wilson levele Csomához. (Ismeretlen, létéről No. 30-ból tudunk).

A levelet Csoma csak 1826. június 26-án vette kézhez. A levélben H. H. Wilson értesíti, hogy publikálta Csoma leveleit (No. 21, 23), egyben pedig megküldi Csomának véleményezés végett az "Oriental Quarterly"-ben napvilágot látott tibeti szójegyzék-kivonatát (a Serampoore Dictionary-ből levő szemelvény.)

28. 1825. szeptember 3, Eécs. - Metternich hg. levele a Magyar Királyi Udvari Kancelláriához. (publ. Tud. Gyűjt. 1826: IV, 124. p.)

Továbbítja a Csomáról érkezett híreket, mellékli a No. 24, 26 leveleket.

29. 1825. október 16, Tetha. - Csoma levele Kennedy századosnak. (publ. Duka (angol), 68-71. p.; Duka, 61-64. p.)

Leírja útját Szabáthuból Baséhr tartományba érkezéig, majd mivel ott megfelelő konzultáns-lámát nem lelt, Zanszkár tartományba ment, hogy régi lámáját (= Sañs-rgyas phun-chogs) megkeresse. A láma falujába, Tethába 1825. augusztus 12-én érkezett, a láma azonban csak szeptember 26-án tér haza, akivel megegyezik, hogy november 10-től Puktal kolostorban fognak dolgozni, ahol Csoma 1826 októberéig kíván maradni.

30. 1826. augusztus 21, Puktal. - Csoma levele H. H. Wilsonhoz. (publ. Duka (angol), 71-72. p.; Duka, 65. p.)

Beszámolva eddigi terepmunkájáról a láma nagyfokú hanyagságára panaszkodik, aki nem váltotta be ígéreteit, más lámát pedig nem talál. Az *Oriental Quarterly*-ben megjelent cikkekre nem tér ki érdemben, mivel azt egészében hibásnak tartja.

31. 1826. szeptember 5, Szabáthu. - Kennedy százados levele H. H. Wilsonnak. (publ. Duka (angol), 71. p.; Duka, 64. p.)

Továbbítja Csoma levelét (No. 30), egyben felhívja a figyelmet Csoma szűkös anyagi helyzetére, s Kalkuttába utazásának elősegítésére figyelmezteti a Társaságot.

32. 1826. november 14, Kalkutta. - H. H. Wilson levele Kennedy századoshoz. (Ismeretlen, létét a No. 33, 34 jelzi).

33. 1827. január 17, Szabáthu. - Csoma levele Kennedy századosnak. (publ. Duka (angol), 74-75. p.; Duka, 66-68. p.)

Röviden beszámol tanulmányútjáról. A láma rendkívül hanyagnak bizonyult, s így nemigen haladt előre munkájában: "elvesztegettem drága időmet és a pénzt". Kárpótlásként megemlíti, hogy sikerült értékes tibeti

könyveket beszereznie. A Quarterly-ben megjelent cikket most sem érdekesíti tárgyalásra. Ujabb segélyt nem kér, csak azt, hogy 1828 októberéig dolgozhasson.

34. 1827. január 17, Szabáthu. - Kennedy százados levele H. H. Wilsonhoz. (publ. Duka (angol), 73. p.; Duka, 66. p.)

Válasza (No. 32-re) azért késett, mert megvárta Csoma visszatérését, akinek levelét (No. 33) mellékli. Ő bővebben említi Csoma elmarasztaló véleményét a Serampore Dictionary-ről. Jelzi, hogy Csoma témérdek halmaz tibeti könyvet gyűjtött.

35. 1827 eleje, Kalkutta. - Az Ázsiai Társaság tagjainak levele H. H. Wilsonhoz. (publ. Baktay, 169. p.)

Nem látják indokoltnak, hogy Csoma anyagi segítségét a jövőben is a Társaság adja, erre a kormányt tartják illetékesnek. Javasolják, hogy Kennedy százados Csoma nevében ily jellegű kérelmet terjesszen a kormányhoz.

36. 1827. április 3, Szabáthu. - Kennedy százados levele H. H. Wilsonhoz. (publ. Duka (angol), 76. p.; Duka, 69. p.)

Jelzi, hogy Csoma levelére (No. 33) mindezideig nem kapott választ, ezért közbenjárva megismétli Csoma kérését (1828 októberéig Szabáthuban kíván dolgozni), s anyagi segítséget kér számára.

37. 1827. május 5, Szabáthu. - Csoma levele Kennedy századoshoz. (publ. Duka (angol), 78-79. p.; Duka, 69-70. p.)

Csoma Gerard doktor levelére hivatkozik, amely őt "nagy aggodalomba ejtette" (a Serampore Dictionary). Ujra leírja tudományos célját, s kéri a kormány engedélyét, hogy vagy Szabáthuban dolgozhasson, vagy pedig még három évi tanulmányutat nyerhessen Felső-Buséhr tartományba. Anyagi segítséget is kér. A levelet elkeseredett hangvételű sorok zárják.

38. 1827. június 14, Kalkutta. - A. Stirling kormánytitkár levele Csomához. (publ. Duka (angol), 79. p.; Duka, 71. p.)

A kormány engedélyezi a három éves kutatóutat Buséhr tartományba,²⁹ s azt havi 50 rupiával támogatja.

39. 1829. január 21, Szabáthu. - G. E. Gerard levele W. Fraser delhi-i kormánytitkárhoz. (publ. Duka (angol), 80-98. p.; Duka, 72-89. p.)³⁰

Gerard doktor utazása során meglátogatja a kánumi kolostorban dolgozó Csomát, akihez csaknem baráti szálak fűzik (Csoma Szabathuban történt első felbukkanása óta ismerik egymást). Gerard hosszabb időzés után 1828. szeptember 30-án válik el Csomától, s a látogatás tapasztalatairól jelentést tesz a kormánynak. A terjedelmes levél aprólékosan finom kifejtése Csoma életrajzának legmegbízhatóbb és legszínesebb forrása.

Jellemzi körülményeit, a rideg természeti viszonyokat éppúgy, mint a lámakolostorban divó életmódot, Csoma szűkös anyagi helyzetét, láma-mesterével kialakult kapcsolatát. Pontos jellemrajzot ad Csomáról: fáradhatatlan tudományos ambíció, igénytelen életmód, szerény magatartás, túlzó önérzetesség, tartózkodó-zárkózott viselkedés, egészséges elismertetési becsvágy: "egész világi boldogsága abban áll, hogy megélhessen, de csak azért, hogy magát az emberiségnek szentelhesse". Fő témája a tibeti szótár és nyelvtan, elkészítésüket a kormánytól kapott segítség ellenszolgáltatásának érzi. Ezek közel állnak a befejezéshez. Emellett elsősorban a kánumi kolostorban fellelhető Kandzsor és Tandzsor szisztematikus analizálásával foglalkozik. Távlatos célkitűzése Mongóliába jutni, "hogy megismerkedjék az ottani népnek érdekes őskori hazájával". Végül megemlíti Gerard doktor, hogy elutazása előtt rábirta Csomát, hogy filológiai munkálkodása mellett, apróbb meteorológiai feljegyzéseket is készítsen.³¹

40. 1829. január 22, Szabáthu. - G. E. Gerard levele W. Fraser kormánytitkárhoz. Előző levél kísérlője (publ. Duka (angol), 100. p.; Duka, 90-91. p.)

A kísérőlevélben Gerard jelentésének okát adja: különös vonzalmat érez Csoma sorsa iránt, mivel Csoma munkálkodásának Szabáthuban való megjelenése óta szemtanúja, s így "nekem van a legjobb tudomásom helyzetéről és feladatáról". A levél második részében W. Moorcroft rövid életútjával és tragikus sorsával foglalkozik.

41. 1829. július 15, Kalkutta. - H. H. Wilson levele Csomához. (publ. Duka, 92-93. p.)

Az Ázsiai Társaság nevében biztosítja Csomát, hogy "mindnyájan nagy érdeklődéssel viseltetnek Önnek Tibetben folytatott irodalmi kutatásai iránt, és nagy eredményeket várnak kegyed szorgalmától és kutatásától". Egyúttal értesíti, hogy havi illetményéhez ezentúl a Társaság is 50 rupiával hozzájárul, s bármely könyv beszerzésében is szívesen segítik.

(A Csoma számára kedvező változást nyilvánvalóan Gerard doktor jelentése váltotta ki.)

42. 1829. augusztus 21, Kánun. - Csoma levele H. H. Wilsonhoz. (publ. Duka (angol), 103-104. p.; Duka, 94-95. p.)

Csoma sértődött hangnemben utasítja vissza illetményének felemelését, mivel a múltbeli mellőzöttségét szándékoltnak véli: "a határozat nagyon bizonytalan jellemű, amely engem a jövőre nézve csak olyan kétes helyzetben hagy, mint amilyenben eleinte valék". A könyvekre hasonlóképp nem tart igényt, mivel azokra eddig lett volna szüksége: "hat egész éven át voltam mellőzve", ennek ellenére méltányos feltételek mellett szívesen dolgozik a Társaság vagy a kormány megbízásából, tudományos vonalon.

43. 1829. szeptember 3. Szabáthu. - Kennedy százados levele H. H. Wilsonhoz. (publ. Duka (angol), 104-105. p.; Duka, 95. p.)

Csoma elutasító levelét továbbítja. Ő maga az elutasítást rossz szájizzal, de nem ellenségesen kommentálja. Okát Csoma érzékeny jellemében látja: "olykor előzékenységem oly egykedvűséggel utasította vissza, hogy azt megérteni képtelen vagyok". Jóindulatúan ajánlja közvetítő szerepét továbbra is.

words, for the explanation of every thing that occurred in secret. - Now the
Hib. language, if well understood, may be consulted with advantage, for the expla-
- nation of many technical terms in the whole complicated system of the Buddhist
Doctrine, there being extant several Collections of Sanscrit and Hib. words &
phrases to this purpose.

6. With respect to the 422d page) The Doctrine taught by Shakyas
according to many Tibetan Authorities, was collected at three different times after his death.
It was first collected, immediately after his death, by some of his principal disciples,
whose names are mentioned - The second Collection was made one hundred & twenty
years after the death of Shakyas, in the time of the king Ashoka Ashoka - The
third in the time of Kanishka, the king, four hundred years after the death of Shakyas,
when the followers of Buddha had separated themselves into eighteen different
Chapters or sects. After that time, it is probable the Buddhist Doctrine in India
itself has undergone several modifications, and the more so in the country into which
it was afterwards propagated. It was commenced to be introduced into Tibet in the
7th century after Chr., was very flourishing in the 9th, it was greatly per-
- sected & almost suppressed in the beginning of the 10th. It was again firmly
established in the eleventh century. What progress it made afterwards in Tibet
& in the Mongol Country, there are many historical documents thereof
recorded in the Hib. books.

7. Thus I have endeavored to express my sentiments, with respect
to some parts of the 28th Article of the Hib., without touching the topics
of higher speculation. - I beg you will kindly excuse me for my short-
- ness. I shall do all my possible, in my further reading, to merit the continuance
of your favour. I have the honor to remain, with much respect,

Yours,

Kanara, 30th December,
1829.

Your obedient and humble servant
Alexander Csoma de Körös.

44. 1829. december 21, Katmandu. - B. H. Hodgson levele Csomához. (Ismeretlen, a No. 45 említi)

B. H. Hodgson nepáli követ és orientalista szakmai levele, melyben könyvét küldi Csomának és véleményét kéri róla.

45. 1829. december 30, Kánun. - Csoma levele B. H. Hodgsonnak. (publ. Duka (angol), 106-111. p.; Duka, 100-101. p.)

B. H. Hodgson könyvének tibeti vonatkozású részeinél teszi meg észrevételeit.

46. 1830. február 15, Katmandu. - B. H. Hodgson levele Csomához. (Ismeretlen, No. 47 említi)

A levelet Csoma 1830. április 14-én kapta kézhez. A levélben Hodgson Csoma előző levelére (No. 45) reagálva újabb kérdéseket intéz Csomához a lamaiszmusra vonatkozóan.

47. 1830. április 30, Kánun. - Csoma levele B. H. Hodgsonnak. (publ. Duka (angol), 110-111. p.; Duka, 100-101. p.)

A nepáli és tibeti buddhizmus egybevetésével, Hodgson által felvetett tibeti filológia problémáival foglalkozik Csoma. A levél rendkívül udvarias hangvétele ellenére elhárító jellegű.

48. 1830. március 26, Kánun. - Csoma levele Kennedy századoshoz. (Ismeretlen, a No. 49 említi)

49. 1830. május 30, Kánun. - Csoma levele Kennedy századoshoz. (publ. Duka (angol), 105. p.; Duka, 96. p.)

Hivatkozik március 26-i levelére, melyben kérte, hogy az esős évszakot novemberig még a terepen tölthesse. Most a válasz után érdeklődik. Egyben kéri, hogy anyagi járandóságát tartsák Szabáthuban, mivel új könyvek beszerzésére nem nyílik már lehetősége. Jelzi, hogy a láma június 20. körül haza szándékszik térni Zanszkárba.

50. 1830. június 29, Szabáthu. - Kennedy százados levele a főkományszósághoz Delhibe. (publ. Duka (angol), 106. p.; Duka, 96-97. p.)

Mellékli Csoma levelét (No. 49), s felsőbb jóváhagyás reményében jelzi, hogy saját hatásköréből engedélyezte Csoma tartózkodásának meghosszabbítását. Meleg hangú sorokban ismerteti Csoma működését, s a főkományszóság anyagi támogatását kéri, hogy Csoma terepmunkája befejeztével Kalkuttába mehessen.

51. 1830. április - augusztus. - A magyar segély kijuttatásáról. (publ. Kárfy, 224-225. p.)

A nádor 1830. április 28-án kelt levelében érdeklődik, hogy a Csoma részére küldendő összeget miként juttathatná el. A nádor levele a magyar királyi udvari kancellárián, majd az állami titkos kancellárián keresztül jut el a konstantinápolyi követhez, akinek jelentése ugyanezen úton kerül a nádorhoz (július 23-án), aki Pest vármegyéhez továbbítja (augusztus 3.). A jelentésben a követ értesíti a kományszerveket, hogy az angol diplomáciai szervek tanácsa, hogy Csomával az érintkezés egyetlen útja a londoni követségen keresztül lehetséges.

52. 1830. május 5, Kalkutta. - Csoma jelentése A. Swinton kormánytitkárnak. (Ismeretlen, No. 53 említi)

53. 1830. május 6, Kalkutta. - A. Swinton levele Csomához. (publ. Duka (angol), 112. p.; Duka, 102. p.)

Tudomásul vette Csoma jelentését (No. 52), s Csoma megérkezését jelentette a főkományszóságnak.

54. 1831. május 27, Szimla. - A főkományszóság levele A. Swintonnak. (publ. Duka (angol), 112. p.; Duka, 103-104. p.)

A főkományszóság nem látja tisztán Csoma további sorsát, szüksége van-e a jövőben anyagi támogatásra? Javasolja, hogy kérjék fel Csomát megfelelő anyagi ellenszolgáltatás ellenében B. H. Hodgson által az Ázsiai Társaságnak küldött tibeti könyvek katalogizálására.

55. 1831. július 15, Kalkutta. - H. H. Wilson levele a kormány főtitkárához (A. Swinton?). (publ. Duka (angol), 112. p.; Duka, 104. p.)

Tudomásul veszi a kormány június 21-én kelt levelében közölt határozatot, mely szerint a kormány jóváhagyta Csomának az Ázsiai Társaságnál történő alkalmazását.

56. 1831. október 3, London. - Neumann osztrák követségi tanácsos levele Csomához. (Ismeretlen, No. 57 említi)

57. 1832. április 30, Kalkutta. - Csoma levele Neumann követségi tanácsoshoz.³² (publ. Magyar Tudomány 1972: 5, 320-327. p.)

Neumann levelét (No. 56) Csoma 1832. április 25-én, a levéllel egyidejűleg átutalt 142 fontot pedig április 30-án kapta kézhez. Megköszöni a nádor, a rendek és a pesti vármegye gyűjtését, de mivel a pénzt nélkülözni tudja, szanszkrit könyveket vásárol majd belőle, melyeket hazaküldi Magyarországra tanulmányozás végett. Ugy véli ugyanis, hogy a két nyelv között rokonság fedezhető fel. Maga jelenleg a tibeti filológiával foglalkozik, abban a reményben, hogy hazája őstörténetére vonatkozó adatokat is talál. Feltett szándéka visszatérni hazájába, azonban még néhány évet keleten szándékszik tölteni.

58. 1832. december 26, Kalkutta. - H. H. Wilson levele a kormány főtitkárához. (publ. Duka (angol), 113. p.; Duka, 104-105. p.)

A kormány tudomására hozza, hogy elkészült Csoma tibeti nyelvtana és tibeti-angol szótára. Vállalja-e a kormány a kiadás költségeit? Egyben jelzi, hogy elkészült Csoma buddhizmusra vonatkozó terminológiai szógyűjteménye is. Megemlíti, hogy Csoma a Nepálból érkezett tibeti könyvek identifikálását és katalogizálását végezte eddig és jelenleg is ezen dolgozik.

59. 1832. december 27, Kalkutta. - A kormány levele H. H. Wilsonnak. (publ. Duka (angol), 114. p.; Duka, 105-106. p.)

Válaszlevél No. 58-ra. A kormány vállalja a kiadás költségeit és Csoma "érdemdús munkálatai" nagy örömére szolgáltak.

60. 1833. január 30, Kalkutta. - J. Prinsep levele a kormány főtitkárához. (publ. Duka (angol), 115-116. p.; Duka, 106-108. p.)

Az Ázsiai Társaság új titkára jelentést küld a kormánynak a kiadás költségvetésének tervezetéről. Jelzi, hogy a könyvkiadás korrektori és felügyelői munkáit Csoma magára vállalta.

61. 1833. február 12, Kalkutta. - A kormány J. Prinsepnek. (Ismeretlen, a No. 62 említi)

A kormány elfogadja a konkrét kiadási költségtervezetet.

62. 1834. január 5, Kalkutta. - J. Prinsep levele Macnaughten kormánytitkárhoz. (publ. Duka (angol), 120-124. p.; Duka, 110-114. p.)

Bejelenti, hogy a könyvek nyomtatása befejeződött, mellékelten mintapéldányokat küld, s pontos elszámolást (az összköltség 6412 rupia). Eligazítást kér az 500 példány szétosztását illetően, egyben jelzi, hogy Csoma 100 példányt kér magának.

A következőkben igen részletesen beszámol Csoma anyagi helyzetéről. Először is a kormány által biztosított járandóságból (ez 1831 júliusától számított két évre terjedt ki) Csoma eddig csak két hónapnyit vett fel. Kéri az elmaradt összeg kifizetését, egyben 1834 decemberéig 50 rupia illetmény megadását indítványozza. Egyben szövé teszi, hogy a Csoma számára Magyarországról küldött pénz a bank csődbejutása miatt elveszett. Javasolja mint angol becsületbeli ügyet, hogy ezt az összeget az angol kormány kárpótolja. Kérése támogatására részletesen felsorolja, hogy Csoma eddig milyen szűkös anyagi támogatásban részesült: a teheráni első segélytől a mai napig mindössze 4226 rupiát kapott.

Végezetül megemlíti, hogy "a szótár és a nyelvtan csak egy kis részét képezi azon műveknek, melyeket Csoma Kalkuttában léte alatt szerkesztett", melyek közül, mint legfontosabbat, a buddhista többnyelvű terminológiai szótárt emeli ki (ennek kiadását nehezíti, hogy Csoma hamarosan elhagyni kívánja Kalkuttát).

63. 1834. augusztus 20, Párizs (?). - Klapproth levele Csomához. (Ismeretlen, Duka említi: Duka, 159. p.)

64. 1835. január 20, Kalkutta. - J. Prinsep levele Eszterházy Pál herceghez, Ausztria londoni követéhez. (publ. Tud. Gyűjt. 1835: IX, 120. p.)

Az Ázsiai Társaság nevében elküldi Csoma műveit (25-25 példányt), hogy Csoma kérése szerint a Monarchia különböző tudományos intézményei között szétosztásra kerüljön.

65. 1835. január 20, Kalkutta. - J. Prinsep levele Döbrentei Gáborhoz, a Magyar Tudós Társaság titkárához. (publ. Tudománytár 1835: VIII, 280-282. p.)

Értesíti, hogy Csoma kérésére műveiből 50 példányt elküldött (a londoni követségen keresztül). Hirt ad Csomáról is: kalkuttai tartózkodása óta a "szanszkrit nyelvnek dült" mivel a magyarral rokonságot vél felfedezni, s erről három év múltával deák nyelven tanulmányban kíván beszámolni. Jelzi, hogy a bankház csődbejutásával elveszett 300 aranyat (magyarországi gyűjtés) a kormány kárpótolja, ezt az összeget Csoma közeli útjának fedezésére akarja fordítani. Végezetül a két tudományos társaság közötti könyvcserre kapcsolatok felvételét ajánlja.

66. 1835. július 1, Kalkutta. - Csoma levele Eszterházy Pálhoz. (Ismeretlen, Duka említi: Duka, 125. p.)

A kapott pénzekről ad számot, s kéri műveinek szétosztását Erdélyben és Magyarországon.

67. 1835. július 18, Kalkutta. - Csoma levele Döbrentei Gáborhoz. (publ. Magyar Tudomány 1972: 5, 320-327. p.)

Örömmel üdvözlí a Magyar Tudós Társaság megalakulását. Mivel úgy gondolja, hogy a Magyarországról küldött segély felhasználására méltatlan, az összegből 200 aranyat visszaküld ("hazájának semmit sem tett", csupán "az európai tudományosságnak tudtam valamit használni").

68. 1835. július 18, Kalkutta. - Csoma levele Nagyenyedre. (publ. Jelenkor 1836: 18, 69. p.) A levelet teljes egészében közöljük a Jelenkor alapján:

"Tiszteletes Professor urak! Hosszas hallgatásom okát ha kérde-
tek, mint legfőbbet ezt említem: tudtam, hogy ellenetekre volt ez útra-indu-
lásom, 's ezért mint ismétletlen, feledékenységből akartam maradni. Eljöt-
töm óta bizonytalanul bolygottam, 's célomra vezetőt semmi bizonyost
nem találtam; de ámbár én nem irtam is nektek, tudom mindazáltal, hogy
hírlapokból, az innen Európába küldött tudományos jelentésekből, 's még
hírekből is olykor olykor hallottatok rólam, valamint azt is tudhatjátok,
ide hogy jutottam, hol voltam 's mit dolgoztam, azért ezekről nem szük-
séges nektek írnom. Sokat láttam, hallottam 's tanultam, de keveset czé-
lunkra szolgálót; - még többet kívánok. Nagy hálával tartozom az isteni
Gondviselésnek, hogy soha beteg nem voltam! Ámbár testemre nézve
messze voltam is tőletek, de lelkemben gyakran társalkodtam veletek. -
Jóllehet nem kétlem, némelyek közületek, kiknek hogy sokkal tartozom
örömet megismérem, nincsenek többé, mindazáltal emlékezetük lelkemből
enyészni soha nem fog. - Édesen emlékeztem mindig nemzetemre, de hogy
megtessék, milly nagy szeretettel viseltessem édes anyám, legkedvesebb
nemzetem 's rokonim iránt, kérek titeket tiszt. Professorok, hogy ezen
summa pénzről, okosan 's jó lélekkel rendelkezetek, a' szerint, mint a'
következőkben megírtam: A' négyszáz ötven darab aranyról e' szerint a-
karok rendelkezni: a' Bethlenianum (n. enyedi) collegium száz, - száz
pedig a' kézdi-vásárhelyi katona-nevelő intézet számára, - e' kétszáz a-
rany törvényes kamatra adassék elegendő bátorság mellett, s' esztendőn-
kénti kamatiból két stipendium alapíttassék; az egyik a' n. enyedi collegi-
umban, Kenderesi-Körösianum stipendium név alatt (Kenderesi Mihály
úrnak hozzám mutatott különös pártfogása tekintetéből - a' kié, vagy ha
megholt, a' fijáé Kenderesi 'Sigmond (Ferencz) uré legyen a' pártfogó-
ság jusa, nemkülönben a' stipendiumra kinevezés is a' három első esz-
tendőben, azután pedig adja mindig a' professoratus a' legérdemesbnek)
a' másik pedig Kézdi-Vásárhelyen Stipendium Csomaianum név alatt. Hogy
a' kézdi-vásárhelyi katona-nevelő intézetnek az egész száz aranyból ál-
ló tőke, vagy csak annak kamatja esztendőnként adassék által, a' pro-
fessorok ('s ezek közül főleg a' székelyszületésűek) határozzák-el, mint
szinte azt is, kik által? kiknek? 's hány esztendőre adassék a' stipendi-
um. Száz arany testvéremnek Csoma Gábornak, vagy ha már nem élne,

gyermekének adassék. - Száz arany pedig a' falumbeliek (Körös falu lakosai) között osztassék-ki olly formán, hogy mindenik külön familia vagy ház kapjon egy aranyot. Azon kívül a' következő öt személy 1) a' pap, 2) az iskolamester, 3) a' jegyző, 4) a' fő káplár, 5) a' falusbiró, a' familiájokra eső részen kívül még egy egy aranyot kapjanak tőlem ajánlandó tiszteletdíj fejében, akarom; - ezen öt személyt erősen kérem, hogy azon esetben, ha testvérem meghalt volna, a' gyermekei számára kijelelt száz aranyat a' mint legjobbnak látják, jó lélekismérettel osszák-fel köztök. - Nem különben testvéremnek szívére kötöm, hogy a' szerencsétlen Annát, már rég megholt kedves Krisztina néném nagyobbik leányát, mindenben segítse; azt pedig, hogy több rokoninkat mennyiben részesítse az ajándékban, tetszésére bízom. - Egyébiránt, hogy a' pénz mi móddal tétessék le, bánjanak vele, 's miként szolgáltatassék testvérem 's a' falumbeliek kezébe, ezt mind a' professoratus bölcseségére 's jó akaratjára bízom. Ugy szinte arra is kérem, hogy az ötven darab aranyat a' collegium pénztárában számomra tartsák-meg, míg arról rendelkezem, vagy halálom esetében hogy testvérem gyermekei közül a' legérdemesbnek adják által, akarom. - Én ugyan az általam két stipendiumra illy módon adott 200 aranyat, soha vissza nem kívánom, de fentartom magamnak azon just, míg élek - azután a' professoroktól fog függeni - hogy azokról másképen rendelkezhessem, ha megtudom, hogy nem az én akaratom szerint intézkedtek róluk.

Ha e' pénz körül valami nehézség fordulna elő, akarom, hogy a' tőkepénz kamatra kiadatván, az esztendőnkénti kamatok tétessenek le a' collegium pénztárába 1840-ig, melly idő alatt, ha élek, reményilem én is visszamegyek, örvideni fogok, ha megtudom, hogy e' pénz egészen kezetekhez jutott.

Tibeti nyelven írt mind két munkám 10 példányit, midőn ezek Pestről Erdélybe leküldetnek, ha még kiosztva nem lennének, ezen általam nagyon tisztelt férfiaknak ajánlom, irom által 1. Kenderesi Mihály úrnak, vagy fijának. 2. Katona 'Sigmond úrnak. 3. Ajtai Sámuel úrnak. 4. Szentgyörgyi Im. urnak. 5. t. Mohai Károly. 6. t. Kovács József. 7. t. Keresztes István. 8. Baricz János. 9. t. Nagy György és 10. t. Csorja Pé-

rencz^x uraknak; - és aztán ezek által ugyan azon renddel, következő közönséges vagy erkölcsi testületeknek vagy intézeteknek ajánltassanak által nevemben és tisztelem jeléül, 1) A' főmélt. főkormányshéknak. 2) A' n. m. udv. kancellariának. 3) A' főconsistoriumnak. 4) A' kir. táblának, a' Teleki-könyvtár számára. 5) A' fejérvári seminarium könyvtárának. 6) A' kincstárnokságnak a' Bruckenthal-könyvtár számára. 7) A' főhadizvezérségnek. 8) A' kézdi-vásárhelyi katona nevelő-intézetnek. 9) A' szigeti ekklezsiának az odavaló iskola számára. 10) A' nemes n. enyedi collegiumnak. - Nem a' czélból küldöttem ezen könyveket, mintha azokat Erdélyben tanulni kellene, hanem hogy lennének mintegy bizonyosságai hálámnak 's ázsiai tanulmányimnak, 's hogy, míg a' tudósok ezekről ítéletüket megteszik, lássa a' világ, hogy az ázsiai tudományosság kútfejei megnyitására mi is tettünk valamit. - Éljetek boldogul általam mindig nagyon tisztelt férjtiak! Én nem szünöm meg lenni legengedelmesb szolgátok Körösi Sándor. Calcutta^{xx} jul 18. 1835."

69. 1835. augusztus 4, London. - Eszterházy Pál levele J. Prinsephez. (publ. Duka (angol), 129-130. p.; Duka, 123. p.)

Értesíti, hogy Prinsep levelében (No. 63) jelzett küldemény megérkezett: 25-25 példány Csoma műveiből, szétosztása kívánsága szerint lesz fogantatva. Köszönetét fejezi ki Csoma támogatásáért, valamint az elveszett magyarországi segély kárpótlásáért.

70. 1835. szeptember 30, Pest. - Döbrentei Gábor levele J. Prinsephez. (publ. Duka (angol), 130. p.; Duka, 124. p.)

^x A' fenirtak közül Kenderesi Mihály, Katona Zsigmond erd. főkorm. tanácsosak, Ajtai László főkorm. és főconsist. titoknok, Mohai Lőrincz és Keresztes István n. enyedi professorok, Nagy György ref. pap már megholtak. Életben vannak Szentgyörgyi Imre erd. főkorm. tanácsos, Kovács József, Baricz János és Csorja Ferencz n. enyedi professorok.

^{xx} A levél Enyedre 1836. február 11-én érkezett.

Köszöni a kedvező hirt Csomáról (Magyarországon ugyanis elterjedt Csoma halálhíre, lásd: Tudománytár 1835: VIII, 280. p.),³³ s általában honfitársának támogatását.

Mellékelve ír Csomának is, kéri átadását. Ebben a Tudós Társaság tagjának választásáról értesíti Csomát. "Azt is megírtam Körösinek, hogy tárja föl előttem bizalmasan azt, hogy van-e szüksége pénzszegedelemlre", hajlandó-e azt elfogadni.

71. 1835. szeptember 30, Pest. - Döbrentei Gábor levele Csomához. (publ. Magyar Posta 1857.)

Lásd No. 70.

72. 1835. november 30, Kalkutta. - Csoma levele J. Prinsephez. (publ. Duka (angol), 132. p.; Duka, 126-127. p.)³⁴

Köszönetét fejezi ki az Ázsiai Társaságnak az eddigi pártfogásért, "de minthogy végcélomat, amelyért keletre jövök, még el nem értem", utazni szándékszik, hogy "magamat a szanszkrit és más nyelvekben tökéletesbítsem". Kéri Prinsep közbenjárását útlevele elnyeréséhez.

73. 1835. december 1, Kalkutta. - J. Prinsep levele Macnaughten kormánytitkárhoz. (publ. Duka (angol), 133-135. p.; Duka, 127-129. p.)

Csoma útlevélkérelmét tolmácsolja, de felveti, hogy tervezett hároméves tanulmányútja költségeinek fedezését nem látja biztosítottnak, mivel Csoma a hazulról kapott pénzüsszeget és a felvett járandóságot is hazaküldte, nem törődve saját anyagi helyzetével. Havi 50 rupia illetményt indítványoz, számolva Csoma esetleges vonakodásával, visszautasításával. Indítványát alátámasztandó mellékli Csoma tudományos közleményét (Asiatic Research), s jelzi, hogy B. H. Hodgsontól újabb tibeti könyvszállítmány érkezett, melyek szakértésére egyedül Csoma képes.

74. 1835. december 14. - Csoma útlevele. (publ. Duka (angol), 135. p.; Duka, 129-130. p.)

Csoma angol és perzsa nyelvű útlevele, Macnaughten aláírásával. Szövege Csoma kérelmezett fogalmazványa szerint készült.

75. 1836. január 20, Malda. - Csoma levele J. Prinsephez. (publ. Duka (angol), 135-136. p.; Duka, 130-131. p.)

Bejelenti, hogy előző nap megérkezett Malda állomásra, s másnap továbbindul Kisangandzs felé. Távolabbi céljaként a szikkimi rádzsánál teendő látogatását említi.

76. 1836. február 8, Kalkutta. - J. Prinsep levele Csomához. (Ismeretlen, No. 77 említi)

A levelet Csoma február 19-én kapta meg Lloyd őrnagynak, Titalja parancsnokának közvetítésével. Prinsep melléklí Eszterházy Pál levelét is (No. 69)

77. 1836. március 7, Dzsarpaigur. - Csoma levele J. Prinsephez. (publ. Duka (angol), 137-138. p.; Duka, 131-133. p.)³⁵

Csoma örömmel értesül könyveinek megérkeztéről, s a kedvező hazai elismerésről. Jelenlegi munkálkodásáról: "sajnálom, hogy nincs most kilátásom arra, hogy érdemes értesítést küldhessek, mivel nem látogathatom meg Szikkimet, Nepált és más bércei vidékeket" ... "ezen vidéken fogok tehát maradni egy bizonyos ideig a bengáli és szanszkrit nyelv tanulmányozása végett". Csak a hazájából érkező leveleket kéri továbbítani.

78. 1836. február. - Feljegyzések a Magyarországról érkezett segélyekkel kapcsolatban. (Ismeretlenek, Duka rövid feljegyzéséből tudunk róluk: Duka (angol), 164. p.; Duka, 158-159. p.)

"Prinsep levele két melléklettel. Mindkettő váltó mása.³⁶ Az egyik 200 aranyról, kelt Pesten 1836. február 8-án. Aláírva Döbrentei Gábor. A másik 450 aranyról szól. Kelt Nagy-Enyeden 1836. febr. 10-én, aláírva Csorja Ferenc és Péterfy Albert tanárok által. A bankárok: Eskeles et Co." (Duka)

79. 1837. június 26, Kalkutta. - J. Prinsep levele Csomához. (Ismeretlen, Duka Tivadar említi: Duka (angol), 165. p.; Duka, 159. p.)

A levélhez egy bhutáni alfabétum volt mellékelve.

80. 1840-1842. - Különféle levelek, melyeknek csupán létezéséről tudunk Duka Tivadar említéséből (Duka (angol), 165. p.; Duka, 159. p.)
- a/ Baritz János baráti levele. - Kolozsvár, 1840. május 1.
 - b/ Wilson levele, melyben liturgiai fordítást kér angolról tibetire. - 1840. szeptember 14.
 - c/ Yates levele zsoltárfordítás ügyében. - 1841. október 5.
 - d/ Worsdale levele tibeti imakönyv ügyében. - Keltezés nélkül.
 - e/ Csoma két levelének másolata, melyeket Boucherhez küldött. - 1841. november 7.
 - f/ Csoma Clintockhoz küldött levelének másolata. - 1842. február 8.

81. 1842. február 8. - Csoma levele F. G. Macklintockhoz, a kalkuttai kormány megbízotthoz. (publ. Kárfy, 443. p.)

82. 1842. február 9, Kalkutta. - Csoma levele H. Torrenshez, az Ázsiai Társaság titkárához. (publ. Duka (angol), 143-144. p.; Duka, 137-138. p.; JASB XI, Part I (1842), 271-272. p.)

Bejelenti elutazását. Szándéka: "ha lehetséges körutat teszek Közép-Ázsiában", melyet követően majd visszatér Kalkuttába s utazása eredményeivel megismerteti a Társaságot. Esetleges halálával is számolva, végrendeletileg mindenét a Társaságra hagyja. Kéri, hogy minden európai levelezéstől mentesítsék, ne továbbítsák azokat.

83. 1842. február (március?), Kalkutta. - H. Torrens levele Csomához. (publ. Baktay, 235. p.)

A titkár közli az Ázsiai Társaság határozatát: legjobb kívánságait fejezik ki Csomának Bhután és Tatárországba teendő utazásához, egyben készségüket fejezik ki, hogy minden lehető módon segítségére örömmel vállalkoznak, ha erre mód nyílik.

84. 1842. április, Dardzsiling. - A. Campbell jelentése Bushby kalkuttai kormánytitkárhoz. (publ. Duka (angol), 145-153. p.; Duka, 139-145. p.; JASB XI, Part I (1842), 303-309. p.)³⁷

Részletes jelentés Csomáról, Dardzsilingbe történt megérkezé-

sétől (1842. március 24.) haláláig (1842. április 12.). Megérkezésekor beajánlotta a szikkimi rádza megbízottjának, mivel Csoma szándéka Szikkim, majd Lhasza elérése. Az engedélyre várva betegszik meg április 6-án. Betegsége idején Campbell többször meglátogatja, s mivel maga is folytat bölcsészeti tanulmányokat, bizalmába kerül az amúgy rendkívül zárkózott Csomának, aki talán betegsége folytán is sokkal közlékenyebb, mint bármikor máskor, életcélja és tervei tekintetében.

"Ugy látszik nekem, hogy ... Kőrösi úrnak mintegy előérzete volt, hogy halála közelgett, mivel ezelőtt soha ily nyíltan nem beszélt és soha nem fejezte ki aképp véleményeit, mintha óhajtotta volna, hogy azok emlékezetben maradjanak." E beszélgetésekből Campbell annyit tud megállapítani, hogy Csoma célja a magyar őstörténet felderítése volt, s ezt tibeti források elemzésén túlmenően a jugarok földjének elérésével kívánja előrevinni. Emellett az is kitűnik, hogy Csoma a tibeti filológiában elért eredményeinek nagyságával tisztában van.

A jelentést az elhunyt vagyonával történt intézkedések említése zárja, mellékelve küldi Csoma négy ládájának lajstromát (Duka, 153-154. p.)

85. 1842. július, augusztus. - Csoma halálhírének tudatása. (publ. Kárffy, 438-445. p.)

Neumann követségi tanácsos Csoma halálát jelenti az Állami Titkos Kancelláriának, az átiratot küld az Erdélyi Udvari Kancelláriának, mely továbbítja a Főkományszéknek. A Főkományszék kéréssel fordul fenti szervekhez, hogy Csoma hagyatékát próbálják megszerezni.

86. 1842. október 6, London. - Eszterházy Pál levele a kormánytitkárhoz. (publ. Duka (angol), 163. p.; Duka, 156. p.)

Megkapta Csoma haláláról szóló értesítést, s kéri a kormánytitkárt, hogy Csoma magyarok eredetére vonatkozó esetleges feljegyzéseit adják át.

MUTATÓ A LEVÉLTÁRI FORRÁSOKHOZ

A/ Csoma levelezése

1. Teheráni angol követséggel: No. 8, 10
2. Londoni osztrák követséggel: No. 56, 57, 66
3. Magyar Tudós Társasággal: No. 67, 71, 78
4. Nagyenyei Kollégiummal: No. 9, 68, 78
5. Kelet-indiai Társaság kormányzerveivel: No. 21, 23, 29, 33, 37, 38, 48, 49, 52, 53, 74, 81
6. Bengáli Ázsiai Társasággal: No. 27, 30, 41, 42, 72, 75-79, 82, 83
7. Szakmai levelezések: No. 44-47, 63
8. Magánlevelezés: No. 80

B/ Csomával kapcsolatos levelezés

1. Csoma diákéveire vonatkozó okmányok: No. 1-7
2. Konstantinápolyi és teheráni angol követség között: No. 13, 16, 24
3. Konstantinápolyi osztrák követség és a bécsi kormányzervek között: No. 14, 17, 26, 51
4. Bécsi és pesti kormányzervek között: No. 28, 85
5. Londoni osztrák követség és a Bengáli Ázsiai Társaság között: No. 64, 69
6. Londoni osztrák követség és a Kelet-indiai Társaság között: No. 86

7. Csoma magyarországi segélyezése: No. 12
8. A Magyar Tudós Társaság és a Bengáli Ázsiai Társaság között: No. 65, 70
9. A Kelet-indiai Társaság és a Bengáli Ázsiai Társaság között: No. 25, 31, 32, 34, 36, 43, 55, 58-62, 73
10. A Kelet-indiai Társaság szervei (Szabáthu, Ambála, Delhi, Kalkutta, Dardzsiling, Szimla) egymás között: No. 15, 18, 19, 20, 22, 39, 40, 50, 54, 84

C/ Névmutató

Amherst lord, a Kelet-indiai Társaság főkományszója: No. 20, 22

Baritz János, Csoma nagyenyedi tanuló társa, barátja: No. 80a

Boucher: No. 80e

Bushby, kalkuttai kormánytitkár: No. 84

Campbell, A., dardzsilingi kománymegbízott: No. 84

Cartwright, konstantinápolyi angol követ: No. 13, 16, 24

Clintock No. 80f

Csorja Ferenc, nagyenyedi professzor No. 78

Döbrentei Gábor, a Magyar Tudós Társaság titkára No. 65, 67, 70, 71, 78

Elliot, Ch., delhi-i kormánytitkár No. 22

Eszterházy Pál hg., Ausztria londoni követe No. 64, 66, 69, 86

Fraser, W., delhi-i kormánytitkár No. 39, 40

Gerard, G. E., angol orvos Szabáthu körzetében No. 39, 40

Hodgson, B. H., angol követ Nepálban No. 44-47

Kennedy, C. P., szabáthui katonai őrhely századosa No. 15, 18, 21, 23, 29, 31-34, 36, 37, 43, 48-50

Klaproth, H. J., a Sorbonne professzora No. 63

Kovács József, nagyenyedi professzor No. 9

Kőrösi Csoma Sándor No. 8-11, 21, 23, 27, 29, 30, 33, 37, 38, 41, 42, 44-49, 52, 53, 56, 57, 63, 66-68, 71, 72, 74-83

Lützov gr., konstantinápolyi osztrák követ No. 14

- Macklintock, kalkuttai kormánytitkár No. 81
- Macnaughten, kalkuttai kormánytitkár No. 62, 73
- Metternich hg., Ausztria külügyminisztere No. 26, 28
- Moorcroft, W., angol kormány megbízott No. 15
- Neumann, a londoni osztrák követség tanácsosa No. 56, 57
- Ottenfels báró, konstantinápolyi osztrák követ No. 17, 26, 51
- Péterfy Albert, nagyenyedi professzor No. 78
- Prinsep, J., a Bengáli Ázsiai Társaság titkára No. 60-62, 64, 65, 69,
70, 72, 73, 75-77
- Stirling, A., kalkuttai kormánytitkár No. 25, 38
- Swinton, A., kalkuttai kormánytitkár No. 52-55
- Torrens, H., a Bengáli Ázsiai Társaság titkára No. 82, 83
- Willock, G. és Willock, H., teheráni angol követek No. 8, 10, 13, 16, 24
- Wilson, H. H., a Bengáli Ázsiai Társaság titkára No. 25, 27, 30-32,
34-36, 41-43, 55, 58, 59
- Worsdale No. 80d
- Yates No. 80c

2. KORTÁRSI VISSZAEMLÉKEZÉSEK

A/ Csoma tanulóéveinek megemlékezói:

1. Ujfalvy Sándor (1792-1866)

(publ. Ujfalvy Sándor emlékiratai. Sajtó alá rendezte és kiegészítésekkel közreadta dr. Gyalui Farkas. Kolozsvár 1941. - Új kiadásban a "Magyar Könyvtár" sorozatban 1955-ben került publikálásra.)

Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor Csoma nagyenyedi diáktársa, akit később, 1816-ban Göttingenbe utazván is felkeres Bécsben, majd 1819-ben Torda-Aranyos megyei birtokán is. Ujfalvy emlékiratait 1854-55-ben írta, kisebb tévedései ellenére hiteles beszámolót ad Csoma nagyenyedi diákéveiről.

2. Hegedüs Sámuel (1781-1844)

(publ. Hegedüs Sámuel: Egy hazafi szó és egy baráti könyv Kőrösi Sándor sirja fölött: Pesti Hirlap 1842. okt. 27. (190. szám), 759-761. p.)

Csoma enyedi tanára, barátja, aki mindvégig igen közeli kapcsolatban állt vele, Ázsiába indulásának egyetlen beavatottja és búcsúztatója. (Ennek a barátságnak mond ellent Gyulay Lajos naplója.)

3. Borgátai Szabó József (1789-1885)

(publ. Borgátai Szabó József: Pár adat Kőrösi Csoma Sándorról: Sopron 1876, 50. szám, december 16; Ponori Thewrewk Emil: Kőrösi Csoma Sándorról: Nemzet 1883. április 1. 89. szám)

Csoma diáktársa Göttingenben, aki megőrizte Csoma Pindaros-idézet variánsának "emlékiratát". A visszaemlékezés Borgátai idős korában történt, így adatai nem mindig pontosak.

4. Ungi Márton (1792 -)

(publ. Ungi Márton: Egy pár töredék vonás Kőrösi Sándor képéből: Vasárnapi Ujság 1860, 26. szám, 315-316. p.)

Csoma göttingeni diáktársa, aki visszaemlékezésében igen pontos jellemzést ad róla, magáról göttingeni tartózkodásáról kevés adatot közöl.

5. Döbrentei Gábor (1785-1851)

(publ. Berzsenyi Dániel Összes művei. Közre bocsátá Döbrentei Gábor. Buda, 1842, III. kötet, 159-160. p.)

A Göttingenből hazatért Csoma Kenderessy irodalmi körében találkozott Döbrentei Gáborral, aki visszaemlékezésében erről ad számot. Érdekes, hogy erről a kapcsolatról Döbrentei nem tesz említést azokban a levelekben, melyeket mint a Magyar Tudós Társaság titkára írt Csomának.

6. Gyarmathi Sámuel (1751-1830)

(publ. Tud. Gyűjt. 1820: 10, 121-122. p.; Szilágyi 1964, 284-286. p.)

1819 elején találkozott Csomával a Kolozsvári Tudós Körben, Kenderessy baráti társaságában. Schedius Lajos egyetemi tanárhoz írt leveleiben Csomáról, elhatározásáról pozitív hangnemben nyilatkozik.

7. Kőrösi Csoma József

(publ. Nemzet 1883. április 17.)

Sándor unokaöccse, református lelkész Erdélyben.

8. Gyulay Lajos (1799-1869)

140 kötetes naplóját a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltára őrzi. Ebből a hatalmas terjedelmű anyagból Csetri Elek kikereste a Csomára vonatkozó bejegyzéseket (publ. Csetri 1967). Ezek:

a/ 1819, 1820, (?) (1. kötet, 61. p.)

b/ 1840. augusztus 30-i bejegyzés (24. kötet, 227-228. p.)

Beszélgetése Hegedüs Sámuellel Csomáról. Pontos forrás,

mivel Hegedűsnek Csomával kapcsolatos antipátiájáról tudósít.

- c/ 1841. január 22-i bejegyzés (25. kötet, 43-44. p.)
- d/ 1842. július 29-i bejegyzés (27. kötet, 173. p.)
- e/ 1848. február 7-i bejegyzés (46. kötet, 39-40. p.)
- f/ 1854. július 13-i bejegyzés (66. kötet, 77. p.)
- g/ 1856. január 28-i bejegyzés (74. kötet, 340-341. p.)
- h/ 1858. január 3-i bejegyzés (81. kötet, 205. p.)
- i/ 1864. november 18-i bejegyzés (115. kötet, 320. p.)

E/ Csoma indiai tartózkodásának szemtanúi

9. Jacquemont, Victor

(publ. V. Jacquemont: *Correspondance de Victor Jacquemont etc. pendant son voyage dans l'Inde 1828-1832*. Paris 1835, Vol. I, 266, 300. p.)

Kánumban találkozott Csomával, s erről megemlékezik uti élmény-beszámolójában is. Tőle származik az a nem rosszhiszemű tévedés, miszerint Csoma magát "Nagy Sándornak" szólíttatta volna.

10. Hügel, Karl (1796-1870)

(publ. Karl Hügel: *Kaschmir und das Reich der Sikhs*. Stuttgart 1840-1842. Vol. II, 165. p.; Vol. IV, 56. p.; *Oesterr. Beobachter* 1842.)

Tőle ered az a híresztelés, hogy Csoma Kalkuttába érve jött rá arra, hogy a tibeti nyelv a szanszkritnak csupán "romlott dialektusa", s ezért a szanszkrittal kezdett foglalkozni stb. Téves információja Eötvös emlékbeszédében is jelentkezett.

11. Th. M. Pavie

(publ. *Revue des Deux Mondes* XIX. kötet; kivonatos fordításban Baktay, 226-227. p.)

A francia orientalista Csomával kalkuttai tartózkodása (1837-1842) idején találkozott. Hiteles leírásából kitűnik Csoma zárkózott magatartása, olykor szertelenségbe csapó hajlama.

12. Schoefft Ágoston (1809-1888)

(publ. "Levéltöredék Keletindiából": Századunk, 1842. június 9, 45. szám, 361-362. p.)

Csomát kalkuttai tartózkodása (1837-1842) idején látogatta meg, kivel közvetlen kapcsolatba került. Ő készítette Csoma egyetlen élethű portréját is. Élményéről egyik hazaküldött levelében számol be (kelt 1842. március 16, Pestre érkezett 1842. május 26.). Ebben a következőket írja Csomáról: "Körösi Csoma Sándor köztiszteletben áll a tudósok körében s Kozma de Köröz név alatt ismeretes. Én igen barátságos viszonyban valék vele, midőn Kalkuttában tartózkodtam, hol örömmel tapasztalám, mikép ezen város lakosainak már sokkal helyesb fogalmaik vannak Magyarország létéről, mit bizony csak Csoma Sándornak köszönhetünk. Egyébiránt meg kell vallanom, miként én nálánál szokatlanabb embert soha nem láttam. Ő zarándokként élt a thibeti s más kéziratok halmazai közt az ázsiai társaság épületében, honnan ő ritkán jó ki; este az udvarban kis sétát tesz s aztán szobájába becsukhatja magát, úgy hogy midőn esteli lovaglásom közben néha meg akarám őt látogatni, mindig várnom kelle, míg a szolgák a kulcsokat előhozzák, s őt mindig könyvei közt találám. Vig volt, nevetgált és nagy kedve is derült mindenkor, ha Magyarországról beszélhetett; általában ő igen beszédes, s ha neki ered, alig várhatni végét. Gyakran olly kellemes beszédbe vegyülék vele, ha hazánkról s a magyarok eredetéről vitatkoztunk, hogy sokszor esteli 10 órán tul is mulattam nála. Sokat regélhetnék felőle, de a hely szűke nem engedi. Félttem azonban őt, hogy Magyarországba nem tér vissza többé, mivel ő már körülbelül 50 éves, s még 10 esztendeig szándékozik itt maradni, hogy az ő iratokból, mit lehet, mindent kiforgathasson, s az olly egészen elkülönzött, úgy szólván tömlöczféle élet könnyen fonnyadhat el, s létének csak árnyemlékét hagyja meg; mert thibeti szótárát csak kevesek veendik kézbe, s még kevesebben olvasandják vaskos köteteit."

13. S. C. Malan (1812-1894)

(publ. Ralston: Tibetan Tales c. művének előszava, továbbá Malan levelei Duka Tivadarnak, lásd a jelen munka 37-61. oldalán)

Duka Tivadar.

Duka Tivadar arcképe az Ország Tükre címlapján

A Bengáli Ázsiai Társaság titkáráként (1837-1840) ismerte meg Csomát, akitől tibeti nyelvleckéket vett, s nagy tisztelőjévé és barátjává lett.

14. Lloyd őrnagy

(publ. Lóczy, 856. p.; Baktay, 219. p.)

Lloyd őrnagy körzeti parancsnok volt Titaljában és Csoma 4. tanulmányútja alkalmával (1835. december - 1837. december) hosszantartó kapcsolatban álltak. A beszámoló nemcsak Csoma életének körülményeiről tájékoztat, hanem nyelvészeti elképzeléseiről is.

3. KORABELI SAJTÓVISSZHANG

Csoma életrajzához olykor hasznos kiegészítéseket merithetünk a korabeli sajtóból is. A beszámolók, híradások jórésze tennézetesen csak kellő forráskritika után használható, mivel az ujságok, folyóiratok többsége csak másod-, harmadkézből kapta hírek nyomán adott számot Csoma viszontagságairól, sikereiről. A leghitelesebb indiai sajtótermékek: Government Gazette (kormányközlöny), A Quarterly Oriental Magazin és a Journal of the Asiatic Society of Bengal. A korabeli hazai sajtó Csoma-beszámolóit:

1. Tudományos Gyűjtemény 1820 (10), 121-122. p.
1821 (4), 130. p.; (5), 119-122. p.; (7), 142. p.
1825 (1), 4-15. p.; (9), 3-5. p.
1826 (3), 128. p.; (4), 123-127. p.; (9), 105-110. p.
1829 (9), 110. p.
1830 (2), 113-119. p.
1833 (1), 95-99. p.; (10), 125-127. p.
1834 (2), 158-159. p.
1835 (9), 120. p.; (12), 124-129. p.
1836 (5), 126-129. p.
2. Tudománytár 1835 (8), 226-227, 280-282. p.; (5), 262. p.
1836 (12), 232. p.
1837 (1), 128. p.

(A két folyóiratban lévő Csoma cikkek összegyűjtött kiadása: Tudósítások Kőrösi Csoma Sándorról. Közreadja Terjék József. Budapest 1971. Kőrösi Csoma Társaság kiadványa.)

7. A' Redactionnak Jelentése Kőrösi Sándornak a' Magyarok' A'siai lakhelyeinek felkeresésére 's a' Magyar Históriát illető Emlékeknek felfedezésére, a' maga tulajdon költségén a' Napkeletre indúlt 's mind a' Hazában, mind külföldi Universitásokon az erre szükséges Nyelv és Tudománybeli Esmeretekkel felkészült Erdélyi Magyaroknak ekkoráig tett útazásáról, melly elébb ő Tsászári Királyi Fő Hertzegségének Hazánk Nádor Isvánjának a' Magyar Literatúra legkegyesebb Pártfogójának alázatos tisztelettel bemutatott.

Kőrösi Sándor Nemes Székely, látván mennyire különböznek a' Tudosok' vélekedései a' Magyarok' eredete es régi lakhelyeik, nem különben az ő nyelveknek, más még felem álló Nemzetek' nyelveivel való atyafisága felől, már ifjú korában fel hevült azon hasáúi gondolattal, hogy majd egykor A'siának azon Tartományiba elutassik, mellyek hajdanában alkalmasint a' Magyarok régi lakhelyeik voltak; szorgalmasan tanulta tehát, a' Históriát, a' Geographiát, mind a' régit, mind a' mostanit és a' Philológiát, mind az élő, mind pedig a' kihalt nyelveket, 's dicséretesen végcsván a' maga Hazájában Nagy Enyedön a' eselid Tudományokat, hogy mind bővebb tapasztalást, mind nagyobb esmereteket szerezzen, 's testét azon nyomorúságokhoz, mellyek a' napkeleten való utazással okvetetlen össze vagynak kötötteve szoktassa, Nagy Enyedről Göttingáig gyalog utazott.

Itten két esztendeig neki feküdt szorgalmasan mind azon Tudományoknak, mellyek tróljához szükségesek es hasznosak valának, illő figyelemmel olvasta a' napkeletre tett utazásoknak leírásait, mellyekkel a' Göttingai Universitasnak es a' Bibliothécája bővelkedik, a' többek között híres Lallas,

3. Nemzeti Társalkodó (Kolo'svár) 1832 (II), 4. szám, 63-64. p.; 20. szám, 314-316. p.
4. Társalkodó (Pest) 1833. 85. szám, 339-340. p.
1834. 83. szám, 330-332. p.; 91. szám, 361-363. p.
5. Hasznos Mulatságok (Pest) 1826 (II), No. 21, 161-166. p.
1829 (I), No. 36, 281. p.; (II), No. 49, 386-387. p.
1830 (I), No. 17, 129-130. p.
6. Jelenkor (Pest) 1833. 3. szám, 17. p.
1834. 84. szám, 665. p.
1836. 7. szám, 25-26. p.
7. Fillértár (Pozsony) 1835. 34. szám, 268-269. p.; 35. szám, 227. p.
8. Magyar Kurir 1826 (I), (II)
1829 (I)
1830 (I), (II)
1831 (II)

Nekrológok

- Pesti Hirlap 1842. 190. szám (Hegedüs Sámuel)
- Világ 1842. 90. szám (Kállay Ferenc)
- Magyar Tudós Társaság Évkönyvei VI. (Toldy Ferenc)
VII. (Eötvös József)
- M. Tudós Társasági Névkönyv 1843. 225-226. p. (Schödel Ferenc)
- Hasznos Mulatságok 1842. 67, 70. szám
- Társalkodó 1842. 72. szám
- Mult és Jelen 1842. 61, 68, 70. szám
- Nemzeti Ujság 1842. 56-58. szám
- Hírök 1842. 56, 60. szám
- Hon és Külföld 1842. 407. p.

4. KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉLETÉNEK KRONOLÓGIÁJA

A/ Tanuló évek

1784. április 4-én született Erdélyben, Háromszék Kőrös falujában (innen Kőrösi előneve). Apja Csoma András székely köznemes, háttőrő katoná, anyja Gecse Krisztina. Elemi iskoláit a helybéli falusi iskolában járja, felsőbb iskolázására csak 15 éves korában kerül sor, amikor is a Nagyenyedi Kollégium diákja lesz.
- 1799-1815: a Nagyenyedi Kollégium diákja. Kezdetől fogva önfenntartó, eleinte mint szolgadiák, később mint korrepetáló. Tanárai Herepei Ádám és Hegedüs Sámuel, utóbbi később barátja is. Diáktársai közül Ujfalvy Sándor, Baritz János kerül vele közelebbi kapcsolatba. Tanulmányai befejeztével elnyeri a kollégium angol ösztöndíját.
1816. április 11. - 1818. július: a göttingeni egyetem hallgatója. Tanárai közül J. G. Eichhorn orientalista (1752-1827) gyakorol rá nagy hatást, diáktársai közül Borgátai Szabó Józseffel és Ungi Mártonnal köt barátságot.
- 1818 ősze - 1919 novembere: előkészület ázsiai utazására. Göttingenből már azzal a határozott célkitűzéssel ér haza, hogy a magyar őshaza felkeresésére útnak ered Ázsiába. (Elutasítja a Máramaros-szigeti Ref. Egyházközség meghívását.) Mivel tervében az Ogyessza - Moszkva - Irkutszk útvonal szerepel, szláv tanulmányokba kezd. Többször ellátogat Kolozsvárra, a Tudós Körbe, ahol Kenderessy tanácsos, patrónus társaságában megismerkedik Gyarmathi Sámuellel és Döbrentei Gáborral. 1819. február 20-án Kenderessy Mihály pártfogásával útnak indul Temesvárra, ahonnan Horvátország-

ba, Zágrábba megy, hogy szláv ismereteit elmélyítse. Nyolc hónapi tanulmányozás után visszatér, s 1819 novemberében útnak indul Ázsiába.

B/ Utazása (1819 - 1822)

1819. november 23-án útnak indul. Eredeti útvonalától eltérően előbb Konstantinápolyt szeretné meglátogatni, hogy írásos forrásokat tanulmányozhasson.

november 28-án a Vöröstorony szorosnál elhagyja hazáját s december elején Bukarestbe ér,

1820. január 1-én továbbutazik Bukarestből,

január 3-án átkel a Dunán és Ruscsuk érintésével

január 11-én Szófiába ér, ahonnan

január 16-án Philippopolisz (Plovdiv)-be kerül. Itt útjának megváltoztatására kényszerül, mert híret veszi a Konstantinápolyban dúló pestisnek.

február 7-én Enoszban hajóra száll és Khiosz, Rhodosz útvonalon

február 28-án Alexandriába jut, de mivel itt is kitör a pestis,

március 15-én elhagyja Alexandriát és hajón Ciprus, Szidon, Beirut, Tripoli útvonalon Latakiába érkezik, ahonnan

április elején egy karavánhoz csatlakozva indul tovább.

április 13-án Aleppóba érkezik, ahol utitársakat várva egy hónapot tölt.

május 19-én indul tovább, egyszerű ázsiai ruhába öltözve egy nagyobb karavánhoz csatlakozik, s Urfa, Mardin útvonalon Mosszulba jut, ahonnan tutajon folytatja útját, s

július 22-én Bagdadba érkezik. Itt Szvoboda Antal magyar kereskedő vendége, majd az Aleppóból hozott ajánlólevél nyomán az angol követség támogatásával

szeptember 4-én elhagyja Bagdadot, s Kimnánsáh és Hamadán városokon át

október 14-én Teheránba érkezik, ahol az angol követség pártfo-

gásába kerül: a Willock testvérek barátsága folytán mintegy fél-
évet időzik, tökéletesbiti angol nyelvtudását, s emellett főként
perzsául tanul. Itt-tartózkodása idején küldi első leveleit haza
Magyarországra, melyekre a választ már nem várja be,

1821. március 1-én önnény ruhában elhagyja Teheránt. Ettől az időtől a
hazai közvélemény hosszú ideig (1825-ig) nem kap hírt róla.

április 18-án Meshedbe ér, ahonnan a háborus helyzet miatt

október 20-án folytatja tovább utazását, s

november 18-án Bokharába érkezik, itt szándékszik a telet tölteni,
azonban az orosz támadás veszélye miatt

november 23-án továbbindul és a Bámiján hegyszoroson keresztül

1822. január 6-án Kábulba (afgán főváros) érkezik, ahonnan

január 19-én indul tovább Pésávar irányába, útközben Dakka falu-
ban

január 26-án két francia katonatiszthez (Allard és Ventura) csat-
lakozik, együtt folytatják az utat, s

március 12-én Lahorba jutva Indiába kerül.

március 23-án egyedül indul tovább, s Amritszár és Dzsammu vá-
rosokon át

április 17-én Szrinagárba, Kasmir fővárosába érkezik.

május 19-én továbbindul és

június 9-én Ladak fővárosába, Lehbe érkezik. Eredeti uticélja Ke-
let-Turkesztán, de mivel ez az útszakasz (Leh-Jarkend) rend-
kívül veszélyes, 25 napig megfelelő utitársakra vár, majd úgy
dönt, hogy nem kockáztatja meg az utat, s mivel Kelet-Turkesz-
tán felé ez az egyetlen út, visszafordul (július 13.), Lahorba
szándékszik menni.

július 16-án útközben a Drász felé vivő úton a Himbabsz folyónál
találkozik William Moorcroft angol kormány megbízottal, s ez a
találkozás sorsdöntő fordulatot hoz Csoma életében. Moorcroft
rábírja Csomát, hogy a tibeti nyelv tanulmányozására fordítsa e-
rejét. A visszafordulás miatti bizonytalanság, az angol határozott
rábeszélése találkozik Csoma minden iránti érdeklődésével, to-
vábbi utazásáról lemond, s a tibeti nyelv és kultúra megismeré-
sét tűzi ki céljául.

C/ Tibeti alaptanulmányai (Zangla, 1823. június - 1824. október)

1822. augusztus 26-án W. Moorcrofttal, immár másodszor, Lehbe érkezik, itt találkozik Moorcroft utitársaival, G. Trebeckkel és Mir Izzet Ullahhal, akik szeptember folyamán érkeznek Szpiti tartományból. Amikor szeptember végén Moorcroft Kasmirba megy, Csoma társaival Lehben marad és pártfogásuk mellett egy perzsául is tudó tibetitől a tibeti nyelvet tanulja (emellett Moorcrofttól megkapja Georgi Alphabetum Tibetanum könyvét is).

november 26-án Csoma Trebeckkel Kasmirba megy, ahol Moorcrofttal együtt 5 hónapot időz. Ekkor (1823. április) formális szerződést kötnek, melyben Csoma vállalja a tibeti nyelv tanulmányozását, mindenekelőtt egy szótár és egy nyelvtan megírását, Moorcroft pedig anyagilag támogatja, s ajánlólevelekkel látja el (a lehi miniszterhez, a szabáthu-i angol megbízotthoz).

november 26-án Csoma Trebeckkel Kasmirba megy, ahol Moorcrofttal együtt

1823. május 2-án elindul Szingarából, s

június 1-én (hamadizben) Lehbe érkezik, ahol Moorcroft ajánlólevelére a lehi kalön (miniszter), az angolbarát politika embere, Csoma segítségére siet. A tanulmányozás színhelyéül a Zanszkar (kl. tib. Zañs-dkar) tartományban lévő Zangla (kl. tib. Bzan-la) kolostort jelöli ki, konzultáns szerzetesétől pedig Szangje Püncogot (kl. tib. Sañs-rgyas phuñ-chogs), a lehi udvar bizalmi emberét, aki egyben tanácsadó és orvosi funkciót is betölt az udvarnál.

1823. június 26. - 1824. október 22. Csoma első tanulmányútja Zangla kolostorban. Rendkívül mostoha körülmények között "a lámától" (Szangje Püncog) megtanulja a beszélt és írt (klasszikus) nyelvet. Megismerkedik a tibeti irodalom főbb műveivel, főként a kánonikus irodalommal, a Kandzsurral és Tandzsurral (kl. tib. Bka'-'gyur és Bstan-'gyur). Az óriási irodalomban jártas lámákkal kivonatokat készített, ekkor keletkeznek az ún. Alexander-könyvek, melyeket Szangje Püncog, a rendkívül nagyhirű

Küingá Csóleg (kl. tib. Kun-dga' čhos-legs) és a "tudományok doktora", Cultrim Gyaco (kl. tib. Chul-khrims rgya-mcho) ir számára. Az 1824-25-i telet Szultánpurban (Kulu tartomány fővárosa) szándékszik tölteni, hogy a szótára számára gyűjtött anyagot a lámával közösen rendezze. Előremegy, a láma azonban a hegyszorosok elzáródása miatt nem tud (vagy nem akar) utána menni, így Csoma Mandi, Szukéti, Bilaszipur érintésével

1824. november 26-án Szabáthuba, az angol őrhelyállomás legszélső bázisára érkezik.

x

A szabáthu-i őrhely parancsnoka, C. P. Kennedy százados az ajánlólevélre előzékenyen fogadja Csomát, s a hivatali utat követve jelenti a kalkuttai kormánynak az esetet, eligazítást kér. A kormány utasítja Kennedyt, hogy a kellő információk beszerzéséig tartóztassa fel Csomát, akitől részletes életrajzot kérnek. A hosszadalmas hivatali procedura Csomát visszaveti a munkában. Kényszerpihenője idején nemcsak Kennedy századossal, hanem Gerard orvossal is baráti kapcsolatba kerül, akik a későbbiek folyamán kitartóan támogatják, sokszor olyan helyzetben is, mikor segítségük döntő jelentőségű. Végre 1825. március 25-én kelt levélben a kormány engedélyezi a további kutatásokat, sőt havi 50 rupia illetménnyel is segíti (minimális összeg).

D/ Második tanulmányútja (Puktal, 1825. június - 1827. január)

1825. június 6-án elhagyja Szabáthut, s Baséhr tartomány székhelyét, Kánumot érintve Szpiti, Láhul tartományokon keresztül jut Zanszkár tartományba, s augusztus 12-én a láma falujába Tethába ér. A láma azonban nincs otthon, csak szeptember 26-án tér haza. Csoma ekkor megállapodik vele, hogy

november 10-től 1826 október-novemberéig együtt fognak dolgozni a puktali (kl. tib. Phug-dal) kolostorban. Tervei azonban csak részben sikerülnek, mert a láma nem tartja be megállapodásukat, többizben hosszasan távolmarad, és megbízhatatlan i-géreteket tesz. Csoma igen elégedetlen a láma hanyag munká-jával, más lámával azonban nem tudja pótolni. Elkeseredettségét enyhíti, hogy igen sok tibeti fanyomatot és kéziratot sikerül ösz-szegyűjtenie.

Ezekben az időkben (1825. augusztus-szeptember) jut el a hír Magyarországra, hogy Csoma él és a tibeti filológia alapjai-nak feltárására szánta magát. A hirre országos gyűjtés kezdő-dik, azonban a magyar szerveknek nem sikerül kapcsolatot ta-lálni Csomával.

1827 januárjában ér vissza Szabáthuba majdhogy azzal az érzéssel, hogy csupán elpocsékolta drága idejét a láma hanyagsága miatt. Sza-báthuban sem várja jó hír, távollétében megjelent egy tibeti-an-gol szójegyzék (Serampore Dictionary 1826). Bár Csoma már Puktalban tudott róla, de mivel teljesen használhatatlannak talál-ta, nem fordított rá különösebb figyelmet. Most azonban komoly-ra fordul a helyzet, mivel az angol kormánysszervek úgy gon-dolván, hogy a számukra fontos szótár elkészült, így nincs to-vább szükségük Csoma munkájára. Csoma jelentését és kérését érezhetően és éreztethetően mellőzik. Csoma életútjának egyik legkritikusabb helyzete.

E/ Harmadik tanulmányútja (Kánun, 1827 ősze - 1830 ősze)

1827 június végén végre megérkezik a kormány engedélye, ugyanis fenti szótár kudarca bebizonyosodott.³⁸ Így Csoma félévi idegtépő vá-rakozás után ismét útnak indulhat, a kormány 3 évi újabb tanul-mányutat engedélyez számára.

Csoma most Kánun (kl. tib. Ka-nam) kolostorába megy, mi-vel ott egy teljes kánon található, és lámája Szangje Püncog ez-

uttal igen készségesen és szorgalmasan segít Csomának. Munkája eredményesen halad, a szótárhoz a szógyűjtést befejezi, s grammatikai könyve is nagyvonalakban elkészül. Kolostori munkálkodása idején (1829 januárjában) látogatja meg Gerard orvos, Csoma segítőkész barátja, aki részletes levélben számol be Csoma hősies és eredményes erőfeszítéseiről. A rendkívül magasztató hangvételi levél publikálása után Csoma végre megkapja a rég mellőzött elismerést is. Az Ázsiai Társaság készséggel szeret most már segítségére,³⁹ neves közéleti személyek keresik fel szakmai leveleikkel. Sikeres előrejutásáról Magyarországon is tudomást szereznek, újra fellángol a gyűjtés, s mostmár a londoni követségen keresztül sikerül is kapcsolatot teremteni a Kelt-indiai Társaság megfelelő szerveivel (bár magával Csomával még mindig nem).

1830 őszén befejezve munkálkodását, Szabáthu érintésével Delhi, Ágra, Allahábád útvonalon

1831. május 5-én Kalkuttába érkezik, magával vive valamennyi tibeti könyvét, amelyeket útjai során gyűjtött.

F/ Anyagrendezés, feldolgozás, tudományos publikáció (Kalkutta, 1831. május - 1835. december)

1831 júniusában Csoma az Ázsiai Társaság könyvtárosa lesz, havi illetmény ellenében, főként a Társaság nagymennyiségű tibeti könyvét katalogizálja. Fő munkája azonban mégis csak útjai során gyűjtött anyagának rendezése és feldolgozása, mindenekelőtt szótárának és nyelvtanának összeállítása és sajtó alá rendezése. Ezen munka közben

1832 áprilisában éri utol 10 év múltán a hazai szó, elindulása óta az első hazai levél, s az országos gyűjtés útján begyűlt pénzüsszeg.

1832 decemberében elkészül három nagy monográfiája, a tibeti-angol szótár, tibeti nyelvtan és egy buddhista terminológiai szótár. Egye-

lőre csak az előbbi kettő kerül nyomdába. Az 1832-es év folyamán jelennek meg az akkor meginduló társasági folyóiratban (Journal of the Asiatic Society of Bengal) első cikkei, melyek száma a következő években mind számban, mind terjedelemben megnövekszik.

1833 novemberében a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választják (azonban az oklevelet és értesítést csak 1835-ben kapja meg).

1834. január 5-én elkészül két alapvető könyve, a szótár és a nyelvtan. Csoma 25-25 példányt küld haza magyarországi és erdélyi szétosztásra a londoni követségen keresztül, de maga személyesen is elküld néhány példányt Göttingenbe, Enyedre stb.

1834. február 6-án az általános elismerés hatására a Bengáli Ázsiai Társaság tiszteletbeli tagjává választja.

1834-35-ben további cikkei jelennek meg a Társaság folyóiratában, nagyobb terjedelmű publikációit pedig az Asiatic Research kötetei számára készíti elő. Az utolsó tanulmányútja idején megjelent publikációk nagy részét is ebben az időszakban írja.

G/ Negyedik tanulmányútja (Titalja, 1835. december - 1837. november - december)

1835. december 14-én útnak indul a máhratta, bengáli és szanszkrit nyelvek tanulmányozására. Utja indítékaira határozott feljegyzés nincs, de minden bizonnyal a magyar őshazakutatás gondolatának fellángolása lehetett az oka. Az az elhatározása, hogy a siker közepén felhagy tibeti gyűjtött anyagának feldolgozásával és publikálásával, semmiképp sem szerencsés. Utvonálában is ingadozik, végül Malda, Kisangandzs érintésével Titaljába ér és kisebb megszakításokkal itt is marad, ind nyelvek tanulmányozásába veti magát, csak Magyarországról érkező leveleit kéri továbbítani. A tibeti stúdiumokat teljesen mellőzi.

1837 novemberében vagy decemberében tér vissza Kalkuttába. Utjának eredménye mindössze egyetlen kis addenda-cikk, ezzel szemben a hosszú távollét és kiesés érezhető törést okoz tudományos pályáján.

H/ Utolsó évek (Kalkutta, 1837. december - 1842. április)

1837. december - 1842. február: Az Ázsiai Társaság könyvtárosaként dolgozik, főleg B. Hodgson Nepálból küldött tibeti könyvküldeményeinek katalogizálásával foglalkozik. Misszionáriusoknak fordít, a Társaság új titkárát S. C. Malant tanítja tibetire, akivel baráti viszonyba kerül, s neki adja féltve őrzött tibeti könyveit. Bár tudományos publikációja ekkor is számottevő (főként a lamaista irodalom köréből), egyre jobban kedvtelenség és szertelenségbe hajló magatartás keríti hatalmába.

1842 februárjában váratlanul útraker, Közép-Ázsiába igyekszik, bizonytalan célkitűzéssel, valószínűleg fiatalkori elképzeléseinek (jugarok) színterére. A Terái mocsaras vidéken át március 24-én Dardzsilingbe ér, ahol A. Campbell kormányügynök fogadja. Hamarosan (április 6.) ágynak dől, az útközben szerzett malária mindinkább erőt vesz rajta, s április 11-én meghal. A dardzsilingi temetőben temetik el.

ESSAY TOWARDS
A
DICTIONARY,
TIBETAN AND ENGLISH

PREPARED,
WITH THE ASSISTANCE
OF
BANDE SANGS-RGYAS PHUN-TSHOGS,

A LEARNED LAMA OF ZANGKAR,

BY
ALEXANDER CSOMA DE KÖRÖS.

ACULO-HUNGARIAN OF TRANSYLVANIA.

DURING A RESIDENCE AT KANAM, IN THE HIMALAYA MOUNTAINS, ON THE CONFINES
OF INDIA AND TIBET.

1827-1830.

Calcutta:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, CIRCULAR ROAD,

1834.

Csoma tibeti-angol szótárának belső címlapja

5. KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

Az alábbi Csoma-bibliográfiát formai alapon bontottuk cikkeire és monográfiáira, melyeket időrendi sorrendben csoportosítottunk. A cikk-bibliográfiába külön felvettük azokat a közleményeket is, melyek monográfiáinak függelékeként láttak napvilágot. Cikkei két folyóiratban jelentek meg, a kisebb közlemények a JASB-ban, a terjedelmesebbek az As.Res.-ben, majd a későbbiek folyamán gyűjteményes formában több ízben is, melyeket bibliográfiánk szintén feltüntet (itt jegyezzük meg, hogy a Duka Tivadar által kiadott Csoma dolgozatok többnyire kivonatos formában szerepelnek mind az angol, mind a magyar nyelvű változatban). A bibliográfia Csoma posztumusz műveit is tartalmazza.

A/ Cikk

1. Geographical Notice of Tibet: JASB I (1832), 121-127. p.
Repr.: Duka (angol), 176-178. p.; TS 1-7. p.
Magyarul: Tibetország földleírása tibeti kútforrások szerint: Duka, XIV. közl., 325-332. p.
2. Translation of a Tibetan Fragment: JASB I (1832), 269-276. p.
Repr.: Duka (angol), 179-180. p.; TS 9-19. p.
Magy.: Egy tibeti irodalmi töredék: Duka, I. közl., 165-175. p.
3. Note on the Origin of the Kala-Chakra and Adi-Buddha Systems: JASB II (1833), 57-59. p.
Repr.: Duka (angol), 181-186. p.; TS 21-23. p.
Magy.: Jegyzék a Kala Chakra és Adi Buddha vallási rendszerek eredetéről: Duka, X. közl., 313-316. p.

༡༡༡ ། ། བོད་སྐད་ཀྱི་མེད་པའི་མཛོད་ །

ཁང་ལ་དཀར་རྩི་ལྟེ་པ་དཔལ་

འཇམ་དཔལ་གྱི་ལྷ་མོ་མཆོག་གིས་ཕྱི་ལོ་

ପ୍ରା. ଶା. ସହ. ୫. ୧୫. ।

ਬੰਦਾ ਬੰਦਾ ਪਾ ਕੇ ਨੀ ਚੁੱਕ ਸਾਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ

[illegible][illegible]

ལོ་ཤེང་ཡུལ་ཡུལ་ལོ་ཡུལ་ཡུལ་

१५१७

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ३ ॥

ਅਖੰਡ ਅੰਗ ੨੬

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥

ཕར་ཏ་པ་ལྟ་བུ་པའོ།། ལཱ་མང་ལ་ལོ།

4. Translation of a Tibetan Passport, dated A.D. 1688: JASB II (1833), 201. p.
 Repr.: Duka (angol), 182. p.; TS 25-26. p.
 Magy.: Egy tibeti útlevél tartalma: Duka, XVI. közl., 363-365. p.
5. Origin of the Shakya Race translated from the La, or the 26th volume of the mDo class in the Ka-gyur, commencing on the 161st leaf: JASB II (1833), 385-392. p.
 Repr.: Duka (angol), 182-186. p.; TS 27-34. p.
 Magy.: A Shakya nemzetségnek eredete: Duka, IX. közl., 306-313. p.
6. Tibetan Modes of Reckoning Time: Grammar, Appendix No. 1, 147-157. p.
 Magy.: Időszámítási rendszer a tibetieknél: Duka, XX. közl., 407-411.p.
7. Specimens of the Tibetan language, from the Kah-gyur and other classical works: Grammar, Appendix No. 2, 158-169. p.
 Magy.: Kőrösi Csoma Sándor szemelvényei Buddha erkölcs- és vallás-tanából: Duka, II. közl., 176-183. p.
8. Colloquial Phrases: Grammar, Appendix No. 3, 170-180. p.
 Magy.: Egy tibeti zárdának ismertetése kérdések- és feleletekben: Duka, XI. közl., 316-320. p.
9. Chronological Table: Grammar, Appendix No. 4, 181-198. p.
 Magy.: Chronologiai táblázat: Duka, XI. közl., 320-321. p.
10. Epoch of the Death of Shākya: Grammar, Appendix No. 5, 199-202. p.
11. Syllabic Scheme of the Tibetan Language: Grammar, Appendix No. 6, 203-204. p., and lithographed pages 1-40.
12. Tibetan Symbolical Names, Used as Numerals: JASB III (1834), 5-8. p.
 Repr.: Duka (angol), 186-189. p., TS 35-39. p.
 Magy.: Allegorikai szavak sorozata, melyek a tibetieknél számok gyanánt használtatnak: Duka, XX. közl., 405-407. p.
13. Extracts from Tibetan Works: JASB III (1834), 57-61. p.
 Repr.: Duka (angol), 189-193. p.; TS 41-45. p.

A *line*

GRAMMAR

OF

THE TIBETAN LANGUAGE,

IN

ENGLISH.

PREPARED,

UNDER ~~THE~~ PATRONAGE OF THE GOVERNMENT AND THE AUSPICES OF THE ASIATIC
SOCIETY OF BENGAL.

BY

ALEXANDER CSOMA DE KÖRÖS,

NICULO-HUNGARIAN OF TRANSYLVANIA.

Calcutta:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, CIRCULAR ROAD.

1834.

"A tibeti nyelvtan" belső címlapja

14. Analysis of a Tibetan Medical Work: JASB IV (1835), 1-20. p.
 Repr.: Duka (angol), 201-204. p.; TS 47-65. p.
 Magy.: Egy tibeti orvosi munka ismertetése: Duka, XV. közl., 332-362. p.
15. Interpretation of the Tibetan Inscription on a Bhotian Banner, taken in Assam, and presented to the Asiatic Society by Captain Bogle: JASB V (1836), 264. p.
 Repr.: Duka (angol), 193-194. p.; TS 67-69. p.
 Magy.: Egy Assamban elfoglalt Bhutia zászlón olvasható tibeti feliratnak értelmezése, mely Captain Bogle által ajándékozott az Asiatic Societynek Calcuttában: Duka, XIII. közl., 323-324. p.
16. Note on the White Satin-Embroidered Scarfs of the Tibetan Priests: JASB V (1836), 383. p.
 Repr.: Duka (angol), 194-195. p.; TS 71-72. p.
 Magy.: A tibeti papok válszalagja: Duka, XII. közl., 321-323. p.
17. Analysis of the Dulva, a Portion of the Tibetan Work entitled the Kah-Gyur: As. Res. XX, Part I (1836), No. 2, 41-93. p.
 Repr.: LTB 59-103. p.
 Magy.: A Kah-gyur című Buddha szent könyvének rövid ismertetése: Duka, V. közl., 201-231. p.
18. Notices on the Different Systems of Buddhism, extracted from the Tibetan Authorities: JASB VII (1838), 142-147. p.
 Repr.: Duka (angol), 195-198. p.; TS 73-79. p.
 Magy.: Előleges jegyzetek a buddhismus különféle felekezeteiről: Duka, IV. közl., 193-198. p.
19. Enumeration of Historical and Grammatical Works to be met with in Tibet: JASB VII (1838), Part II, 147-152. p.
 Repr.: Duka (angol), 198-199. p.; TS 81-87. p.
 Magy.: Történelmi és nyelvtani munkák lajstroma a tibeti irodalomban: Duka, IV. közl., 199-200. p.
20. Notices on the Life of Shakya, extracted from the Tibetan Authorities: As. Res. XX, Part II (1839), No. 8, 285-317. p.

	<i>Singular.</i>	<i>Plural.</i>
1 <i>Nom.</i>	ལྗང་, the body,	ལྗང་ལྗང་, bodies.
2 <i>Instr.</i>	ལྗང་གྱིས་, by or with the body,	ལྗང་ལྗང་གྱིས་, with bodies.
3 <i>Poss.</i>	ལྗང་གི་, of the body,	ལྗང་ལྗང་གི་, of bodies.
4 <i>Dat.</i>	ལྗང་ལ་, to the body,	ལྗང་ལྗང་ལ་, to bodies.
5 <i>Acc.</i>	ལྗང་, the body,	ལྗང་ལྗང་, bodies.
6 <i>Abl.</i>	ལྗང་ནས་, from the body,	ལྗང་ལྗང་ནས་, from bodies.

§ 90. All sorts of nouns terminating in any of ལ་ ཅ་ may be declined after the following example :

	<i>Singular.</i>	<i>Plural.</i>
1 <i>Nom.</i>	མི་, the eye,	མི་ལྗང་ or མི་ཅམ་, the eyes.
2 <i>Instr.</i>	མི་གྱིས་, by or with the eye,	མི་ལྗང་གྱིས་, by the eyes.
3 <i>Poss.</i>	མི་གི་, of the eye,	མི་ལྗང་གི་, of the eyes.
4 <i>Dat.</i>	མི་ལ་, to the eye,	མི་ལྗང་ལ་, to the eyes.
5 <i>Acc.</i>	མི་, the eye,	མི་ལྗང་, the eyes.
6 <i>Abl.</i>	མི་ནས་, from the eye,	མི་ལྗང་ནས་, from the eyes.

Examples to be declined : ལྟུང་, a servant, subject : ལྗང་, a whole piece of cloth ; ལྗང་, the Tibet yak, (Bos grunniens;) ལྗང་, the hand ; ལྗང་, a sheep ; མི་, a louse ; མི་, touch ; ལྗང་, thunderbolt ; ལྗང་, one's self ; མི་, wood, tree ; ལྗང་, a pair, couple ; ལྗང་, a line of letters ; ལྗང་, a looking glass, mirror.

§ 91. All nouns ending in the letters ལ་ མ་ ཅ་ ལ་ (as : ལྗང་, answer ; ལྗང་, a reward, fee ; ལྗང་, way, road ; ལྗང་, a matron, mother ; ལྗང་, gold ; ལྗང་, the hand's finger ; ལྗང་, place, country ; ལྗང་, porcelain,) may be declined after the following example :

	<i>Singular.</i>	<i>Plural.</i>
1 <i>Nom.</i>	ལྗང་, price,	ལྗང་ལྗང་, prices.
2 <i>Instr.</i>	ལྗང་གྱིས་, with or by a price,	ལྗང་ལྗང་གྱིས་, by prices.
3 <i>Poss.</i>	ལྗང་གི་, of the price,	ལྗང་ལྗང་གི་, of prices.
4 <i>Dat.</i>	ལྗང་ལ་, to the price,	ལྗང་ལྗང་ལ་, to prices.
5 <i>Acc.</i>	ལྗང་, the price,	ལྗང་ལྗང་, prices.
6 <i>Abl.</i>	ལྗང་ནས་, from the price,	ལྗང་ལྗང་ནས་, from prices.

Repr.: LTB 25-58. p.

Magy.: Adatok Shakya életére: Duka, VIII. közl., 274-295. p.

21. Analysis of the Sher-Chin-P'hal-Ch'hen-Dkon-Séks-Do-Dé-Nyáng-Dás and Gyut. Being the second division of the Tibetan Work entitled the Kah-Gyur: As. Res. XX, Part II (1839), No. 11, 393-552. p.
Magy.: Sher-p'hy'in (Ser-Csin): Duka, VI. közl., 234-262. p.
22. Abstract of the Contents of the Bstan-Hgyur: As. Res. XX, Part II (1839), No. 12, 553-585. p.
Magy.: A BStan-HGyur vagyis a tibeti szentkönyvek második gyűjteménye tartalmának kivonatos ismertetése: Duka, VII. közl., 262-274.p.
23. Remarks on Trans-Himalayan Buddhist Amulets: JASB IX (1840), Part II, 905-907. p.
Repr.: Duka (angol), 199-200. p.; TS 89-91. p.
Magy.: Észrevételek a Himalayák tulsó vidékein divatozó buddhista Amulettekről: Duka, XVII. közl., 366-368. p.
24. A Brief Notice of the Subhásita Ratna Nidhi of Saskya Pandita, with extracts and translations: JASB XXIV (1855), 141-165. p; XXV (1856), 257-294. p. (posztumusz kiadás)
Repr.: Duka (angol), 205-206. p.; TS 93-172. p.
25. Egy összehasonlító szógyűjtemény töredéke sanskrit, hindi és magyar nyelvekből: Duka, XXI. közl., 412-420. p. (posztumusz kiadás); Duka (angol), 217-227. p.

B/ Monográfiák

1. Essay Towards a Dictionary, Tibetan and English. Prepared, with the assistance of Bandé Sangs-rgyas Phun-tshogs, a learned lama of Zangskár, by Alexander Csoma de Körös, Siculo-Hungarian of Transylvania. During a residence at Kanam, in the Himálaya Mountains, on the confines of India and Tibet, 1827-1830. Calcutta 1834, I-XXII, 1-351. p.
(Előszó magyar fordítása: Duka, 115-120. p.)

TIBETAN ALPHABET

in the Bámyik (इयम-यि) Character

eyes mi - ston chiag sdeh legs - yet

ཁུལ་ཁུལ་ཁུལ་ཁུལ་ཁུལ་

phuangs - drang - ye - ts'ing - dang - la

snag shog - s myn - guhi bar - du glrang spras-ldu a

 yiy - m k'haa m k'haa - pa - by al-na d'gus

pa - yin k bam - yig go.

"A tibeti nyelvtan" függelékében ismertetett tibeti írásfajták egyike

2. A Grammar of the Tibetan Language in English. Calcutta 1834. I-VII. 1-145. p., Appendix I-VI, 147-204. p., lyth. pag. 1-40.
(Előszó magyar fordítása: Duka, 120-122. p.)
3. Sanskrit-Tibetan-English Vocabulary: being an edition and translation of the Mahāvvyutpatti, Part I (edited by E. Denison Ross): Memoirs of the Asiatic Society of Bengal, Vol. IV, No. 1 (Calcutta 1910), 1-127. p.

C/ Kézíratos anyag

Csoma kézíratos munkái, feljegyzései a Bengáli Ázsiai Társaságra maradtak. Ezek közül a szanszkrit - tibeti - angol buddhista terminológiai szótár posztumusz műként 1910-ben megjelent, egyéb publikálatlan anyag azóta nem került napfényre.

Az MTA Könyvtára Kézíratára egy kivonatossan közölt Csoma-kézíratot őriz, mely Duka Tivadar ajándékozása (1864) folytán jutott az Akadémia birtokába. A 16,5 x 21,5 cm nagyságú füzet 18 lapból áll. Mind az íráson, mind a formai kivitelén jól mutatkozik, hogy nem egy rendszeres, kidolgozott téma kifejtése, inkább hevenyészett feljegyzések, adatgyűjtés, ötlet-felvetések.

A kézirat - majdnem teljes egészében (az 1/b-17a oldalon) - egy szógyűjteményből áll, általában két hasábos, ritkán 1 ill. 3 hasábos elrendezéssel. Az egyes hasábokban szanszkrit (latinbetűs átírásban) - magyar - angol szószeret található, olykor negyedikként a tibeti ekvivalens is fel van tüntetve (tibeti betűvel), némely esetben pedig csak szanszkrit - magyar (pl. 8a oldal) vagy szanszkrit - tibeti szópár található. A szószeret mellett néhány oldalon lapszámjelölés van, a 15a oldalon a számok felett Yatis Vocabul. felírás látható. A kézirat fogalmazvány jellegét hangsúlyozza, hogy a sorok között, lap alján lévő bejegyzések - olykor pedig a második ill. harmadik hasáb teljes egészében - láthatólag utólag kerültek bejegyzésre. A szószeret mellett, között több-izben is a szószerettől elütő szöveget találunk, így a "főni" ige különböző alakjai (14a), a "lenni" ige jelenidejű ragozott alakjai (17a), a Mi-

MEMOIRS
OF THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

VOL. IV, No. 1, pp. 1—127.

SANSKRIT-TIBETAN-ENGLISH VOCABULARY:

BEING AN EDITION AND TRANSLATION OF THE

MAHĀVYŪTPATTI

BY

ALEXANDER CSOMA DE KÖRÖS

EDITED BY

K. DENISON ROSS, Ph.D., F.A.S.B.

AND

MAHĀMAHOPĀDHYĀTA SATIS CHANDRA VIDYABHÜSANA, F.A.S.B.

PART I.

CALCUTTA:
PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, AND PUBLISHED BY
THE ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET.
1910.

Price Rs. 5. 0. 0.

28-11-10.

Csoma posztumusz művének, a szanszkrit-tibeti-angol
buddhista terminológiai szótárnak a címlapja

hály szó ly, j, lj-s variánsai (10b), magyarnyelvű versikék (8a, 9a), latin szólás (10b), tibeti versrészlet (15b), magyar személynevek listája (1b, 17a) stb.

A szószedet egy része több helyen is feljegyzésre került, úgy tűnik, mintha a másodszori feljegyzés már válogatás alapján történt volna. A szójegyzékben feltüntetett szavak mintegy felén határozottan érzékelhető a szanszkrit - magyar szóhasonlítás, részint direkt módon (vadayati - vádolni, thál - tál, náda - nád stb.), vagy pedig a hangrendi váltás (astam - este, arthaka - érték, hazár - ezer stb.), ill. a tükörfordítás (suryavartta - napraforgó, vásipithika - vizen utazó, karagraha - kézfogás stb.) formájában. Egy esetben tibeti-magyar szóhasonlítási kísérlet is előfordul (kjed - kend). A szójegyzék másik felén azonban a szóhasonlítás nyoma sem mutatható ki (pl. loka - világ, arthayate - kérdez, gopá - tehénpásztor, mriga - szarvas stb.).

A kézirat 11a oldalán angolnyelvű levélfogalmazvány⁴⁰ ékelődik a szójegyzékek közé, melyből megállapítható, hogy a kéziratot Csoma a tibeti - angol szótár és a tibeti nyelvtan nyomdai előkészítése idején (1833) írta.

Végezetül a 18a oldalon lam-yig címmel egy tibeti történeti munka (lásd: Csoma-gyűjtemény No. 28) elemzése kezdődik, mely a 17b lapon folytatódva ér véget. Ebben Csoma a könyv tartalmi vonalvezetését írja le.

A kézirat az egyetlen olyan Csoma-feljegyzés, mely a szanszkrit - magyar nyelvrokonítással konkrétan foglalkozik, azonban - mint láttuk - ez sem egyéb ötletek felvetésénél. A nyelvrokonság gondolatával ugyan Csoma leveleiben is találkozunk (1825. március 25-én, 1832. április 30-án kelt levelek, továbbá tibeti - angol szótárának előszava), azonban a feltevés éretlensége miatt publikálásra soha nem gondolt, mely Torrens visszaemlékezéséből világosan kitűnik: "Több ízben hosszasan értekezett velem e tárgyakról, különös említést téve a magyarországi helyek és hegylancok neveinek szanszkrit eredetéről. Ismételt kérésem volt hozzá ily alkalomkor, hogy jegyezné fel ezen véleményeit, de ezt ő mindig megtagadta; homályos sejtelemmel említé, hogy egykoron tán hatalmában lészen közzétenni a világ előtt valami biztosabbat, mint puszta spe-

1. Kiválság könyv. 54. 1. l. 74.

te. az.

szék lett. az arcképe. ka. li:

Whelan Stew. White-^{son}, sed is.

Artha - isten, hely. hely.

isteny x hely. hely.

bika - bika.

Árpád - bizon.

Jósin koma

gözi kivan.

gözi János. v. v. v.

istis - istis - kőv.

elér - kő.

Eke - kő.

szék - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

stata - kő.

1. Kő. kő.

egyi - egy.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

istis - kő.

kulációkat. S minél inkább unszolám, annál tartózkodóbb lett előttem az említett tárgyakra nézve; ellenszenvvel látszott viseltetni véleményének közzététele iránt." (publ. Duka, 146. p.)

A jelen munkában ismertetett Csoma-gyűjtemény feldolgozása során még egy rövidke Csoma-kézirat "bukkant elő" az egyik Alexander-könyv (No. 8) függelékéeként (lásd ott).

6. CSOMA EMLÉKEZETE

- 1836 Csoma alapítványai a nagyenyedi Bethlen Kollégium és a kézdivásárhelyi katonai iskola részére. (Előbbi mint Kenderessy-Csoma alapítvány.) Utóbbi 1850-ben az iskola megszűntével a sepszi-szentgyörgyi Mikó Kollégiumhoz kerül. (Az alapítványok az I. világháborúval végleg megszűnnek.)
- 1842-43 In memoriam. Toldy Ferenc, Kemény Zsigmond, Eötvös József, Hegedüs Sámuel nekrológjai.
- 1844 (?) A Bengáli Ázsiai Társaság siremléket emel Dardzsilingben Csoma sirja felett.⁴¹ A sirt 1856-ban, 1874-ben és 1883-ban Duka Tivadar látogatja meg,⁴² 1878-ban Lóczy és Kreitner, s 1883-ban Hopp Ferenc.
1866. május Leitner Gottlieb Vilmos magyar tudós meglátogatja a puktali kolostort.
- 1876 Széchenyi Béla az Akadémiának ajándékozza apja, Széchenyi István ereklyéjét, mely Csoma sirját ábrázolja, rajta Széchenyi megemlékező sorai.
- 1884 Malan tiszteletes az Akadémiának ajándékozza a Csoma-gyűjteményt.
- 1885 Elkészül Duka Tivadar Csoma könyve, melyben kitartó munkával az első hiteles életrajzot adja.
- 1898 Duka Tivadar Csoma tiszteletére alapítványt létesít. Az alapítványból megrendezett tíz előadást 1900 és 1935 között az Akadémia diszüléseinek tartották.
- 1902 Kalkuttában, a Bengáli Ázsiai Társaság székházában felállítják Csoma mellszobrát (Holló Barnabás műve).
- 1903 Az Akadémia könyvtárában Duka Tivadar Csoma szekrényt állíttat fel, mely valamennyi Csoma-dokumentum diszes őrzőhelye.

Kőrösi Csoma Kiskönyvtár

Szilágyi Ferenc

KÖRÖSI
CSOMA
SÁNDOR
HAZAI ÚTJA

A Kőrösi Csoma Kiskönyvtár első kötetének címlapja

- 1904 Csoma szülőfalujának, Kőrösnek a nevét Csomakőrösre változtatják.
- 1909 Általános ünnepségek Csoma születésének 125. évfordulója tiszteletére, melyek a következő évre is áthúzódnak.
- 1910 Az Akadémia székházában szobrot emelnek Csomának (Holló Barnabás 1902-ben tervezett mellszobrának másolata). A szobor másik másolata Nagyenyedre a Bethlen Kollégiumba kerül, ércből készült másolata pedig Kalkuttába. - A Bengáli Ázsiai Társaság Dardzsilingben megemlékező ünnepséget rendez, ekkor kerülnek a siremlékre a Magyarországról küldött emléktáblák. (Csomakőrös és a Magyar Tudományos Akadémia megemlékező felirata.) Az ünnepségek fő szervezője E.M. Löffler és Denison Ross, aki Duka Tivadar halálát követően a Csoma hagyomány zászlóvivője lesz.⁴³ Még 1910-ben kiadja Csoma poszthumusz munkáját, a tibeti - szanszkrit szótárt, majd a következő évben, 1911-ben a Bengáli Ázsiai Társaság folyóiratában külön emlékkötetet szerkeszt, mely Csoma cikkeinek gyűjteményes kiadása.
- 1920 Megalakul a Kőrösi Csoma Társaság, a hazai orientalisztika első tudós társasága. Folyóirata a Kőrösi Csoma-Archivum.
- 1928 Baktay Ervin Csoma nyomdokain meglátogatja a zanglai és puktali kolostorokat, s emléktáblákat helyez a kolostorok falára.
1933. február 22. Diszünnpély a tokiói Taisho egyetemen. Csoma szobrának (Csorba Géza alkotása) ünnepélyes felavatásán E. Kawaguchi neves tibetista mond megemlékezést.
1934. december 13-án a Royal Asiatic Society (London) emlékülésén (Csoma két híres művének 100 éves évfordulója, egyben Csoma születésének 150. évfordulója) Denison Ross emlékezik meg a tibetisztikai tudományok megalapítójáról.
- 1942 Országos ünnepségek Csoma halálának 100. évfordulója tiszteletére Magyarországon, Erdélyben. Diszünnpélyek és szoboravatások (Dabóczi Sándor szobra Marosvásárhelyen és Antal Károly domborműve Budapesten). G. Tucci olasz tibetológus emlékbeszédei Kolozsvárott és Budapesten. Ligeti Lajos megin-

ditja a budapesti egyetemen rendszeres tibeti előadásait (a magyar tibetisztika születése).

- 1954 Az Ural-altáji Társaság (Societas Uralo-Altaica) emléktáblát helyez el Göttingenben a Weender Strasse 31. sz. házára, ahol Csoma diákéveiben lakott.
- 1966 Kőrösi Csoma Kiskönyvtár könyvsorozat indul, a magyar orientalisztika eredményeinek népszerűsítésére.
- 1968 Pécs köztéri szobrot (Antal Kárdy alkotása) emel Csomának.
- 1968 december Ujjáalakul a Kőrösi Csoma Társaság.
- 1969 Csomakőrös és Kovászna köztéri szobrot emel Csomának (Jecza Péter és Orbán Áron alkotása).

Kőrösi Csoma Sándor dardzsilingi siremléke

ALPHABETUM *Tibetana* TIBETANUM

MISSIONUM APOSTOLICARUM

COMMODO EDITUM.

PRÆMISSA EST DISQUISITIO

QUA DE VARIO LITTERARUM AC REGIONIS NOMINE, GENTE ORIGINE
MORIBUS, SUPERSTITIONE, AC MANICHÆISMO FOSE DISSECTOR.

ET DE CALUMNIE IN SANCTUM AUGUSTINUM,
QUÆQUE ECCLESIE PATRES REFUTANTUR.

STUDIO ET LABORE

FR. AUGUSTINI ANTONII GEORGII

EREMITÆ AUGUSTINIANI.

ROMÆ MDCCCLXII.

TYPIS SACRÆ CONGREGATIONIS DE PROPAGANDA FIDE.

SUPERIORUM FACULTATE.

Csoma egyetlen segédeszközének - Georgi 1762-ben megjelent
könyvének - címlapja

MELLÉKLETEK

1. JEGYZETEK

1. Stein Aurél: Duka Tivadar emlékezete. MTA Emlékbeszédék XVI. köt. (1913), 1-33. p.
2. Akadémiai Értesítő 1925, 301-303. p.
3. Az egyik album "Manuscripts et Prints" címet viseli, 22 x 34,5 cm nagyságú. Eredetileg számozatlan lapokból áll, a könyvtári pagináció szerint 300 oldal terjedelmű. A többnyire beragasztásokból (Dukához címzett levelek és kivágott újságcikkek), ritkábban Duka feljegyzéseiből össze tevődő könyv inkább Duka életéhez tartozó dokumentumokat tartalmaz. Közülük számos levél értékes anyagot nyújt a kor történetéhez (Vukovics Sebő, Munkácsi Mihály, Mazzini, Arany János levelei stb.).

A másik album címe: "Kőrösi Csoma Sándor életrajzához tartozó eredeti adatok sat. és egyéb levelezések és cikkek". Mérete: 29 x 43,5 cm, terjedelme: 152 (eredetileg számozatlan) oldal.

Mindkét album rendezetlen, mivel számos dokumentum nincs beragasztva, hanem csak a lapok közé szabadon behelyezve. Az albumokban sokszor olyan leveleket és fényképeket is találhatunk, melyek egyértelműen jelzik, hogy jóval Duka Tivadar halála után lettek "hozzácsapva".

4. Elhangzott a "Duka Tivadar - Kőrösi Csoma Sándor féle alapítvány" 1918-i ünnepi ülésének megnyitó beszédében.
5. Fő források Duka Tivadar életéhez: 1. A Csoma-albumok, közülük is főképpen a "Manuscripts", melynek első 5 oldala sajátkező bejegyzése. Ebben teljes bibliográfiát ad, majd pedig egy igen rövid

életrajzi összegezést (kelt 1899. augusztus 11-én): "Három pont az, melyet életrajzomban kiemelni óhajtanék: Kőrösi Csoma Sándor életének 's munkálkodásainak ismertetése" (a második a szabadságharcban, a harmadik pedig a bibliarevizióban való részvétele). - 2. Életrajza a korabeli napilapokban is többször napvilágot látott: Magyar Sajtó 1862. június 6.; Vasárnapi Ujság 1862. június 15.; 1874. június 21., 1885. október 25., 1893. február 5.; Magyarország 1862. január; Ország Tükre 1864. július 1.; Győri Közlöny 1864. december 25.; Ellenőr 1874. június 1.; A Hon 1874. június 2.; Pesti Napló 1874. június 4.; Bécsi Magyar Ujság 1882. No. 72. - 3. Stein Aurél és Horváth Géza megemlékezései (lásd bibliográfiát).

6. Csoma album ("Manuscripts") 62. p.
7. Megjelent az Akadémiai Értesítő 1864-i évfolyamában.
8. Stephan William Atkinson (1820-1876, MTA kültag: 1863), Edwin Atkinson (1840-1890, MTA kültag: 1888), Rádzsendralála Mithra (1822-1891, MTA kültag: 1865). - Duka Tivadar emlékbeszédei: Emlékbeszédek V: 9, VII: 5, X: 1.
9. A bibliarevizió 1896-ban készül el. Duka Tivadar emellett a magyar bibliafordítás rövid történetét is bemutatja (The Bible Society, Monthly Reporter, 1890. dec.).
10. S. C. Malan életrajzát lásd jelen munka 37. lapján.
11. Brian Hodgson (1800-1894) a Kélet-indiai Társaság speciális kiképzése után 1818-ban lép hivatalba Bengáliában, 1820-ban a nepáli követség titkára, 10 év múltán követte 1844-ben történt nyugalombavonulásáig. Ezt követően Dardzsilingben tudományos munkát folytat polihisztor szinten. Több száz cikke mellett értékes gyűjteményeket (mind természettudományi, mind archiv könyvek köréből) juttat részint a British Museumnak, részint a Bengáli Ázsiai Társaságnak. Csomával levelezési viszonyban állt, s az általa gyűjtött tibeti könyveket Csoma kezelte Kalkuttában. Csoma igen elismerően nyilatkozott érdemeiről: "A Hodgson tollából eredt magyarázatok a buddhista irodalom és vallás felől bámulatos kapcsolatot képeznek az új tu-

domány terén, melynek beható philosophiai tanulmányozása Európa népeit bámulatra fogja ragadni". (JASB 1842). Utolsó útja alkalmával is megemlítette: "Mit adna Hodgson s több más európai tudós, ha helyemben lehetne, amint én Lhaszában megérkezem?" (Campbell levele). - A két jeles Csoma kortársáról Duka Tivadar írt megemlékezést "Két angol tudós" címen a Vasárnapi Ujság 1895. augusztus 11-i számában. Mindkettő fényképét megtaláljuk a Csoma albumokban.

12. Csoma album ("Életrajz"), 7. p.
13. Csoma album ("Életrajz"), 10. p. A levél mellett Duka beírása: "Ezen eredeti arcképet a m. tud. akadémiának átküldtem és annak birtokában van. D. T."
14. W.W. Hunter cikke újra napvilágot látott mint előszó: Körösi Alexander Csoma: The Life and Teachings of Buddha. Calcutta 1957; illetve ennek magyar fordítása: Bukarest 1972.
15. Csoma album ("Életrajz"), 32. p.
16. A levelekből egyes részleteket Duka Tivadar publikált könyvében.
17. Malan minden egyes tétel első lapjára ráírta, hogy miről szól az illető mű. Az annotálások javarészt helytállóak, ami bizonyítja, hogy Malan annak idején komolyan tanulhatta a tibetit Csomától, hiszen a könyveket majdnem 50 év múlva vette újra kézbe.
18. Rendkívül fontos megjegyzés, amely főként Csomának a magyar őstörténet területén tett alkalmi véleményeit helyezi megfelelő elbírálásra.
19. Apró tévedés. Ugyanis néhány többkötetes mű is található a gyűjteményben.
20. Duka cikke a JRAS 1884-i évfolyamában.
21. A tibeti irodalmi (írott) nyelv és a beszélt nyelv (bármelyik nyelvjárás) lényegesen eltér egymástól. Például (elől az írott alakok): brgyad - gye, sgrubs - dup, sman - men stb. Az a tény, hogy Csoma valamennyi betűt átírta, egyértelmű filológiai szempontból. Az átírt

szöveg olvasata azonban kétféle lehet: vagy valamelyik nyelvjárás szerinti ejtett alakot olvassuk (ezt teszik a tibeti papok), vagy pedig a betű szerinti (fiktív) olvasatot követjük (ez utóbbi egészen napjainkig általánosan követett mód volt az európai tibetisztikában).

22. Duka Tivadar Csomáról írt könyvének recenziói (lásd jelen munka 32. lapján). A Pioneer-ben lévő recenzió W. W. Hunter munkája. Hogy Malannak Hunter cikke tetszett, az is sejtetni engedi, hogy az abban állítottakat összehatásukban hitelesnek ismeri el. (Hasonló észrevételeket ő is tesz leveleiben.)
23. Hermann August Jäschke (1817–1883) a tibeti szótáriródalom Csoma utáni nagy alakja. Német misszionárius volt Ladakban. (H. A. Jäschke: *Tibetisch-deutsches Wörterbuch*. Gnadau 1871. – angol fordításban London 1881, 1934, 1949, 1958).
24. Goldziher Ignác levelezése. (MTA Könyvtára Keleti Osztály).
25. Duka Tivadar 1898. február 17-én kelt levele. (MTA Könyvtára Kézirattár, RAL 122sz/1898).
26. A tibeti irodalom felosztása röviden:

I. Világi tudományok. 1. Öt nagy tudomány, ugymint sgra (nyelvészet), gtan-chigs (logika), bzo (technika), sman (gyógyászat) és nañ rig-pa (belső tudomány, azaz buddhista skolasztika); 2. Öt kis tudomány sñan-ñag (költészet), sdeb-sbyor (metrika), mñon-rtogs (metafora), zlos-gar (dráma), skar-rcis (csillagászat). Fenti legáltalánosabb felosztás mellett szokás még belső (nañ rig-pa) és külső (phyi rig-pa, azaz a belső tudományon kívül lévő többi kilenc) tudományra felosztani, mely utóbbin érthetjük a világi tudományokat. Bár a lamaista irodalom a történeti műveket, mint egybetartozó kategóriát nem tartja szánon, s nem is sorolja fenti tudományokhoz, a filológia ide szokta beosztani. A belső tudomány, a skolasztika nagyjában az exoterikus buddhizmus kategóriának felel meg. Ide tartoznak a racionálisan felfogható buddhista elméletek.

II. A tudományok mellett a lamaista irodalom másik nagy osztálya a tantrikus, vagy ezoterikus buddhizmus, amely csak belső át-

élés, meditáció stb. útján érthető meg. (Megosztási arányuk kb. a következő: tantrikus buddhizmus: 60, exoterikus buddhizmus: 30, világi tudományok: 10 százalék.)

27. A mutatóban szereplő alakok közül az idézőjelben lévő a tulajdonképpeni könyvcimet, az időzéjel nélküli nagybetűvel kezdődő a teljes címet, a kisbetűvel kezdődő pedig a margócimet jelöli.
28. A No. 21 és No. 23 levelek kivonatossan megjelentek az *Oriental Quarterly Magazine* 1825. évfolyamában. Később is ezeket a leveleket használták fel Csoma életrajzának bemutatásakor (Charles Elliot: *Biographical Sketch of Alexander Csoma Körösi*: JASB I (1834), 128-133. p.). Elliot cikkét veszi át a *Leipziger National Magazin*, onnan pedig a *Pesti Társalkodó* (1834. évf. 83. és 91. szám).
29. Az engedély oka: a *Serampore Dictionary* kudarcra (főként Klaproth neves orientalista elmarasztaló véleménye nyomán).
30. A levél kivonatát közli a *Government Gazette* 1829. július 9-i száma. A *Tudományos Gyűjtemény* is közöl (1830:II, 113-119. p.) egy 1829. január 13-ra datált Gerard levelet, melyet a *Journal Asiatique* közvetítésével a *John Bull* folyóiratból vett át. Tartalmi megegyezése miatt megállapítható, hogy ugyanerről a levélről van szó. Többlet azonban, hogy itt arról is olvashatunk, miszerint Csoma orosz kémimivoltára is történt feltételezés.
31. Csoma meteorológiai megfigyeléseit A. Cunningham: *Ladak, Physical Statistical and Historical* (London 1854) c. könyvének 184. lapján dolgozza fel.
32. A levél korabeli (csak latin eredetiben) megjelenése: *Tud. Gyűjt.* 1833:I, 95-99. p. A levélben Horvát István szerkesztő a következő aggályos, de helytálló megjegyzést teszi: "még a magyar nyelv is a szanszkritből eredett? Adja a mindenható, hogy Körösi Csoma Sándor meg ne csalatkozzék édes reményeiben!"
33. Csoma 1835-ös halálának híre Berghaustól származik (*Geographisches Jahrbuch* No. 106, 359. p.).

34. A levél jelzete az MTAK Kézirattárában: Ir. Lev. 2/r. számmal R. VI/I-II.
35. A levél eredetije: MTAK Kézirattár, Magy. Irod. Lev. 2r 6 szám.
36. Duka feljegyzése félrevezetésre ad lehetőséget, mivel váltóról beszél, holott - mint az már tisztázódott - nyugtáról van szó. (Kőrösi Csoma Sándor levelei az Akadémia Könyvtárában c. cikkben magam is helytelenül értelmeztem.)
37. A JASB-ban megjelent levélhez igen fontos hozzáfűzést találunk: H. Torrens, a Bengáli Ázsiai Társaság titkára két témát emel ki, melyről Csoma kiváltképp nagy lelkesedéssel beszélt, az egyik a buddhizmus, a másik a magyar őstörténet. Mikor azonban Csomát unszolta é témák publikálására, ő mereven elhárította, "úgy látszott, kedve ellen valónak tartja, hogy véleményei nyilvánosságra kerüljenek" (Torrens kiegészítő sorait lásd: Baktay, 212. p., ill. jelen munka
38. Klaproth, a Sorbonne professzora (1783-1835) az angolokat képtelennek tartotta a tibeti - angol szótár létrehozására a Serampooore Dictionary kudarca után. Lenéző véleménye (mely a Calcutta Government Gazette 1827. szeptember 10. számában Indiában is publikálást nyert) segítette a Csoma iránti kedvezőbb helyzet kialakulását, mivel az angolok bizonyítani akartak.
39. A Bengáli Ázsiai Társaság segítségét Csoma kiábrándultan visszatüsitja (Government Gazette 1829. nov. 12.).
40. Sir,

Since there are four errata which I cannot correct immediately, I beg have to keep this by me till six o'clock, - I am now about to go to Mr. Wilson with pure papers, I will show this also and ask to Mr. Wilson (and ask him) about four points in it. When I shall come back, I will immediately make it out - I beg to remain with much respect

Sir,

Obedient servant

A. Csoma.

41. A dardzsilingi siremlék tervrajzának másolata az Akadémia Könyvtárában is megvan (MTAK Kézirattár Irod. Lev. 2r 6.sz.)
42. Duka levele a sir meglátogatásáról: Akad. Ért. 1883, 54. p.
43. E. Denison Ross (1871-1940) a kalkuttai mohamedán főiskola igazgatója 1902-1912 között, a Bengáli Ázsiai Társaság titkára, 1916 óta pedig a School of Oriental Studies (első) igazgatója. E. Denison Ross megemlékezése: The Hungarian Quarterly VII (1941), 397-399. p.

2. RÖVIDÍTÉSEK

- As.Res. Asiatic Researches or Transactions of the Society, instituted in Bengal (Calcutta)
- BAISP Bulletin de la Classe des Sciences historiques, philologiques et politiques de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Pétersbourg
- Baktay Baktay Ervin: Kőrösi Csoma Sándor (Budapest 1962)
- Baradijn Materialü B. Baradijna 1903 i 1904 gg.: Izvestija Imperatorskoj Akademii Nauk Vol. XXII, No. 11 (1905), 168-184. p.
- Csetri 1967 Csetri Elek: Adalékok Kőrösi Csoma Sándor életrajzához: Nyelv- és Irodalomtud. Közl. XI (1967), 33-47. p.
- Csetri 1968 Csetri Elek: Iratok Kőrösi Csoma Sándor göttingai tanulmányútjához: Nyelv- és Irodalomtud. Közl. XII (1968), 134-141. p.
- Duka Duka Tivadar: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Budapest 1885.
- Duka (angol) Theodore Duka: Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös. London 1885.
- JASB Journal (and Proceedings) of the Asiatic Society of Bengal (Calcutta)
- Kárfy Kárfy Ödön: Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez: Akad. Ért. 1914, 157-168., 224-234., 438-454. p.
- LTB Alexander Csoma Kőrösi: The Life and Teachings of Buddha. Calcutta 1957. (Susil Gupta Private Limited)
- Manen A Contribution to the Bibliography of Tibet: JASB 18 (1922), 445-525. p.
- MHTP L. Chandra: Materials for a History of Tibetan Literature I-III. /Śāta-Piṭaka Series, Vols. 28-30/ New Delhi 1963.

- Nagy L. J. Nagy: Tibetan Books and Manuscripts of Alexander Csoma de Kőrös in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. /*Bibliotheca Orientalis Hungarica*, Vol. 5/ Budapest 1942.
- Nebesky R. Nebesky-Wojkowitz: Tibetan Blockprints and Manuscripts in Possession of the Museum of Ethnology in Vienna: *Archiv für Völkerkunde*, 13 (1958), 174-209. p.
- NW R. Nebesky-Wojkowitz: Einige tibetische Werke über Grammatik und Poetik
- SB I.J. Schmidt - O. Boethlingk: Verzeichniss der tibetischen Handschriften und Holzdrucke im Asiatischen Museum der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: *BAISP Tome IV* (1848), 81-128. p.; *Tome V*, 146-151. p.
- SBAW Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Klasse der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München.
- Schiefner A. Schiefner: Ueber die logischen und grammatischen Werke im Tadjur: *BAISP Tome IV* (1848), 289-302. p.
- SchP A. Schiefner: Bericht über die neueste Büchersendung aus Peking: *Melanges Asiatiques Vol. I* (1849), 405-429. p.
- Sendai A Catalogue of the Tohoku University Collection of Tibetan Works on Buddhism, edited by Y. Kanakura, R. Yamada, T. Tada and H. Hadano. Sendai 1953.
- Suzuki The Tibetan Tripitaka, Peking Edition. Edited by D. T. Suzuki. Catalogue and Index. Tokyo 1962.
- Takasaki A Catalogue of the Lhasa Edition of the Tibetan Tripitaka, in comparison with other editions. Ed. by J. Takasaki. Tokyo 1965.
- Taube M. Taube: Tibetische Handschriften und Blockdrucke I-IV. /Verzeichniss der orientalischen Handschriften in Deutschland XI/1-4/ Wiesbaden 1966.
- Toyo Classified Catalogue of the Toyo Bunko Collection of Tibetan Works. I. Vol. Catalogue of the Toyo Bunko Collection of Tibetan Works on History. Ed. by Z. Yamaguchi. Tokyo 1970.
- TPS G. Tucci: Tibetan Painted Scrolls, I-II. Roma 1949.
- TS Tibetan Studies, being a reprint of the articles contributed to

- the Journal of the Asiatic Society of Bengal, by Alexander Csoma de Körös. Edited by E. Denison Ross: JASB Vol. VII, Extra No. 1911 /Alexander Csoma de Körös Memorial Volume/
- Vosztrikov A. I. Vosztrikov: Tibetszkaja isztoricseszskaja literatura /Bibliotheca Buddhica XXXII/ Moszkva 1962.
- Walsh E. H. Walsh: A List of Tibetan Books Brought from Lhasa by the Japanese Monk, Mr. Ekai Kawa Gochi: JASB 73 (1904), 118-177. p.

3. TIBETI NEVEK ÁTÍRÁSA

A klasszikus tibeti (írott tibeti) és a beszélt tibeti nyelv között igen nagy a különbség, mivel a klasszikus tibeti a VII. században megállapított normákat követi ma is változatlan formában, amelytől az élő nyelv fejlődése során jelentősen eltávolodott (nem is beszélve az egyes nyelvjárások közti lényeges különbségről). Mivel az írásban csak a klasszikus változat létezik, így jelen munkában előforduló tibeti neveket a klasszikus tibeti nemzetközileg használt latin betűs átírásában adjuk. Ezek magyar olvasata az írásképtől csak a következő betűknél tér el: s (magyarban sz-nek olvassuk), ṅ = ng, ñ = ny, č = cs, čh = csh, ĵ = dzs, j = dz, ž = zs, š = s, y = j.

A leggyakrabban szereplő tibeti tulajdonneveknek azonban itt feltüntetjük az ejtett változatát is (elől állnak a klasszikus formák, zárójelben magyar olvasatukkal; végül pedig az ejtés szerinti alakok):

Saṅs-rgyas phun-chogs (Szangsz-rgyas phun-chogs) = Szangje

Püncog

Kun-dga' čhos-legs (Kun-dga cshosz-legsz) = Künga Csöleg

Chul-khrims rgya-mcho (Chul-khrimsz rgya-mcho) = Cultrim Gyaco

Ezañ-la (Bzang-la) = Zangla

Phug-dal (Phug-dal) = Fuktal

4. FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baktay Ervin: A világ tetején. Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain Nyugat-Tibetbe. /Magyar Földrajzi Társaság könyvtára/ Budapest, 1930, 310 p.
- Baktay Ervin: Háromszéktől a Himálajáig. Kőrösi Csoma Sándor életútja. Budapest, 1942.
- Baktay Ervin: A messzeségek vándora. Budapest, 1960. 269 p.
- Baktay Ervin: Kőrösi Csoma Sándor. Budapest, 1962. 1963.² 269 p.
- Blaskovich Lajos: Óshaza és Kőrösi Csoma Sándor célja. Kőrösi Csoma Sándor halálának 100. évfordulóján. Budapest, 1942. 230 p.
- Bódis Rózsa: Kőrösi Sándor emléke itthon és külföldön. Turán, 1942. 196-197. p.
- Cholnoky Jenő: Kőrösi Csoma Sándor. Budapest, 1940. 287 p.
- Cholnoky Jenő: Kőrösi Csoma Sándor emléke: Turán XXV (1942), 55-57. p.
- Cholnoky Jenő: Kőrösi Csoma Sándor. Göttingenben: Turán XXV (1942), 8-20. p.
- Csetri Elek: Adalékok Kőrösi Csoma Sándor életrajzához: Nyelv- és Irodalomtud. Közl. XI (1967), 33-47. p.
- Csetri Elek: Iratok Kőrösi Csoma Sándor göttingai tanulmányútjához: Nyelv- és Irodalomtud. Közl. XII (1968), 134-141. p.
- Debreczy Sándor: Kőrösi Csoma Sándor csodálatos élete. Sft. Gheorghe, 1938. - Sepsi-Szentgyörgy, 1942.² 157 p.
- Duka Tivadar: Két levél a Ganges partjairól Kőrösi Csoma Sándorról: Akad. Ért. 1858, 608-622. p.
- Duka, Theodore: Some Remarks on the Life and Labours of Alexander Csoma de Kőrös, delivered on the occasion when his Tibetan

- Books and Mss. were exhibited before the Royal Asiatic Society on the 16th June, 1884: JRAS 1884, 486-494. p. (Magyar fordításban: Budapesti Szemle 39 (1884), 93. szám, 463-472. p.)
- Duka, Theodore: Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös. /Trübner's Oriental Series/ London, 1885. 234 p.
- Duka Tivadar: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. /Magyar Tudományos Akadémia kiadásában/ Budapest, 1885. 438 p.
- Duka Tivadar: Csoma-albumok. /MTA Könyvtára Keleti Gyűjtemény/
- Eötvös József: Emlékbeszéd Kőrösi Csoma Sándor lt. felett, Elmondá az Akadémia' XII. köz ülésében, oct. 8. 1843: A' Magyar Tudós Társaság évkönyvei VII (1842-44), 32-51. p.
- Feer, Léon: Analyse du Kandjour, recueil des livres sacrés du Tibet, par Alexandre Csoma de Kőrös. Traduit de l'anglais et augmenté de diverses additions et remarques par —. /Musée Guimet, Annales 2./ Paris, 1881.
- Francke, A. H.: Neues über Csoma de Kőrös: Ung. Jb. VI (1926), 320-322. p.
- Francke, A. H.: Die Fragen des Alexander. Eine von Alexander Csoma de Kőrös hervorgerufene tibetische Schrift: Ung. Jb. VIII (1928), 375-377. p.
- Horváth Géza: Megemlékezés Duka Tivadar tiszteleti tagról: Akad. Ért. 1925, 341-344. p.
- Hunter, W. W.: A Pilgrim Scholar: The Pioneer Mail 1885. oct. 5. (Magyar fordítása: Budapesti Szemle 1898, 264. szám, 427-463. p. továbbá Kőrösi Csoma Sándor: Buddha élete és tanításai. Bukarest, 1972. 34-76. p.)
- Jakab Elek: Dr. Duka Tivadar könyve Kőrösi Csoma Sándorról. Ismertető értekezés: Értekezések a történelmi tudományok köréből XIV (1888), 1-67. p.
- Kara György: Kőrösi Csoma Sándor. /Múlt magyar tudósai/ Budapest, 1970. 210 p.
- Kárffy Ödön: Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez: Akad. Ért. 1914. 157-168., 224-234., 438-454. p.

- Kemény Zsigmond: Kőrösi Csoma Sándor /nekrológ/: Erdélyi Hiradó 1842. július, 58. szám.
- [Kőrösi Csoma Sándor] Alexander Csoma de Körös: Tibetan Studies: being a reprint of the articles contributed to the Journal of the Asiatic Society of Bengal. Calcutta, 1912.
- Kőrösi Csoma Sándor emlékkiállítás az Egyetemi Könyvtárban 1942. Szerkesztette: Felvinczi Takáts Zoltán. Kolozsvár, 1942. 47 p. (1. Előszó, 1-4. p.; 2. Maksay A.: Kőrösi Csoma Sándor, 5-9. p.; 3. F. Takáts Z.: Kőrösi Csoma tragédiája, 10-18. p.; 4. Gönczy L.: A nagyenyedi diák emlékezete, 19-20. p.; 5. Kelemen L.: Egy Kőrösi Csoma anekdóta gr. Gyulay Lajos naplójában, 21-22. p.; 6. Keöpeczi S.J.: A Csoma család cinere, 23-24. p.; 7. F. Takáts Z.: A tibeti buddhizmusról és művészetről, 25-27. p.; 8. A kiállított tárgyak jegyzéke, 29-45. p.)
- Kőrösi Csoma Sándor: Ázsiai levelek és más írások. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Heller János. /Officina Könyvtár 105/ Budapest, 1949. 91 p.
- [Kőrösi Csoma Sándor] Korosi Alexander Csoma: The Life and Teachings of Buddha. Calcutta, 1957. 143 p.
- Kőrösi Csoma Sándor: Buddha élete és tanításai. Fordította, az előszót írta és jegyzetekkel ellátta Bodor András. Bukarest, 1972. 221 p.
- Lackó Géza: Kőrösi Csoma Sándor. Szeged, 1942. 72 p.
- Laird, M. A.: The Contribution of the Serampore Missionaries to Education in Bengal, 1793-1837: BSOAS XXXI (1960), 92-112. p.
- Ligeti Lajos: A jugarok földje: Magyar Nyelv XXVII (1931), 300-314. p.
- Ligeti, Louis: Ouvrages tibétains rédigés à l'usage de Csoma: T'oung Pao XXX (1933), 26-36. p.
- Ligeti, Louis: Les pérégrinations de Csoma de Körös et le pays de Yugar: Revue des Etudes Hongroises XII (1934), 233-253. p.
- Ligeti, Louis: Alexander Csoma de Körös: Nouvelle Revue de Hongrie 1935. 495-501. p.
- Ligeti Lajos: Kőrösi Csoma Sándor emlékezete: Kőrösi Csoma-Archivum III:2 (1941), 111-118. p.

- Lóczi Lóczy Lajos: A Khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása. Budapest, 1886. 852-865. p.
- Malan, S. C.: Ralston's Tibetan Tales. /Trübner's Oriental Series/ London, 1882. (előszó)
- Mezey István: Kőrösi Csoma-kultusz Japánban: Turán 1942. 58-61. p.
- Musnai László: Kőrösi Csoma Sándor ismeretlen élete: Protestáns Szemle 1919: 8.
- Musnai László: Kőrösi Csoma Sándor. Halálának századik évfordulóján a romániai magyar nép számára. Aiud (Nagyenyed), 1943. 32 p.
- Musnai László: Kőrösi Csoma Sándor és az enyedi Bethlen Kollégium. /Kézirat/ Nagyenyed, 1961. július 31. 19 gépelt lap. /MTAK Kézirattár, Analecta Kőrösi Csoma Sándor/
- Musnai László: Kőrösi Csoma Sándor és Nagyenyed: Magyar Pedagógia LXIII (1963), 486-507. p.
- Musnai László: Kőrösi Csoma és a Kolozsvári Tudós Kör: MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl. XXIII (1966), 279-284. p.
- Nagy, L. J.: Tibetan Books and Manuscripts of Alexander Csoma de Kőrös in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. /Bibliotheca Orientalis Hungarica 5./ 29-56. p. Budapest, 1942.
- M. Nagy Ottó: Adatok Kőrösi Csoma Sándor életéhez: Erdélyi Múzeum XIII (1942)
- Németh Gyula: Kőrösi Csoma Sándor célja. Budapest, 1935. 20 p.
- Németh Gyula: Kőrösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése. Kolozsvár, 1943. 15 p.
- Orbán Balázs: A székelőföld leírása. Pest 1868-1870. I-IV. köt.
- Pogány István: Kőrösi Csoma-kultusz Indiában: Turán 1942. 155-158. p.
- Ross, E. Denison: Kőrösi Csoma Sándor és a tibeti buddhizmus: Akad. Ért. 1910. 438-451. p.
- Ross, E. Denison: Kőrösi Csoma Sándor: Kőrösi Csoma-Archivum II (1926-1932), 333-345. p.
- Sarton, George: Alexander Csoma: Isis XII (1929), 5-9. p.
- Schmidt József: Kőrösi Csoma Sándor mint nyelvész: Magyar Nyelvőr L (1921), 35-39. p.

- Schmidt József: Kőrösi Csoma Sándor: Kőrösi Csoma-Archivum I (1921-1925), 3-26. p.
- Somogyi József: Kőrösi Csoma Sándor emléke itthon és külföldön. /Nép-rokonsági Dolgozatok 20./ Budapest, 1942. 7 p.
- Stein Aurél: Duka Tivadar emlékezete: MTA Emlékbeszédok XVI. kötet 9. szám (1913), 1-33. p.
- Szathmáry Károly: A gyulafehérvári-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagy-Enyed, 1863.
- Szilágyi Ferenc: Adatok Kőrösi Csoma Sándor életrajzához: MTA I. Oszt. Közl. XXI (1964), 267-291. p.
- Szilágyi Ferenc: Emlékezés Kőrösi Csoma Sándorra: Magyar Nyelvőr LXXXVIII (1964), 263-269. p.
- Szilágyi Ferenc: Kőrösi Csoma Sándor hazai útja. /Kőrösi Csoma Kis-könyvtár 1./ Budapest, 1966. 91 p.
- Téczy Olivér: Kőrösi Csoma Sándor és a tibeti buddhizmus. /Magyar Keleti Társaság kiadványai 2./ Budapest, 1944. 34-74. p.
- Terjék József - Rozsonnai M.: Kőrösi Csoma Sándor levelei az Akadémia Könyvtárában: Magyar Tudomány 1972: 5, 320-327. p.
- (Toldy Ferenc) Schedel Ferenc: Kőrösi Csoma Sándor levelező tag: A' Magyar Tudós Társaság évkönyvei VI (1840-42), 141-142. p.
- Toldy Ferenc: Gyászbeszéd Kőrösi Csoma Sándor felett. Tartatott az akadémiában július 25. 1842: Toldy Ferenc irodalmi beszédei. Pozsony, 1847. 68-75. p.
- Tudósítások Kőrösi Csoma Sándorról. Közreadja Terjék József. /Kőrösi Csoma Társaság kiadványa/ Budapest, 1971. (A Tudományos Gyűjtemény és a Tudománytár Csomára vonatkozó korabeli cikkeinek reprintje.)
- Váró Ferenc: Bethlen G. Kollégiuma. Nagyenyed, 1903.
- Wilson, H. H.: Travels in the Himalayan Provinces, by Mr. William Moorcroft and Mr. George Trebeck in 1819-25. Vol. I-II. London, 1841.

AZ ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

1. Kőrösi Csoma Sándor szobra (az MTA székházában)	14
2. Duka Tivadar fényképe	22
3. Duka Tivadar angol nyelvű Csoma életrajzának címlapja	35
4. Duka magyar nyelvű Csoma életrajzának címlapja	36
5. S. C. Malan 1883. okt. 15-én kelt levelének záró lapja	49
6. Salamon C. Malan (1812-1894)	53
7. Kőrösi Csoma Sándor arcképe (Schoefft Ágoston rajza)	57
8. Duka Tivadar levele az alapítvány ügyében	63
9. A buddhista létkerék	85
10. Cultrim Gyaco Alexander könyvének 6-7. lapja	89
11. Klüngá Csóleg Alexander könyvének 142-143. lapja	92
12. Táranátha Buddha legendás életét bemutató könyvének 1-2. lapja	95
13. Szangje Püncog orvoslásról szóló Alexander könyvének 29-30. lapja	97
14. A tibeti 12 és 60 éves időszámítási rendszer	99
15. Csoma jegyzetei a tibeti kronológiáról	102
16. "A tan lótu szát szélesen kitaró napsugár" első lapjai	112
17. Csoma kézírata, melyben "A csodálatos tettek forrása" c. művet elemzi	118
18. A Csoma ereklye	134
19. Csoma Hodgsonnak írt levelének záró lapja	149
20. Csoma Neumannnak írt levelének záró lapja	153
21. Duka Tivadar arcképe az Ország Tükre címlapján	170
22. A Tudományos Gyűjtemény egykori hirdása Csomáról	173
23. Csoma tibeti-angol szótárának belső címlapja	184
24. A tibeti-angol szótár tibeti nyelvű belső címlapja	186

25. "A tibeti nyelvtan" belső címlapja	188
26. "A tibeti nyelvtan" egyik lapja	190
27. "A tibeti nyelvtan" függelékében ismertetett tibeti írásfajták egyike	192
28. Csoma posztumusz művének, a szanszkrit-tibeti-angol buddhista terminológiai szótárnak a címlapja	194
29. Egy lap Csoma ötletnaplójából	196
30. A Kőrösi Csoma Kiskönyvtár első kötetének címlapja	199
31. Kőrösi Csoma Sándor dardzsilingi siremléke	201
32. Csoma egyetlen segédeszközének - Georgi 1762-ben megjelent könyvének - címlapja	202

TARTALOM

Előszó	3
Preface	8
I. Kőrösi Csoma Sándor - a tibetisztika megalapítója	13
Óshazakutatás és tibetisztika	15
II. Duka Tivadar munkálkodása	21
1. Duka Tivadar hagyománytisztelete	23
2. Duka Tivadar élete	25
3. Csoma életének hiteles bemutatása	29
4. S. C. Malan levelei Duka Tivadarhoz	37
5. Duka Tivadar Csoma-alapítványa	62
6. A Csoma-szekrény felállítása	66
III. A Csoma-gyűjtemény	69
1. A gyűjtemény története	71
2. A gyűjtemény leírása	75
a. A gyűjtemény katalógusa a jelzetek sorrendjében	84
b. Tematikai mutató a katalógushoz	125
c. A katalógus anyagának betűrendes mutatója a tibeti alfabétum szerint	128
IV. Széchenyi István Csoma-ereklyéje	133
"Vegyetek példát hazánk nagyjai ..."	135
V. Kőrösi Csoma Sándor életútja	137
1. Levéltári források Csoma életéhez	139
Mutató a levéltári forrásokhoz	163
2. Kortársi visszaemlékezések	166
3. Korabeli sajtóvisszhang	172
4. Kőrösi Csoma Sándor életének kronológiája	175
5. Kőrösi Csoma Sándor műveinek bibliográfiája	185
6. Csoma emlékezete	198
Mellékletek	203
1. Jegyzetek	205
2. Rövidítések	212
3. A tibeti nevek átírása	215
4. Felhasznált irodalom	216
Az illusztrációk jegyzéke	222

CONTENTS

Preface in Hungarian	3
Preface in English	8
I. Alexander Csoma de Kőrös - founder of Tibetan studies	13
Search for the original homeland of Hungarians and Tibetology	15
II. Theodore Duka as propagator of Csoma's life-work	21
1. His traditionalism	23
2. His life	25
3. Authentic presentation of Csoma's life	29
4. S. C. Malan's letters to Theodore Duka	37
5. T. Duka's foundation in memory of Alexander Csoma de Kőrös	62
6. The establishment of a Csoma show-case	66
III. The Csoma-Collection	69
1. History of the collection	71
2. Description of the collection	75
a. Catalogue of the collection	84
b. Thematical index	125
c. Alphabetical index	128
IV. István Széchenyi's Csoma-relic	133
V. Alexander Csoma de Kőrös' career	137
1. Archivalia to Csoma's life	139
2. Recollections of his contemporaries	166
3. Contemporary press echo	172
4. Chronology of Csoma's life	175
5. Bibliography of Csoma's works	185
6. Csoma's memory	198
Appendix	203
1. Annotations	205
2. Abbreviations	212
3. Transcription of Tibetan names	215
4. Bibliography	216
List of illustrations	222

Alak: B/5 - Terjedelem 20 (A/5) iv

Megjelenés 1976. Példányszám: 800.

Felelős kiadó: az MTA Könyvtára igazgatója

Készült az MTA Könyvtára házi sokszorosító
részlegében

Oriental Studies - Keleti Tanulmányok címmel új sorozatot bocsát útjára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Az új sorozat - melynek első kötete a jelen kiadvány - a szakterület kiválását jelzi a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei - Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae című sorozatból. Az önálló sorozatban jelennek meg az orientalisztikai tárgyú közlemények, a Keleti Gyűjtemény történetét, dokumentumainak ismertetését tartalmazó kiadványok.

